

5.2.20.

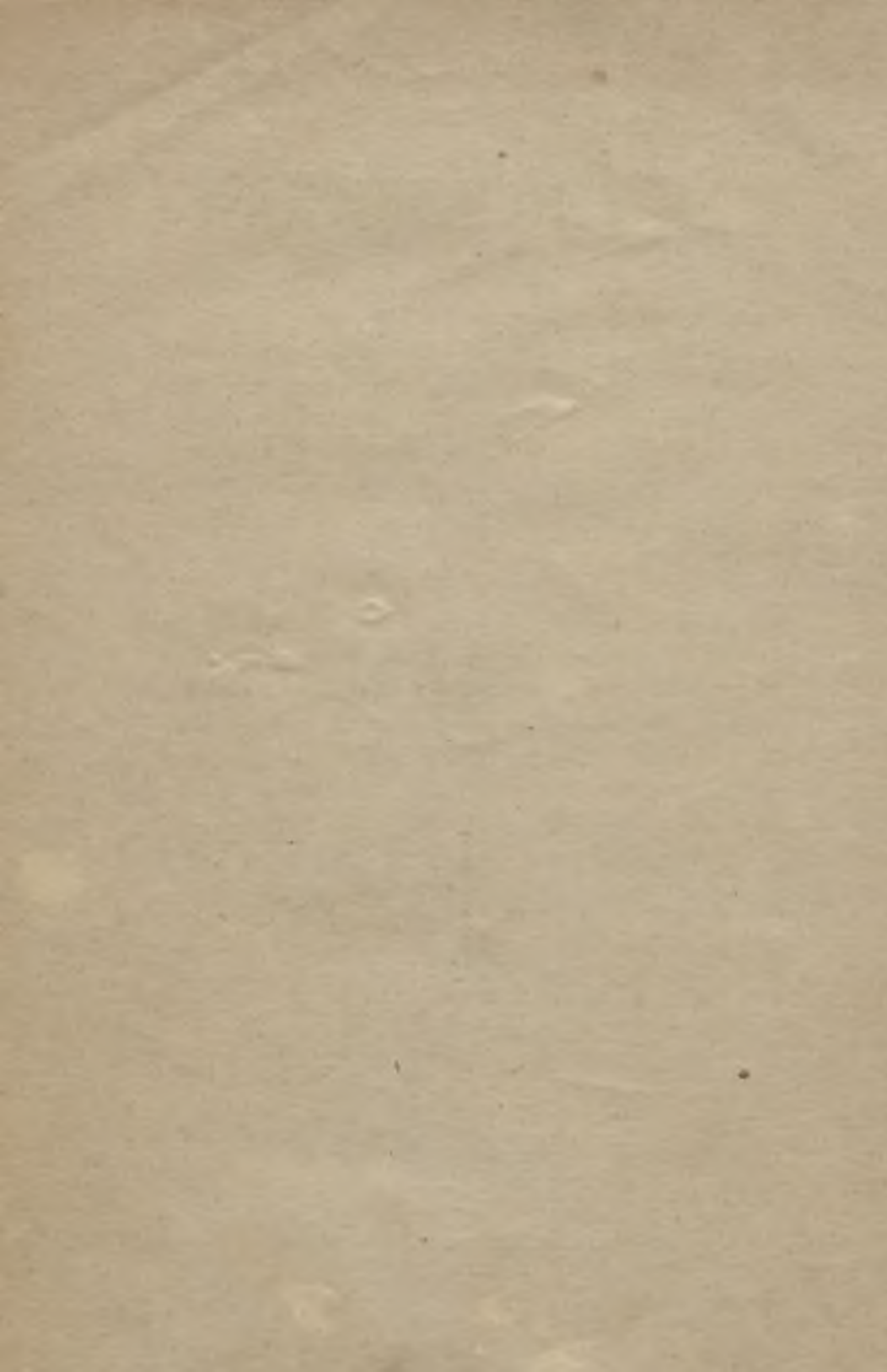
A MI ÖRÖKSÉGÜNK.

A SÁROSPATAKI REF. FŐISKOLÁBAN
A REFORMATIO NÉGYSZÁZADOS ÉV-
FORDULÓJA ALKALMÁBÓL TARTOTT
EGYHÁZI BESZÉDEK ÉS FELOLVASÁSOK.

1918

NYOMATOTT A REF. FŐISKOLAI KÖNYVNYOMDÁBAN
SÁROSPATAK

A sárospataki ref. főiskola tanári kara a reformatio négyszázados évfordulóját azzal ünnepelte meg, hogy az 1917—18. iskolai év október—február hónapjaiban alkalmi isteni tiszteleteket és felolvasásokat rendezett. A főiskolai igazgató-tanács elhatározta ezeknek az egyházi beszédeknek és felolvasásoknak egy külön kötetben való kiadatását, hogy az Alma mater részéről is maradandó emléket állítson a négyszázados évfordulónak.

A nehéz nyomdai viszonyok hátráltatták e kötet megjelenését, de végre — ha kissé elkésve is — átadhatjuk a közönségnek. Ez a kötet nemcsak a reformatio négyszázados évfordulójának lesz emléke, hanem örök bizonyosága lesz annak is, hogy kulturintézeteink munkáját a háború negyedik éve sem tudta semmi téren megbénítani.

Hála és dicsőség érte a mindenható Istennek!
Sárospatak, 1918. április hó.

Dr. BUZA LÁSZLÓ

a sárospataki ref. főiskola
e. i. közigazgatója.

EGYHÁZI BESZÉDEK.

Dr. MAKKAI SÁNDOR:

A PROTESTÁNS SZELLEM.

II. Kor. 4. r. 6–10., 16–18. v.

„Mert az Isten, aki szólt: setéségből világosság ragyogjon, ő gyújtott világosságot a mi szívünkben az Isten dicsősége ismeretének a Jézus Krisztus arcán való világoltatása végett. Ez a kínszűrés pedig cserépedényekben van, hogy amaz erőnek nagy volta Istené legyen és nem magunktól való. Mindenütt nyomorgattunk, de meg nem szorítottunk; kétségeskedünk, de nem esünk kétségbe; üldöztetünk, de el nem hagytunk; tiportatunk, de el nem veszünk: mindenkor testünkben hordozzuk az Úr Jézus halálát, hogy a Jézus élete is látható legyen a mi testünkben. Mert mi, a kik élünk, mindenkor halálra adatunk a Jézusért, hogy a Jézus élete is látható legyen a mi halandó testünkben. Azért nem csüggedünk; sőt ha a mi külső emberünk megromlik is, a belső mindazáltal napról-napra újul. Mert a mi pillanatnyi könnyű szenvedésünk igen-igen nagy örök dicsőséget szerez nekünk, mivelhogy nem a láthatókra nézünk, hanem a láthatatlanokra; mert a láthatók időig valók, a láthatatlanok pedig örökkévalók“.

Ünneplő Keresztyén Gyülekezet!

Minden igazi ünneplésben jelenné válik a múlt s szent elhatározások lendítik át a jelent a jövőbe. Minden igazi ünneplés felette áll az időnek, egyesíti magában a múltat, jelent és jövőt, mert felemelkedés a szellem örökkévaló birodalmába. Mi sem a múltat ünnepezzük ma, mert nemcsak emlékezni jöttünk e szent falak közé. Azért jöttünk, hogy életté tegyük magunkban a múltat s átadjuk azt magunkon keresztül a jövőnek. Bennünk e pillanatban emberektől és eseményektől függetlenül az a *szellem* akarja magát! kijelenteni, a mely érettünk múlttá lett, hogy általunk jövővé lehessen. A mi ünneplésünk a *protestáns szellem önkijelentése*, ünnepléses felragyo-

gása lelünk tükörében. Azért ünnepelünk, hogy ez a szellem egész uralkodó fenségében nyögözze le s tegye rabjává az életünket. Isten örökkévaló szent igéjében idézzük a protestántizmus szellemét s fényes arcába tekintve, megkérdezzük, *ki vagy?* Ő felel; s ebben a feleletben világossá lesz, hogy *kik vagyunk mi*. Felelete ítélet és helybenbagyás, kárhóztatás és felmentés leend. „Jöjj elő Lélek, a négy szelek felől“ s mutasd meg nekünk a te dicsőségedet!

I.

„Mert az Isten, aki szólt: setétségből világosság ragyogjon, *ő gyűjtött* világosságot a mi szívünkben“ . . . . Ezekben a szavakban van kifejezve a protestántizmus szellemének első, alapvető vonása. *Isten a kezdője, a cselekvő alanya, a teremtője minden életnek a világon.* Pál megrendülve tapasztalta, hogy az a Mindenható Szellem, a ki egy „legyen“ — szavával világosságot gyűjtött és ezzel életet adott a földnek, — egy másik, egy még fenségesebb teremtést visz végbe az *emberi szívben*. Amint az első hajnalhasadásban megdicsőítette életét a látható világon, amely nélküle sötét, kietlen, pusztla vala: úgy dicsőíti meg magát az emberi szívben is, mikor felragyog benne az ő arca; abban az emberi szívben, amely nélküle még százszorta, még felelmesebben sötét és élettelen, mint a föld vala a teremtés előtt. Pálnak a damaskusi úton összetört sötét szíve kellett ahhoz, hogy a világ megértse az élet titkát. Azt a titkot, hogy *minden szív arra van rendelve, hogy Isten élete dicsőüljön meg benne*, s amíg ezt nem látja, addig nem is emberi szív még, addig halott, sőt meg sem született szív. A teremtés hajnala akkor hasad fel az emberre nézve, mikor szívében megjelenik az Isten. Ezt az áldott igazságot századok lerakódó pora és szennye sötétségbe borította újra. Az a világosság, amelyet a Krisztus egyháza a maga dicsőségére gyűjtött, nem ez a teremtő világosság volt. Hiába ékeskedett aranyruhás papjaival füstölgő oltárok előtt: a szívek vakká lettek a sötétben és megrothadtak a sötétség férgel között. Isten távol volt a szívektől s vele távol

volt az élet. Századok epedő sóvárgása viaskodik abban a cellában, ahol a sápadt arcú barát gyötrelmes önkínzással keresi azt az igazságot, míg végre a szívébe nyíllallik az a szentírás soraiból ebben a két szóban: „*hit által.*“ És megindul a reformáció. De azt még Luther se látta, hogy a hit, a szívnek ez a boldog, szabad, személyes önátadása Istenének, nem az ember munkája, hogy a hit föllobogó fénye, mely egy új világ, egy új élet teremtő hatalma lesz, nem az ember akaratából gyúl fel a szívben . . . „*Isten az, aki világosságot gyújtott a mi szívünkben.*“ A genfi próféta zordon alakjával lép a világba a megváltó igazság: egyedül *Isten kegyelméből* üdvözülünk, tehát egyedül *Istené a dicsőség*, aki a hitet adja. És *ezzel Isten élete lett az egyetlen valóság a világon.* Ő, aki mindenható hatalmát és bölcsességét nyilvánvalóvá tette a teremtettségben, *szíveket* alkot magának, amelyekben életét megdicsőíti, céljait megvalósítja. Szíveket alkot, hogy higgyenek és az ő megváltó szeretetét kiáraszszák a világra. Szíveket alkot, hogy harcoljanak és meggyőzzék a bűnt, hogy tükrei legyenek fenséges arculatának, hogy dicsőségét hirdessék neki, *aki egyedül akar uralkodni a világon: a visszautasíthatatlan, ellenállhatatlan, legyőzhetetlen kegyelem!* — Ime a protestantizmus örök fundamentuma! A világnak s benne minden életnek csak egy a célja: *az Isten dicsősége.* Ebben a célban résztvenni, munkálni, magunkat ennek tükörévé tenni: ez az ember méltósága és rendeltetése.

Ez a dicsőség az ige szerint „*Jézus Krisztus arcán*“ világol. Mit jelent ez? Oh azt, hogy az isteni kegyelem minden szívet meg tud közelíteni, meg is akar, mert *emberré* lett érettünk az ő szent Fiában. Óh, a kegyelem valóban ellenállhatatlan, visszautasíthatatlan, legyőzhetetlen, — mert ki tudna ellenállani annak az arcnak, melynek tövis-koronája alól az értünk viselt kínok, a helyettünk hordozott hűnbödés megrázó vonásaiban tekint reánk az isteni szeretet? Ki tudná visszautasítani ezt a megrázó hívogatást, ki tudná legyőzni azt a szeretetet, amely legyőzte a halált? Isten *előbb* szeretett bennünket, mint mi őt és ezért győzhetetlen az ő kegyelme. Isten dicső-

sége az emberi szívben: a Krisztus. Mikor az ő arca feldereng odabenn: az élet megújul, a szív ujjászületik, a világ átdicsöül. *Krisztus megjelenése a szívben: ez az örök reformáció*, a keresztyénség folytonos *egyéni* megújulása, *Isten diadalmenete a szíveken át*. Nem az volt új és nagy, amit a reformátorok *tanítottak*. A reformáció keresztyénsége nem tan, nem dogma, hanem *személyes élet*, a *Krisztus trónfoglalása a szívben*, az isteni életnek személyes emberi életté válása azért, hogy az emberi élet istenivé váljon, *megistenüljön* s ez által egy mozzanatává váljék az örökkévaló Isten diadalmas életének, amint ki-terjeszkedik és megvalósul a világban.

És ime ezért van az, hogy mi ma nem a *múltat*, nem egy *történeli* eseményt ünnepelünk. Az a reformáció, amely csak a múlté, önmagának tagadása lenne. Négy-száz esztendő távolán át *ma* a *mi* szívünkhöz érkezett Isten diadalmenete. *Bele kell olvadnunk!* Részéivé kell lennünk ennek a hatalmas, győzedelmes áradatnak. Ti sötét szívek, ti halott szívek, ti meg sem született szívek: halljátok-e a világteremtő szót: sötétségből világosság ragyogjon!? Ott a szívetek alaktalan sötétségében oszladozik-e már az árnyak serege? Megrendül-e odabent a fekete trón, amelyen a Bűn ült a Halál szárnyai alatt, kezd-e derengeni odabent egy *másik* arc, kinek vonásaiból az élet titka ragyog fel, az az Egyetlenegy, az a töviskoronás, aki képe a láthatatlan Istennek, felzendül-e odabent az angyali hýmrus és benne a mindenség egyetlen akara: Dicsőség Istennek, *egyedül!* Istennek dicsőség! . . .

Ha igen, akkor ez az ünnep nem álom, nem ábránd, nem merengés, hanem hajnalhasadás, világteremtés, a múlt jelenné és a jelen jövővé válása, élet, diadal!

S ha nem? . . . Óh akkor végünk van. Hiába hangzanak beszédek halottak ajakáról halott szívekhez, hiába építünk tornyokat és iskolákat, hiába hirdetjük fényes intézmények emelésével azt, hogy élünk: ha a szívekben nem gyúl világosság, ha a Krisztus arca meg nem jelenik bennünk, mint az Élet királya, ha nem születnek olt-hatatlan, erős elhatározások odabent a világ Isten uralma alá hajtására: csak egy négyszázesztendő *hulla* vagyunk,

amelyen keresztül tapos az idő és összeroskadó, elporló tornyaink csak sírkövek felettünk.

És ime, ez a háborús, Isten nélküli világ kimondotta a maga halálos ítéletét felettünk. Botránkozás és bolondság lett e világban a protestánsizmus eszménye. A vak szívek, a vérbe, füstbe borúlt lelkek értelmetlenül, vagy kacagva néznek reánk. *Isten uralma a földön!* Hát ti ezért harcoltok? Nem a kenyérért, a bérért, a jogért, az ember uralmáért? *Egyedül Istennek dicsőség!* Halljátok, mekkorát kacag reá a Bűn! Én, én uralkodom, a láncáról elszabadult bestia: az önzés, a vérengző szenvedély, a földi hatalom és dicsőség ördöge! Nekem hő dolnak népek és királyok, keresztül gázolok a jajgató anyákon és a néma halottakon, gulába rakom a koponyákat és a tetejébe ülök, én, a Sátán, a világ királya! Hogy legyőzhetetlen a ti Istenetek, hogy szeretete, kegyelme az élet alapja, hogy ő az egyetlen valóság, hogy Krisztus a szívetek királya? hogy ti győzni fogtok? Soha, soha! Az élet alapja és az egyetlen valóság a test és az ő ösztönei, a vér és az arany! Szeretet, önfeláldozás, tisztaság, eszmények, örökélet: mindez hazugság . . . mindez bolondság.

Négyszázesztendő magyar protestánsizmus, aki ezt a földet a hittelemmel és az éleettel megtartottad: felelj reá!

. . . Az Isten, aki szólt: sötétségből világosság ragyogjon; ő gyújtott világosságot a mi szívünkben, dicsősége világotlatására, a Jézus Krisztus arcán . . . övé az ország, a hatalom, a dicsőség mindörökké.

II.

Oh, atyámfiai, érzitek-e, mit jelent érezni azt, hogy szívünkben a Krisztus lakozik, Istennek emberi léletté vált dicsősége? Érzitek-e azt a *méltóságot*, az Istenfiak királyi öntudatát, hogy ti az örökkévalót hordozzátok halandó szívetekben? Érzitek-e ma, ezen a drága napon, hogy ti *kiválasztottai* vagytok Istennek, az ő képének hordozói a lázongó világban, amely jogszerint az övé, amelyet a bűn csak bitorol? Érzitek-e, hogy a kereszt jegyével el-

jegyzett katonák, hősök vagytok Isten seregében, hogy ő harcba állított titeket azon a földön, abban a munkakörben, ahol az ő kegyelméből állotok? Aki ezt érzi, az *bizonyos a maga üdvösségéről*. És tudjátok-e, hogy *protestánsnak, kálvinistának lenni azt jelenti: bizonyosnak lenni az üdvösségről*. Kálvin ebben a tudatban kihívólag gúnyolja az ördögöt és a halált! Ez a világ felé emelkedő büszkeség a mi ősi örökségünk, mert mit nekünk ez a világ és minden ördögei, ha az örökkévalóság, az Isten, a Krisztus élete már a szívünkben van? Mi már átalvítottunk a halálból az életbe! Ti királyi nép és szent papság vagytok; szabad, önálló keresztyének; üdvösségetek nem függ az egyház parancsszavától, Istent nem közvetítik számotokra hiborrubás, természetfeletti szentséggel felruházott papok, ti nem súgjátok bűneiteket emberek fülébe, ti nem vagytok elzárva az Igétől, nem vezetnek pórázon titeket a menny felé: Isten ott van a szívetekben, eléje vihetitek minden gondolatotokat, neki gyónjátok meg vétkeiteket, tőle kérték üdvöt egyedül, szabad szemmel merültök bele Igéje titkaiba, ti magatok választjátok meg üdvösségetek útját, ti a magatok módján lehetek Istenéi, titeket sem világ, sem élet, sem halál, sem angyalok, sem fejedelemségek, sem hatalmasságok, sem semmi teremtmény el nem szakíthat a Krisztustól! Isten egész dicsőséges élete a tietek! Ez a protestantizmus, ez a mi drága kincsünk. De ez csak egyik, örömtele, büszke, fényes oldala a protestantizmusnak. A világtól való tökéletes szabadság, az üdvösség bizonyossága . . . Van egy másik oldala is és ez az *alázatosság*, a porbaomlás Isten előtt, a teljes lemondás önmagunkról, emberi lényünk tudatos, elszánt megöklése. *Isten egyedül!* — ez a mi hívallásunk. *Az ember:* önmagában semmi. Csak hordozója, csak edénye az örökkévalónak, törekeny, rothadásra szánt, értéktelen cserépedénye a romolhatatlan kincsnek. Ime, halljátok az apostolt: „Ez a kincsünk pedig *cserépedényekben* van, hogy amaz erőnek nagy volta Istené legyen és nem magunktól való.“ Mindaz, ami ezen a földön igazán isteni, mulandó, fájdalmas, töredékeny cserépedényekben izzik. *Isteni élet emberi*

testben. Ime az élet titokzatos, fájdalmas ellenmondása!
 „ . . . Nem volt néki alakja és ékessége és néztünk reá,
 de ábrázata nem vala kívánatos . . . . útált, emberektől
 elhagyatott volt . . . fájdalmak férfia . . . belegség ismerője . . . összezúzatott a mi bűneinkért . . . kínoztatott,
 pedig alázatos volt, száját nem nyitotta meg, mint a há-
 rány, amely mészárszékre vitetik . . . . a gonoszok közt
 adtak sírt neki . . . kínos halál után . . . az Úr akarta
 őt megrontani . . . ” (És. 53. 2—10.) Ime *ebben* a for-
 mában jelent meg Isten élete a földön! És mi volt a Pál
 sorsa? törékeny, beteg test, gyöngeség, veszedelmek, szen-
 vedés, mindennapi halál . . . Mi volt a Kálvin élete?
 lassú sorvadás, emésztő kínok, örökös zaklattatás, halál-
 veszedelem. És hol látjuk őseink dicsőségét a legmaga-
 sabbban lángolni? A gályapadokhoz láncolva, lerongyoló-
 dott, korbáctól vérző hátú, baldokló predikátorokban!
 Ott, a római helytartó terraszán megtörtént az örök kijelentés: *Imhol az ember!* A megkínzott, a fájdalmaktól
 roskadozó, véres, összetört arcú Jézus: ime az Isten em-
 bere a földön . . . Óh, a végéremehetetlen tanácsú Isten
 a maga kijelentésére nem a bölceket, erőseket, nemese-
 ket, hatalmasokat választotta ki, hanem a világ bolond
 jait, erőteleneit, a nemteleneket, a semmiket . . . *hogy ne
 dicsekedjék öelötte egy test sem!* És most szétnézek kö-
 zöttetek, ünneplő keresztyének, a kik az Istenfiúság méltó-
 ságát hordozzátok, Isten dicsőségét tükrözitek a földön
 . . . és látom bennetek Isten töredékeny cserépedényeit.
 . . . Bánatban sápadozó arcotok, sírástól kiégett szemetek,
 gyászban megtört szívetek, a nagy tűzvészben megégett
 életek romjai . . . . valóban, ti nem vagytok erősek e
 világ szerint . . . szegény, töredezett cserépedények! . . .
 szegény magyar protestáns emberek! Ah, de látom e va-
 jon összetört szívetekben egy jobb világ, egy isteni élet,
 egy új Magyarország, egy örökéletű protestantizmus re-
 ménységének, hitének, szerelmének lángját? Átizzik-e meg-
 zúzott, gyöngye földi lényeteken a Krisztus arca, az Isten
 dicsősége? . . .

És szétnézek ma, ezen az ünnepélyes napon széles
 e hazában, ahol református templomok és iskolák telnek

meg az ünnepi ének hangjaival . . . és látom benne is, a református magyar Sionban az Isten töredékeny cserépedényét . . .

Óh ti négyszázestendős, elmálló szent falak! Ti roskadozó tornyok, megfeketült alma materek: óh valóban, ti eltörpültök e világ palotái közt, homlokotokra rá van ütve a mulandóság bélyege, nagy részetek rom, nagy részetek annak induló. A világ hatalmasainak templomai büszkén szegzik kupoláikat és tornyaikat az égnek, a világ iskolái diadalmasan hirdetik az élet tudományát . . . ti nem vagytok már erősek, ti nem vagytok „valamik“ e világon . . . Óh, ti szegény, romladozó falak, elmálló cserépedények! . . . Ah, de kicsap e széthulló köveitek közül új négyszázestendő, egy egész új jövő remény-sége? Ég-e még bennetek Isten dicsőségének lángja a Krisztus arcán?

Óh, halld meg, Isten népe, halld meg te szent Sion az Úr akaratát: *Ő a te gyöngeségedben, a te törékenységedben, a te halálraitélt testedben akarja magát megdicsőíteni!* Hogy ne dicsekedjék ő előtt egy test sem! Mert *elég neked az Ő kegyelme, mert az ő ereje erőtelenség által végeztetik el!* Az Úr azt akarja, hogy ezekből az egyszerű, szegény, pompanélküli templomokból áradjon ki igéjének gyógyító árja a világ sebeibe! Az Úr azt akarja, hogy ezekből a szegénységgel, a gazdag vetélytársakkal küzködő, eszközeiben gyarló, de hitében erős iskolákból özönöljön elő az új magyar nemzet, az Ő országának harcosai, Krisztus hadserege! A ti megpróbáltalott, megcsapdosott szegény és törékeny életeteket akarja az ő erejével hősies, tiszta, boldog életté tenni az Úr, hogy lássa a világ tibennetek és tirajtatok nem a *ti*, hanem az *Ő* dicsőségét!

„Nyomorgattatunk, kétségeskedünk, üldöztetünk, tiportatunk“ . . . ellenségeink által, más, nagy világi erők akarnak érvényesülni ezen a földön, de ha ezekben a cserépedényekben isteni élet feszül és gyulladoz, akkor „meg nem szorítottatunk, nem esünk kétségbe, el nem hagyatunk, el nem veszünk.“

Hiszen Isten épen azért választotta céljai számára

azt az egyházat és azt a népet, amelyik *önmagában* gyöngé és *e világ szerint* semmi, hogy ne ezé az egyházé, ne ezé a népé legyen a dicsőség és a győzelem, ne a „*cserépedény*“, ne a „*test*“ győzzön, hanem *Ő, az örökkévaló Isten!*

Mi semmik vagyunk Isten nélkül és jaj nekünk, ha valamik akarunk lenni! Óh, százszor jaj nekünk, ha e világ hatalmasai közt akarunk érvényesülni a magunk dicsőségére! Jaj nekünk, ha őseink dicsőségéből *önmagunknak* akarunk tökéletet kovácsolni s osztályt és jogot követelni a magyar földön! . . .

Mi csak Istennel, istenért akarunk élni, mi azt akarjuk teljes szívünk egész alázatos sóvárgásával, hogy *Isten éljen mibennünk és általunk!* Mi meg akarunk semmisülni, mint intézmény, mint test, mint emberi alkotás, hogy Isten éljen egyedül, hogy *Ő* lépjen e világba rajtunk keresztül és örökkévaló dicsőségének fényességében, amint kiárad belőlünk e világra, mi boldogan tűnhessünk el az *Ő* isteni életének áradatában! Isten nélkül semmi vagyok, Istennel győzhetetlen hatalom! De nem én, hanem az Ur egyedül, akinek eszközévé magasztaltattam! Ez a protestantizmus igazi lényege. Óh, drága nekünk a négyszázéves múlt minden köve, minden emléke! Drágák a hősök, akiknek szívében megfogant és kifakadt ez a múlt! Drágák a szenvedések és a diadalok, amelyeknek hosszú láncolata érettünk formálódott; drágák templomaink és iskoláink vérrel, könnyel áztatott falai, drágák a nemes hagyományok, a szent szokások, az ősi imádságok, az ódon énekek, az öreg bibliák, a megfakult levelek . . . drága minden jel, ami minket magyar protestánsokká tesz ezen a földön . . . de csak azért, de csak annyiban, mert *mindennél drágább nekünk az*, akinek dicsőséges arculata a Krisztusban győzedelmesen ragyog ki a múlt összelöredezett cserépedényéből: *mindennél drágább nekünk az Isten!*

III.

Mert Istennek mindennél drágábbak vagyunk *mi*. A protestantizmus nemcsak Isten életének megdicsőülése mi bennünk, hanem más oldalról *a mi életünk megdicsőülése Istenben*. Nem arról van szó, hogy élettelen cserépedények, lelketlen eszközök legyünk az Ur kezében, hanem arról, hogy az ő lángoló szolgálatában örökkévaló dicsőségben bontakozzék ki *lelkünk egyénisége*. A protestantizmus nagy, fölszabadító, boldog evangyeliума az, hogy Isten életének e világra sugárzása az *egyéni élet erőinek* igazi kivirágzásában, megteljesedésében áll, hogy Istennek nem örök butaságban és kiskorúságban tartott rabszolgák tömege kell, Istennek hősies *egyéniségek* kellene, hogy mindenik a maga sajátos módján, a maga egyedüli, páratlan lelki tükörében ragyogtassa ki a világra az ő dicsőségét. Minden egyéniség Istennek egy-egy örökkévaló gondolata, egy-egy drágalátos sugár az ő teljességéből, romlandó cserépedényben, a test fájdalmai és törékenysége közé zárva: de arra rendelve, hogy kiküzdje magát a testiség nyügeiből, hogy egyre győzelmesebben ragyogjon föl belőle s mikor a cserépedény szerte hull, akkor legyen a legteljesebb, az évig fölcsapó, az örökkévalóságba olvadó! Ezt a lelki egyéniséget Pál apostol „*belső embernek*“ nevezi. Elmuló földi testünk mulandó vonásai mögött egy másik arc, egy belső ember vonásai rejlenek, a mi igazi egyéniségünk, jobbik részünk, örökéletű lelki valóságunk. És ez van hivatva arra, hogy átalakuljon, kiteljesedjék krisztusi arculattá, isteni létté. Ime, e roppant világegyetemen, a természeti világrend burkában egy másik, egy magasabb világrend rejtőzik: a lelkek világrendje. Maga ez az egész teremtettség csak érzéki, törékeny cserépedénye ennek a mennyei kincsnek: a belső, lelki világnak. És az a hivatása, hogy átistenüljön, megelkesedjék, hogy törékeny formáján keresztül mind teljesebben ragyogjon át a lelki élet, Isten élete, míg végre teljes lesz ez a ragyogás, míg végre fölszakad az utolsó fátyol is és betölti a mindenséget Isten dicsősége. Ebben az utolsó, ebben az apokalyptikus fényben minden egyé-

niség egy-egy vonás, egy-egy páratlan, örökkévaló mozzanat lesz Isten arcán és életében, nem megsemmisülve, hanem ellenkezőleg: tökéletesen megvalósulva.

Isten egyedül akar lenni ebben a világban, mindenható életének dicsőséges uralma győzhetetlenül tör keresztül a veszendő „cserépedény“ romjaim: de ez a királyi diadalút az emberi egyéniségek millióinak diadalútja, át-dicsőülése, kifejlődése és megvalósulása. Nélküled nem teljes, nem hiánytalan Isten uralma a világ felett. Reád szüksége van az Urnak, lelkedben páratlan vonását rejtette el áldott életének, a Te lelked erőinek boldog kivirulásában az Ő dicsőségének egy sugárszála fonódik bele a lelkek világegyetemének lükörlapján felderengő isteni élet képébe. Istennek átadni magadat, eszközévé lenni az örökkévaló királynak, csak Ő neki, csak Ő érte élni: ez nem eláldozása önmagadnak, hanem egyéniséged diadalmas érvényesülése, igazi valóságodnak, belső emberednek áldott és gazdag kivirulása ez.

Pusztulás és halál csak arra vár, aki önmaga akar maradni, aki önzően útjába áll Isten életének, aki meg akarja tartani az ő életét s ezért elveszti azt.

Ah, az Istennel, Istenért élő egyéniség megtalálja az Ő életét s *„ha ami külső emberünk megromol is, a belső mindazáltal napról-napra újul.“*

. . . „Ha a külső megromol is“ . . . igen, a külsőnek össze kell törnie, el kell pusztulnia. Ez az élet törvénye. „Ha a földbevetett gabonamag el nem hal, csak egymaga marad, ha pedig elhal, sok gyümölcsöt terem.“ Halál nélkül nincsen élet. Az az eszmény, amelyet a protestantizmus képvisel e világban: *Isten uralma az egyének élete által, az egyéni élet átdicsőülése Krisztus életévé*, félelmes úton halad a diadal felé. Ez az út: *a mindennapi halál*. „*Mindenkor halálra adatunk a Krisztusért, hogy a Krisztus élete látható legyen a mi halandó testünkben.*“ A Krisztus élete: a mindennapi halál, de a Krisztus halála: a naponként növekedő élet. „*A Krisztus halálát hordozzuk testünkben*“: azt a halált, a melynek kínjaiban eleni erővel nyilatkozott meg Isten élete: a *Szeretet*; amely levetkezése volt minden emberinek. hogy

a Szeretet tisztán, egész önzetlen fenségében, az élet myriadjának lehetőségeit hordozva áradjon ki a világra! Azt a halált, melyben mennyei kenyérré lett az élet, hogy széttörtvén, a világ minden éhező lelke beteljen vele! Ez a halál: a *te* életed, négyszázszentendős magyar protestantizmus! A te örökséged ez, halálra adatott lelkek ünneplő tábora! Tékozolni ezt az életet a világért, felémészteni a testet a Szeretet munkáiban, feláldozni földi kincseket, földi érdekeket, vérség kötelekeit, viselni szenvedést, nyomort, nélkülözést, sebet, hullatni verejtéket, könnyet, vért, meghalni százszor, minden nap, minden órában a testben és a testnek, — a világ bolondjaivá válni isteni önzetlenséggel: íme a te mindennapi halálod és a te örökkévaló életed krisztusi rejtélye, óh én népem, Isten kiválasztottja, magyar protestantizmus! Négyszázszentendős mindennapi halála szült léged az életre s a te mindennapi halálod a Krisztusban: ez és semmi, soha más nem fog szülni új századokat a magyar Sionnak!

Mindennapi halál! . . . és halljátok, Pál apostol ezt „pillanatnyi, könnyű szenvedésnek“ nevezi ahhoz az „igen-igen nagy örök dicsőséghez“ képest, amelyet szerez nekünk. Óh Isten, atyáink Istene, a *Te* dicsőséged ez! amelyben egykor osztozni fog minden teremtet lélek, amikor többé nem lesz halál, nem lesz keserű sírás, nem lesz bűn, csak a győztes Szeretet eget földet betöltő ujjongása!

Látod-e ezt a láthatatlan, de élő, diadalmasan előnyomuló isteni dicsőséget, látod-e négyszázszentendős múltad romjai, a vérbe-lüzbe borúlt jelenvaló világ összetört cserepei, a saját életed széthulló edényének darabjai közül szemtől-szembe kiragyogni, látod-e, ünneplő protestáns gyülekezet, aki „nem a láthatókra, hanem a láthatatlanokra“, nem az „ideigvalókra“, hanem az „örökkévalókra“ emeled szemeidet?

És ezen a napon valóban a láthatatlanokra kell szegeznünk ez „ideig való“ borzalmakban kifáradt szemünket. Mit is mondhatnának nekünk ma az „ideigvalók“, a „láthatók“? Legfennebb azt, hogy mennyi önző hasznot, mennyi aljas boldogulást eredményezett a háború. Vagy

talán azt, hogy mekkorát nőtt gazságban a diplomácia. Vagy végre azt, hogy mennyi szép élet omlott össze azért, hogy néhány csúf, sátáni élet nagyrahizzék és szembe-kacagjon bennünket, akik Isten dicsőségéről álmodozunk. Álmodozunk? Óh, hadd kacagjon és pöffeszkedjék a Sátán, hadd tobzódjon bitorlott trónusán . . . . Mi tudjuk, hogy halálra van ítélve. Mi a láthatatlanokat látjuk. Lelkünk átsuhan a meggyötört magyar föld völgyei, rónái felett. Ime ezer és ezer toronyban zúgnak a harangok, íme ezer és ezer templomból tör fel az ének: „Erős várunk nekünk az Isten“. — Ezer és ezer szószékről zeng az élet beszéde, millió meg millió szívben pedig fölragyog a hajnal . . . új élet, új négyszázszázendő s vele új Magyarország, Isten országa hajnala a magyar földön . . . Ah, szíveink összeolvadnak ebben a pillanatban, az ünneplés szent forráságában, tükörré olvadnak össze s benne feldereng a mi jövődönk isteni titka.

Egy arc az. Egy emberarc. Isten dicsősége az ember arcán :

S ha kérded, hogy : ki légyen az?
Jézus Krisztus az!
Seregeknek Ura, kinél nincs több Isten,
Nála vagyon a győzedelem!

Ámen.

NAGY BÉLA:

AZ ÉLET KÖNYVE.

Alapige: János ev. V. 39. „Tudakozzátok az írásokat; mert nektek úgy tetszik, hogy azokban örök éleletek vagyon; és ezek azok, amelyek én rólam bizonytságot tesznek.“

K. T.! Amaz ünnepi beszédek sorozatában, amelyekben azt fejtegetjük: mit köszönhetünk a reformációnak? minden esetre meg kell felelnünk arra a kérdésre is: minek köszönhetjük a reformációt?

Erre a kérdésre nem adhatunk más feleletet, mint ezt: a bibliának. Luthert, a vezérreformátort, október 31-nek felejthetetlen hősét, a biblia tette igazán reformátorrá; abban fedezte ő fel a Krisztus vallásának nagy központi gondolatát, a kegyelemből, hit által való megigazulás igazságát; mondhatnók: abban fedezte föl újra az igazi vallást, melyet a középkori egyház tanítása és gyakorlata majdnem egészen a feledés homályába borított. A svájci reformátorok: Zwingli és Kálvin, szintén a bibliából merítették azt a bölcseséget, mellyel a ker. vallás és egyház érdekében oly áldásosan munkálkodtak; onnan vették azokat a köveket, melyekből új egyházat építettek a régi romjain; onnan a fegyvereket, melyekkel ezt a megújhodott anyaszentegyházat minden ellenség ellen olyan hathatósan megvédelmezték.

Mi az oka annak, hogy a biblia ilyen csodás, nagy dolgokat tudott létrehozni, hogy abból a régi-régi szent könyvből ilyen gazdag áldások áradtak ki? Erre a kérdésre kívánok megfelelni mai e. beszédemben.

A biblia az *élet könyve*. Mindenekelőtt azért, mert olyan gazdag, mint maga az élet. Micsoda változatosság van ebben a könyvben! Történetei most csendes méltósággal oktatók, majd megrázók, megrendítők, majd üdítők, fölemelők; de mindig építők; mindig tanulságosak, mint maga az élet. Törvényei most az Isten tiszteletét, felebarátod szeretetét kötik lelkedre, majd a templomi szolgál-

lat módját vagy az emberek társaságos együttélését szabályozzák; majd az egyes embernek adnak egészségügyi rendeleteket; de e törvények parancsa mindig szigorú, mint maga az élet. Vagy nézd a próféták írásait. A próféta most szent felháborodással szórja az átkot népének ellenségeire, kik egyúttal az ő Istenének is ellenségei; majd önnön-népe ellen fordul elbúsult haraggal, ezt ostromozza villámnál élesebb szavakkal, mert ez is elfordult a Jehovától; aztán, mint mikor a magát kitombolt vihar után az ég kiderül, édes örömmel öleli keblére Izrael kegyeseit, az igazakat, akik el nem tántorodtak; ezt a szent magot, melyből egykor terebélyes fa lesz, mikor az egész nép megtér ismét Istenéhez; sőt azt is látja már a föllekesült próféta, látnoki szemmel, hogy a pogányok is Izrael boldogságát látva, odahagyják bálványaikat és az egy igaz Istent fogják imádni minden népek, együtt élvén békességben. Aztán ismeritek é Izrael bölcseinek szellemes példabeszédeit, mély értelmű fejtegetéseit? ezeket a bölcseket, akik az életnek ezer fájdalma miatt keseregnek, panaszkodnak, de végül mégis megvigasztalódnak Istenben. És a zsoltárok könyve, ez a legszebb gyöngye az ótestamentomnak! Micsoda tengernyi bánat, mily végtelen öröm van ezekben a zsoltárokban! Az egyikben epedés, a másokban fájdalmas sírás, a harmadikban merengés, a negyedikben bizalom, reménység, az ötödikben újjongó öröm, és így tovább! S ez eddig még csak az ótestamentom kincses bányája. A kincsek-kincse még csak most következik, az evangéliumokban. Egy mesénél is csodásabb és mégis igaz történet arról, aki maga volt az élet fejedelme, aki életet támasztott, amerre csak fordult. Akárcsak a nap. Ő maga csupa napsugár, csupa hő, csupa fény; arca mégis sokszor olyan bánatos, olyan szomorú. Mert amilyen nagy az ő fényessége; olyan sötét felhő azoknak a bűne, akik vele szemben állanak; akik őt, az egyetlen igazat, iökéletest keresztre juttatják. De még akkor is él, amikor megölték. Sőt még akkor él csak igazán. Feltámad, előbb apostolaiban, azután százakban, ezerekben, a keresztyén gyülekezetekben. Ismeritek az ő legbuzgóbb apostolát, akiben a Krisztus lelke olyan hatal-

masan munkálkodott, aki pedig öt testi szemmel sohasem látta. Miket tud az írni az ő szellemében! Hogy bölcselkedik; hogy vizsgálja lelke még az istenség mélységeit is; mily nemes szenvedéllyel harcol a másként vélekedőkkel, hogy aztán megindultan és megindítóan zengje a szeretet himnuszát! Hát Jakab apostolt ismeritek é, ki a bölcsességet oly szépen tudja párosítani a gyakorlatiiséggel? Mert a keresztyénség nem hiú bölcselkedés ám, hanem élet! Aztán Jánost, akinek végrendelete, mintha a Mester evangéliomának kedves visszhangja volna, csak ennyiből áll: Fiacskáim, szeressétek egymást! És olvasótok e valaha annak a férfiúnak a látomásait, aki száműzötten, elhagyatottan él egy kis szigeten; akinek szíve vérzik, mert a gonosz mérszázolja a Krisztus nyáját; de a hite meg nem rendül, a lelke meg nem bénul; lelki szemeivel már látja, hogy a Krisztus eljön, diadalra vezet az övéit; mert elpusztúlhat a föld, összeomolhatik az ég, de a Krisztusnak győzedelmeskednie kell!

Vagy azt mondja tán valaki: igen, de nem csupán ilyen felséges dolgok vannak ám a bibliában! Vannak abban olyan lapok is, amelyeket nem jó lenne gyermekek, ifjak kezébe adni, mert rútabbnál rútabb bűnökről beszélnek. Ez igaz; e tekintetben is áll, hogy a biblia az élet könyve. Sajnos, a bűn is beletartozik az életbe. És a biblia a bűnnek száz, meg száz fajtáját tünteti föl, nem himezve-hámozva, hanem nevéen nevezve mindent; mert a biblia egyenesen, nyíltan beszél, mint maga az élet. Ám azért adjátok oda a bibliát — nem mondom: fejletlen gyermekek, de gondolkodó ifjak kezébe, egész bátorsággal; jobb, ha a bibliából ismerik meg a finomabb és durvább bűnöket, mint más olvasmányokból. Mert nincs egyetlen bűn, melyet a biblia el ne ítélne, melynek szörnyű következményeit sokszor harmad- és negyedíziglen föl ne mutatná, elrettentően ne tanítaná.

Mások ismét más ellenvetést tesznek. Hogy a bibliának még magasztalt hősei is bővölködnek hibákban, bűnökben, gyarlóságokban — kivéve mindenestre azt az egyet, akiben semmi álnokság nem találtatott. Erre csak azt felelem, hogy a biblia nem szentek legendája,

hanem az élet könyve. Élő alakok, húsból és vérből való egyéniségek a biblia hősei mind. És ez ismét előnye a bibliának, nem hogy hátránya volna. Egy kiváló protestáns szónok mondotta egyszer, hogy a legegyszerűbb protestáns templomnak több és szebb ékessége van, mint a legfényesebb kath. székesegyháznak. A kath. templomok legfőbb díszei — úgymond — a szentek képei, melyek lehetnek ugyan remek festmények, de a hívek lelkére inkább leverőleg hatnak, semmint fölemelőleg. Mert a legmosolygóbb szent arcának láttára is ez a gondolat támad a hívő lelkében: óh, mily magasan állsz te, szent ember, én fölöttöm, gyarló bűnös ember fölött! Nekem álmodnom sem lehet arról, hogy valaha olyan boldog lehessenek, mint te! A prot. templom ékességei — ama hősök képei, akik nincsenek ugyan a templom falaira festve, de beszélve beszélnek hozzánk a bibliából, mely a szószékről prédikáltatik. Beszédök hatása nem leverő, hanem fölemelő. Ezeknek hallatára azt mondjuk magunkban: Ime, ezek is csak gyarló emberek voltak; de Isten segítségével, Isten által lelkesítve, erejüket megfeszítve felküzdötték magukat, Isten kedveltjeivé lettek. Nekem is érdemes tehát küzdenem! Én is elnyerhetem azt a pálmát, mely az életnek egyetlen értékes pályabére: Isten jótetését. Azért fölfelé, csak fölfelé!

2. A biblia az élet könyve továbbá azért, mert ez tanít meg igazán arra: mi az élet? Ó- és újtestamentom, o ykor más és más hangon, de mindig egy értelemmel azt tanítja, hogy Isten nélkül nincs élet, nincs igazi emberi élet. Legyen valakí király, vagy koldús: ha egyszer Istent nem ismer, vagy épen elfordult Istentől, szerencsétlen nyomorúlt teremtés. Igen, ezt tanítja az élet könyve, hogy az Isten nélkül való élet — halála a léleknek; az Istennel való élet pedig, bár sokszor küzdelmes, de mégis mindig boldog élet. Nem kell félni az élet küzdelmeitől, szenvedéseitől. Azt mondja az élet fejedelme: „aki meg akarja tartani az ő életét, elveszti azt“. Vagyis fáradság, testi szenvedés, sőt testi halál is mind csekély áldozat a lélek életéért, boldogságáért. Azután azt tanítja az élet fejedelme, hogy az Isten szeretet; tehát az igazi emberi

élet is szeretet! És ő nemcsak tanította, hanem meg is mutatta, hogy a legszebb, legdicsőbb emberi élet: az önfeláldozás szeretetből!

Ember, ki csak magadnak élsz, tudd meg, hogy az élet könyve s az élet fejedelme azt mondja rólad, hogy te — erkölcsi halott vagy. Ti emberek, kik önzellenül munkáljátok a közügyet, embertársaitok javát; ti apák és anyák, kik nem magatokért, hanem a tieitekért éltek s a tieiteket sokszor nagy fáradsággal, önmegtágadással táplálva, gondozva, szintén önfeláldozó emberekké igyekeztek nevelni: tudjátok meg, hogy az élet fejedelme titeket a maga seregébe számlál!

3. Aztán a biblia az élet könyve azért, mert bizonyosakká tesz bennünket arról, hogy van örök élet. Arra ugyan nem tesz képtessé a biblia, hogy pontosan el tudd mondani: milyen is lesz majd az a sírontúli élet; elvégre, a biblia ugyan isteni dolgokról, de mégis emberi nyelven van írva, földi emberek számára. Hanem annyit, amennyi neked elégséges, mond ez a könyv. Megmondja, hogy az Isten nem a holtaknak, hanem az élőknek Istene: mindennek élnek ő néki. Ha úgy érzed, hogy csak az Istennel való élet az igazi élet s te ebben találod gyönyörűséged, boldogságod, akkor nyugodt lehetsz: örök az Isten, örökkévaló vagy te is, az ő gyermeke, aki nem tudsz ő nélkülie meglenni. Hogy és miként lesz majd a síron túl: ez ne aggasszon; ne fenyegezd ezt az erőd fölött való kérdést. Míg e testben jársz, élj csak itt kimért kötelességednek, hivatásodnak, élj Istenednek és hidd el, hogy ő nem kevésbé hatalmas a halál, miut az élet fölött. Sőt hidd el, hogy az Isten világában nincs is halál, csak élet!

Ünneplő gyülekezet, K. T.! Nekünk, prot. keresztyéneknek különösen nagy okunk van arra, hogy a bibliát az élet könyvének nevezzük; mert a mi egyházunk a bibliának köszönheti életét, létrejövetelét. S nemcsak létrejövetelét, hanem mindenkori virágzását is. Igen, a prot. egyház élete csak akkor volt igazán virágzó, amikor a szentírás nemcsak a templomokban hirdettetett, hanem az egyes híveknek s az egyes családoknak is állandó,

kedves olvasmánya volt. Valahányszor — akár régebben, akár az újabb időkben — a prot. egyházakban megyöngült az igazi kegyesség, meglankadt a lélek ereje, annak legfőbb oka mindig az volt, hogy a hívek elhanyagolták az élet könyvének olvasását, az azzal való szíves társalkodást.

A reformáció 400-ados emlékűnnepén az a remény-ségünk és hő óhajtásunk, hogy egyházunk élete újra megelevenedjék; hogy híveinkben a hit, a buzgóság megint megerősödjék s többé megse lankadjon. Ezt a nagy célt most sem tudjuk más eszközzel biztosítani, mint amelyet már a századok oly fényesen kipróbáltak: a bibliával. Igen, a bibliának megint el kell foglalnia a maga méltó helyét a ker. családokban; a ref. keresztyéneknek ismét bibliás keresztyénekké kell lenniök.

Jól tudom én, hogy az idők nagyot változtak a múlt századokhoz képest, amikor még kevés olvasmány versenyzett az olvasók tetszéseért a szentírással. Jól tudom azt is, hogy a szentírás olvasása sok helyen nehézségekkel jár. Elismerem, hogy egyházunknak nagy mulasztása az, hogy a szentírás értelmét magyarázó tudományok eredményeit nem igyekszik közkincsévé tenni a hívek seregének. Ennek meg is kell változnia hamarosan, ha élni, virágozni akar a mi anyaszentegyházunk. De azt is tudom, hogy a sok olvasmány között, ami ma mindenkinek rendelkezésére áll, egy sem állhat mellé az élet könyvének: hogy mennél több az olvasmányunk, annál több rossz is akad közte s így annál nagyobb szükségünk van a legjobbra: a könyvek könyvére. Az is bizonyos, hogy a szentírás legszebb, legbecsesebb részei minden magyarázat, minden segítség nélkül is alkalmas és kedves táplálékot nyújtanak az Isten után szomjuhozó léleknek.

Azt mondja talán valaki, hogy én csudákat várok a biblia olvasásától. Igen, K. T.! én csudákat várok. Ám próbáljátok meg: ti mindnyájan csudákat fogtok látni. Olvasgassátok a szentírást napról-napra, szorgalmasan, magánosan és családokkal együtt, csendes órákon: tapasztalni fogjátok, hogy a szentírással ördögöt lehet üzni; mert a szentírás elüzi szívetekből, családi körötök-

ből az elégedetlenségnek, a csüggedésnek, az egyenletlenségnek, szeretetlenségnek rossz szellemét s annak helyére odaplántálja kebletekbe a megelégedésnek, Istennel való békességnek, az egymás iránti szeretetnek lelkét.

Tudakozzátok az írásokat s meg fogjátok látni, hogy azokban örök életelek vagyon s azok a mi Urunk Jézus Krisztusról tesznek bizonytságot. Amen.

ROHOSKA JÓZSEF:

ÚJ ÉLET.

2. Péter III: 13. — „Uj eget és
uj földet várunk, az ő igérete szerint,
melyekben lakozik az igazság.“

Égy felséges proféciát olvastam fel előttetek Ker. Testv.! egy jövőbelátó lélek nagyszerű vallástételét a Jézus evangéliumának viláगतalakító ereje mellett. Midőn ez a profécia először elhangzott, egyedül az erős szív szilárd hitére támaszkodott. Nekünk, kik azt idézzük, már a múltak bizonyosságai is segítségünkre vannak. Egy gazdag történelem jő megerősíteni azt a meggyőződésünket, hogy az evangélium valóban az az erő, mely eget és földet újjá teremt és új világot hoz létre a régi világ romjai felett.

Ép mostanában emlegetjük e gazdag történelem csodás eseményeit, melyekben az apostol által megjövendőlt új élet kezdetét ünnepli a protestáns világ. Nehéz napokban virradt ránk a nagy ünnep. Véres harcok fegyverzajában hirdetjük a reformációval kezdődő új életet. És ha ma, a meggyötört szívek és elfásult lelkek egy pillanatra is kételkednének a jobb és nemesebb emberi életben: mutassunk rá a négyszázados protestantismusban az evangélium ujjáteremtő erejére! A reformáció vívmányai magukban is elég biztosítékot nyújtanak arra nézve, hogy a dicső múlt után dicső jövődő következik. Amit az Ige a világban elkezdett, azt véghez is fogja vinni. Igen. A jövőben is a Jézus evangéliuma lesz az az ujjáteremtő erő, mely előbb viszi az emberiséget a művelődés útján; mely a régi élet sok, nagy hazugsága és igazságtalansága helyén egy új életet teremt; melytől az apostol „új eget és új földet várt, az Ur igérete szerint, melyekben lakozik az igazság.“

* * *

Ker. Testv.! A reformáció négyszázados évfordulóján jóleső érzéssel beszélünk a reformáció vívmányairól. Protestáns önérzettel fejtegetjük az alkalomszerű szép kérdést: „Mit köszönhet a világ a reformációnak?” Ha csakugyan vannak vívmányai a reformációnak — amint hogy ezt ma már többé senkisésem tagadja — akkor az új ég és új föld proféciájának *egy része* az idők folyamán beteljesedett.

„*Új ég és új föld!*“ Uj világteremtés! A költői képzetet csodás események színes képsorozatában vetíti az emberi lélek elé a teremtés isteni színjátékát. Kiellen pusztaság és sötétség uralkodik az űrben; a rendezetlen világelemek zavarosan gomolyganak a semmiségben; teremtető isteni szózat hallatszik a titokzatos homályból: „Legyen világosság!” Az elemek rendeződnek. Az ég színes kárpitja kiterjed; majd felragyog a fénylő nap; feltűnik a hold és a tündöklő csillagok — és így tovább, egymásután, amint azon az édes gyermekkor boldog hitével annyit elálmódoztunk. Mindíg ezt a csodás isteni színjátékot varázsolja lelkem elé a szellemvilág újjáteremtésének, a XVI. század reformációjában végbemenő nagyszerű története. Sötétség és tudatlanság uralkodik a világban; homályos sejtések zürzavarában tévelyeg a lélek; de feltűnik az evangélium világossága; feljön az igazság fényes napja; a rendezetlen gondolatok káotikus tömegéből előragyog egy felső világ isteni fényessége — és mint valami „*kiterjesztett erősség*“: új gondolataival, új eszméivel, új elveivel, új eszményeivel megszületik az *új ég*: az *új hit*, az *új vallás* tiszta, fénylő szép ege!

Egy új *szellemi műveltség* hatalmas látóköre szélesedik ki az emberi elme előtt e derült és világos új ég alatt. A tiszta látást akadályozó régi babonák és előítéletek sötét köde szétfoszlik; a vizsgálódó lélek szabadon járja be a mindenséget; lehatol a titkok után a mélységbe, felszárnyal az eszmények után a magasságba, ahol világosan látja a megtisztult égben „*az embernek fiát az Úr jobbján*“.

Az evangélium világosságánál megindul az elmék lázas és gyors munkája. Uj területek nyílnak meg a sza-

bad kutatás előtt; új tudományok állanak elő és fognak hozzá az eszmék tisztázásához; új gondolatok születnek. új tanok keletkeznek, új elméletek támadnak s rövid idő alatt új világnézetet teremtenek a régi világnézet romjai felett. Az evangéliumi nevelés és oktatás apostoli munkája következtében, az addig tudatlanságban élt népek gyorsan emelkednek egy magasabb emberi műveltség színvonalára. A tudatlanok bölcsekké, a szóztalanok ékes-szólókká lesznek. Lángelmék születnek s szóval és tollal hirdetik a világnak az új tanokat, az új igazságokat. Az emberi tudásvágy mohón szívja magába az új elméleteket, a felszabadult szellem dicsőséges alkotásait, — ah! hiszen azok mind a várva-várt új életnek felséges elveit foglalják magukban.

Hódító erővel tör útát a tudvágyó elmékhez a *szabadság* elmélete. Az *akaratszabadság tana* és az ezzel összefüggő kérdések; a nagy reformátornak alázatosságát, de egyúttal jellemeszilárdságát hirdető tanítása arról, hogy az én akaratom az, ami az Isten akarata, tehát semmiféle külső emberi akarat és tekintély rajtam erőt nem vésszen! A *lelkiismereti szabadság tana*: hitemről, meggyőződésemről csak az Istennek és saját lelkiismeretemnek tartozom számot adni, embernek soha! A *hit által való megigazulás tana*: ne a törvény külső kényszere hajtson engem jóra, hanem a hitnek nevezett erkölcsi erő, azaz: nem császári, állami, társadalmi törvények és szokások megtartása által minősülök az Isten előtt, hanem a bennem levő erkölcsi erő által. Felső tan, amely voltaképen nem egyéb, mint az evangéliumi szabadságnak, hittani formában kifejezett lényege. Hatalmas kötetekben fejtegette ezt annak idejében a reformátori hittudomány a maga lelkes olvasóközönségének; ezer meg ezer prédikáció hangzott róla a reformált egyházak szószékeiről, nagyobbára a honcoló elmét foglalkoztató elvont előadásban; a mai kor nyelvén körülbelül e pár szóban fejezhető ki: az evangéliumi szabadság annyi mint *önfegyelmzés*.

Ott van ismét egy másik nagyszerű elmélet: az apostoli egyszerűség és tisztaság evangéliumi elvén fel-

épített *új erkölcsstan*. Gyönyörűen ki vannak fejtve benne az egyszerű és tiszta élet szabályai; felségesen domborodik ki belőle a *puritán* ember eszményképe. Magasztos tanításai a józanságban, mértékletességben, egyszerűségben és alázatosságban mutatnak rá a helyes életre. Irtó háborút hirdet az anyagiasság, testiség, fényűzés és érzékiesség ellen. Evangéliumi alapon fejtegeti, hogy a vágyakat meg kell öldökölni, mert minden fájdalom és boldogtalanság, minden bűn és alacsonyág a testi vágyakból származik. A puritán erkölcsstan a művészet egyes műzsáinak is hadat üzen; a szép kultuszának túltengésében a testiség ingerét látja. Ez elvek magasztosságát senki sem vonja kétségbe; mind igazak és ámenek ezek a tanítások, melyeket az emberek életrendi arany szabályokba foglalnak s azok megtartását komolyan lelkökre kötik egymásnak. Hirdetik, hallgatják, tanítják, tanulják; barát a barátinak, mester a tanítványnak, apa a fiának, mind azok szellemében ad jó tanácsokat.

Majd megrajzolják, mint szintén szép elméletet, az evangéliumban található nemes emberi vonásokból az *új jellemet*, a protestáns jellemet, vagy a nagy reformátor kiváló tulajdonságai nyomán a *kálvinista karaktert*. Nincs felségesebb, mint ez a kálvinista karakter: egyenesség, nyíltság, őszinteség, komolyság, erkölcsi szigor; hidegvér a bajokkal szemben, méltóság az örömmel szemben; hűség a hivatásban, kitartás a küzdelemben, az adott szó megtartása s a hirdetett elvekhez való tántoríthatatlan ragaszkodás. Büszkén mutatunk rá e jellemre; ezt hirdetjük a templomokban és iskolákban, ime ez az: erre törekedjete! ilyenek legyetek! és szebbnél-szebb vallástani, vagy neveléstani elméleteket állítunk fel a jellemképzésről.

A reformáció új tudományában nagyszerűen ki van dolgozva az *evangéliumi tan*, meg van szilárdítva az *evangéliumi alap* és hirdetve az *evangéliumi eszmény* minden olyan elméletben, vagy munkálatban, minden olyan szép tervben és üdvös szándékban, melynek célja az emberiség boldogítása. A reformáció hatása alatt, a keresztyénség vallási és egyházi életében magas fokra

emelkedett az evangéliumi eszmény kultusza. Gyönyörűséggel emelkedünk föl hozzá szemlélődő lelkünkben. Némelyeket közülünk mély fájdalommal tölt el az a szomorú tapasztalat, hogy mily távol vagyunk ettől az eszménytől; mások pusztán csak gyönyörködnek benne s ünnepi élvezetet telálnak a vallási összejövetelek szép előadásában; mások ismét hivatalból, vagy a szép és nemes iránt való lelkesültségből foglalkoznak az evangélium felséges gondolatjaival. Egyszóval: ma is ápoljuk az evangéliumi eszményt. A szónoklat, költészet, áhítatossági irodalom szép igéi hangzanak mindenfelé az ember magasabb rendeltetéséről „Fel a magasságokba!” Biztatjuk híveinket, vagy a tömegelőadásoknak szép szavainban gyönyörködő hallgatóságát. És a tömeglélek emelkedik, lelkesül, nagy elhatározásokra buzdúl. Valóban gyönyörű gondolatokat termelünk ma is az evangéliumi eszményről szóló íratainkban, előadásainkban; gyönyörű elméletekre tanítjuk meg az embereket. Itt-ott fogékony elmékre és hevülő szívekre találunk; ezek kiviszik eszméinket az életbe, közlik másokkal, amit hallottak, amit tanultak, eszmét cserélnek, vitatkoznak és maguk is újabb meg újabb elméleteket állítanak fel a világváltságról, az emberiség jobbá és nemesebbé tételéről.

Ah, igen! Ragyogó pompában terül el felettünk az új ég, az evangéliumi elvek, az evangéliumi eszmények dicsőséges felső világa; megvannak az új hit, az új vallás felséges elméletei; megvannak a reformáció szellemi vívmányai, megvannak az új hitvallások, megvan a szilárd alap: az evangélium; de — *hol van az ember?* Hol van az ember, akinek nemcsak elméjében élnek az evangéliumi tudomány magasztos elvei, hanem a lelkét is áthatotta az evangélium ereje? Hol van az ember, akinek nemcsak ünnepi hitvallása az evangélium, hanem minden dolgát, mindennapi cselekedetét, az emberekkel való érintkezését, szokását, beszédét, modorát, kedélyét az evangélium szelleme irányítja? — Megvannak az új elvek, a hirdetett elvek, a megtanult elvek, a hangoztatott elvek; de ha széjjelnézek az emberek közt és látom, hogy az evangéliumi szabadság világában mennyi szolgálélek ten-

geti még ma is alacsony életét; a hit által való megigazulás világában a törvény vasvesszejével kell az embert becsületre tanítani; a puritanizmus világában fényűzés és érzékiség ütött tanyát; — ha látom, hogy a kálvinista jellemek világában is mennyi a képmutatás és könnyelműség; az evangéliumi eszmény világában mennyi a szeretetlenség és durvaság; és ha látom, hogy a magas szellemi műveltség világában s épen az örök béke evangéliumi elveinek világában dül a történelem legvéresebb háborúja — megdöbbenek: én Uram és én Istenem, hol van az ember? . . . Ott, ahol régen volt! . . . Sok minden megújult körülte: ime az új tanok, új elméletek, új elvek, új eszmények, de maga az ember, az ő hensejében, az ő legmélyebb mivoltában még mindig a régi: *Meg van az új ég, de nincs meg az új föld!*

* * *

Ker. Testv.! A Jézus evangéliuma volt az az újjáteremtő erő, mely új gondolkozást, új szellemet hozott létre a reformációban. Meg van hát a történelmi biztosíték arra, hogy nemcsak az elmékben, hanem a szívekben is véghez fogja vinni azt az üdvös átalakulást, amelytől új embert, új társadalmat, vagy az apostollal: *új földet várunk*. Hogy hogyan támad az új ember; hogyan születik meg az új föld: azt mi nem tudhatjuk. Hogy miképen munkál a teremtő erő az emberi lélek mélyén: az a láthatatlan, örök Isten titka. De hogy valóban munkál, azt látjuk a történelemben; látjuk a tömegeknek épúgy, mint az egyeseknek életében. Ki moudhatná meg, hogyan világosította meg az emberi elméket? Ki tudhatná, hogyan fogja megújítani az emberi szíveket? Az Isten ígéretei változhatatlanok. Hogy hogyan és mikor valósúlnak meg, hiába túrkésszük! Az bizonyos, hogy a reformációban megkezdődött nagy átalakulás folyamatban van és most az elmék reformációja után a szívek reformációja következik! Igen. Az oly szépen kifejtett evangéliumi tudománynak életté kell valósúlnia az emberben, hogy gyakorlati legyen az elmélet; magasztos tette érlelődjék a

magasztos gondolat; jó cselekedetté a szép elv; valósággá az eszmény! Mert mit ér az elv, mit ér a gondolat, ha nincs meg a megfelelő valóság? De mit ér az eszmény . . . mit ér a jó ember eszménye, ha nem teremt jó embert? Mit érnek az én legmagasztosabb elveim, ha nem leszek jobbak általuk? Múló álmok, hazugságok. Magamat is, másokat is megcsalnak. — Eszmények, elvek! . . . Színes, szép virágok — semmiségek, ha nem lesz belőlök a komoly elhatározásoknak kemény, majd a nemes tetteknek érett és tápláló gyümölcse!

Jól meg kell értenünk a dolgot. Elvek nélkül, eszmények nélkül nagyon nyomorult volna a földi élet. El sem tudjuk képzelni; nem is tudjuk mihez hasonlítani. Talán, mint valami csillagtalan örök éjszaka, vagy virágtalan siralmas pusztaság, melyben összezsugorodik a szív, tönkre megy, összeomlik az ember lelki világa. De a túltengő eszményimádat vagy elvtisztelet nagy bajokkal járhat. Ha csupán az elébem rajzolt eszményt látom; ha csupán az előttem hangoztatott elv után indúlok — ebből úgy magamnak, mint másoknak olyan egyoldalú megítélése származik, mely az *élethazugságoknak* egész sorozatát vonja maga után. Jól ismert alakok e földi élet rögzős útain az úgynevezett *nemes gondolkozású emberek*. Nem lehet tagadni, hogy sokan vannak. Ha annyi nemes szívű ember volna a földön, mint ahány nemes gondolkozású ember, Istenem, de boldog volna a világ! És azok a nemes gondolkozású emberek igen sokszor nagyon közönséges emberek. Hányszor okoznak keserű csalódást azoknak, akiket hazug eszményeikkel, hazug elveikkel tévútra vezettek. A nemes gondolkozás magában véve nem ér semmit. Nem szolgálhat alapul az ember értékének megállapításánál. Az írásnak van igaza: „*Mutasd meg nekem a te hitedet a te cselekedeteidből!*“ (Jak. II: 18)

Hasonló ehhez a *nagy eszű ember, nagy tudományú ember*. Ilyenek is sokan vannak. Ha annyi nagy jellemű ember kormányozná ma a földi országokat, mint ahány nagy eszű és nagy tudománvú ember, — bizony boldogabb volna ez az agyonsanyargatott, megzaklatott világ! Istenem, mennyi közönséges apró ember van a nagy eszök-

kel s nagy tudományukkal magas állásba jutott emberek között! És mi azt hisszük, hogy az ember életének, teljes mívoltának minden értékét beleszorítottuk ebbe a szóba: nagy eszű ember, nagy tudományú ember! Bizony a szentírásnak van igaza: „*Az Isten bolondsággá tette e világnak bölcseségét*“. (I. Kor. I: 20.) Ugyvan K. T., — nemes gondolatok, szép elvek, szellemi műveltség, nagy tudomány mind csak külsőségek magukban véve; nagyhangú hirdetések, amelyekben kereskedők szokták figyelmünkbe ajánlani megbízhatóságukat, — de amelyek még nem biztosítékai árúik jóságának.

Igy van ez nemcsak egyes embereknek, hanem egész tömegeknek, egész koroknak életében is. Mit ér én előttem a társadalom magas szellemi műveltsége, ha a társadalmi élet oly alacsony, anyagias és önző? Mit ér az annyit magasztalt újkori művelődés, ha az élet ma is középkori nyerseséggel és durvasággal teljes? — Avagy talán a szellemi előhaladás, a tudományok, művészetek, ipar, kereskedelem s az ezek által szolgált kényelmi és fényüzési berendezkedés képezik az életnek állandó, örök javait? Óh bizony nagyon hamis mérték volna a mi korunk értékének megállapításánál a szellemi műveltség, az u. n. *kultúra*. — Hiábavaló a *vallási kultúra*, — hiába hirdetjük a magasztos vallási tanokat, hiába tartunk fenn nagyszerű vallási intézményeket, kincseket érő egyházi berendezéseket, ha az egyházi javak milliárdjait még ma is néhány főpap fejedelmi fényüzésére pazaroljuk és nem a rettenetes bűn és nyomor enyhítésére fordítjuk! — Hiába szónokoljuk a korszerű *társadalmi* és *gazdasági* elveket, hiába hirdetjük az egyenlőség, a népuralom magasztos ígít, ha tehetetlenek vagyunk és még ma sem tudunk egy lépést sem tenni embertársainknak a gazdasági elnyomás alól való kiszabadítására! — Hiába magasztaljuk a *keresztyén polgárisultság* áldásait; hiába emlegetjük a reformáció vívmányait, ha a reformáció négyszázados évfordulójára sem tudunk véget vetni a világtörténelem legvéresebb háborújának!

Ime, Ker. Test.! — két hatalmas, nagy nemzet, két keresztyén nemzet — mondjuk: protestáns nemzet! Zászló-

vivői a keresztyén műveltségnek, fáklyahordozói a reformációnak! Kétségkívül sok szellemi kincscsel, tudomány, művészettel ajándékozták meg a világot. Az egyik leveszi láncairól az evangéliumot, hirdeti a benne levő igazságot és az ördögökkel szemben is kitart mellette rendületlenül. „Itt állok, másként nem tehetek, Isten engem úgy segítjen!” Megalapozza, kifejti és bámulatosan magas fokra emeli az evangéliumi tudományt. Nagyhirű tanintézeteiből, főiskoláiból az egész világnak ő hirdeti az evangéliumot és vallási, hitbeli dolgokban mind e mai napig első tekintélylyé válik. — A másik közkincesé teszi az írott ígét. Millió meg millió számra terjeszti el a világon „Istennek ó- és új testamentumát”. A „pogányok apostolává” lesz és „elmenvén, tanít minden népeket és megkereszteeli őket az Atyának, Fiúnak és Szent Léleknek nevébe”. Ékes szavú hirdetőjévé lesz a bibliás kegyességnek, az „élő keresztyénségnek”. — Ah igen, ők azok, akik világműveltséget hirdetnek, világváltságot ígérnek s már már csakugyan azt hisszük, hogy ők azok, „akik eijövendők valának” és egyszer csak — mindent felborítanak. Élet halálharcot vívnak egymással és épen a „kegyesebbik” ma is azt líhegi, hogy egyiköknek pusztúlnia kell. — Ime, a népek tanítómesterei, ime a világ világosságai. Mennyi ragyogó tanításuk, mennyi magasztos elvük vált hazugsággá a csaták dühében tajtékozó véres ajkukon! Ime, „midőn bölcseknek mondották magukat, bolondokká lettek!” (Róm. I: 22.)

Ker. Testv.! Magas szellemi műveltség, sok tudomány és bölcsesség, szép elvek, magasztos eszmények, mind-megannyi ragyogó kincsek birtokosainak tudjuk magunkat és mégis — nagyon boldogtalanok vagyunk. Boldogtalanok az egyesek, boldogtalan maga a társadalom. Szegény gazdagok, mi — kiknek kincsházunk rakva van, de szívünk üres. Teljes pompában ragyog felettünk az égbolt, de a föld, amelyen járunk rög és szikla, ingovány és kietlen pusztaság! Óh, ne vegyék ezt túlzásnak azok, akik itt ott egy-egy zöldellő sziget hímes pázsitján heverésznek és úgy találják, hogy elégedettek; vagy tán a virágillattól mámorosan suttojják: „Ah, élni, élni mi szép!”

Ha a füllel hallható panaszok jajjait lelkükkel is meghallják: ha a szemmel látható keserves könyveket szívükkel is meglátják: óh, akkor tudni fogják, hogy ennek a vén földnek nyomorúltjai, koldusai, a nyomor és bűnlanyák szerencsétlencei, az éhezők, a bűnösök, az elbukottak, — a félénkek, a lenézettek, az elnyomottak egy új megváltás, egy új élet után áhitoznak. — Óh, ezeket nem lehet többé szép elméletekkel kielégíteni! A szellemi műveltség, művészet, tudomány nem megváltó erők. Lehetnek jó eszközök a megváltó erők kezében, de sohasem szabad őket célnak tekintenünk. Korunk műveltsége nem elég az üdvösségre; nem elég a négyszázados reformáció; — nem elég az *új ég!* A reformációnak folytatása következik; — az *új ég* után *új földet várunk, melyben lakozik az igazság!* A régi hazugságoknak el kell tűnniök. El kell tűnnie a képmutatásnak. El kell tűnniök a kiváltságoknak, az elnyomó és kizsákmányoló rendszereknek és el kell tűnniök a fegyveres hatalmasságoknak. Az egyesek és a népek ne legyőzni igyekezzenek egymást, ne uralkodni akarjanak egymás felett, hanem szolgálni egymásnak a szeretet lelkével — A régi föld emez alkotó elemeinek meg kell semmisülniök. Az apostoli látomány szerint „*eljö az Ur napja, melyen . . . az elemek égve felbomlanak és a föld s a rajta levő alkotmányok megégnek*“ (2. Pét. III.: 10.), hogy aztán a régi romokon támadjon fel az új föld teljes tisztaságban és dicsőségben.

Az evangélium a négyszázados reformáció áldásai után a következő századok reformációjában is áldást fog terjesztetni az emberiségre és a megvilágosított elmék szép elméleteit gyakorlati valósággá teremti át az emberek cselekedeteiben. Ezzel a hittel várjuk az új ég után az új földet; a hitvallások keresztyénsége után a hit keresztyénségét; a váltságtan keresztyénsége után a *megváltó* keresztyénségét s a hittudósok keresztyénsége után a *Jézus* keresztyénségét. Hadd találkozzék egymással ez a kettő! Hadd ölelkezzenek egymással az új ég és új föld! Támadjon e szent harmóniából egy *új élet*, mely meghozza a népek testvériségét, az örök békét, az Isten országát és lakozik igazság mind az égen, mind a földön, mindörökké. Ámen.

ELEKES IMRE :

MEGIGAZULÁS.

Rom. III. 24., 28: „Ingyen, az Isten kegyelméből igazulunk meg, azon váltság által, mely van a Krisztus Jézusban. Azért úgy gondolkozunk, hogy hit által igazul meg az ember a törvénynek cselekedetei nélkül.“

Alig van vonzóbb, érdeklődésünket izgatóbb az emberiség fejlődésének vizsgálatánál. Ha csak az *eredményeket* tekintjük, olykor a csodálkozó öröm elragadtatásával adunk kifejezést hámulatunknak s nem tudunk eléggé színes szavakat találni a lelkünkben viharzó érzelmeknek, a képzeletünket csillogtató gondolatoknak. Ilyenkor szívesen kapcsoljuk beie lényünket az előzmények és következmények láncolatába, s a duzzadó önérzet dagályán ringatózva várjuk a csodálat tömjénét, a magasztalás mirháját. Máskor ellenben megdöbbenve állunk meg a hihetetlen mélységek előtt s pironkodások és restelkedések között szaggatjuk szét az összetartozás kapcsait; szégyeljük, hogy az okok és okozatok táncoló zuhatagában mi is ott reszketünk parányi porszemként; mert egyetlen sóhajtás levegő-rezgése elég, hogy e mélységbe zuhanjunk. Oh, mily kicsinyeknek gyámol nélkül valóknak, árváknak érezzük magunkat ilyenkor; oh, mily áhítatos reménykedéssel lessük, várjuk a segílyt magasságból vagy mélységből.

Az ilyen hangulatokból fakadnak a magábaszállás órái. A gondoktól felszántott, könnyektől megtermékenyített barázdákban bokrosan rügyeznek az emlékek és a századok képei, a milliók élményei ujjabb reménységbe szökkenve új élet mozgatóivá lesznek. Minden ujjabb jelenet, minden ujjabb felvonás az élet szinterén a pusztába vonulások, magábaszállások, önvizsgálatok, rázkódtató lelki válságok után következik.

A magukra maradt tanítványok bujdokolva, reszketések és vivódások között tengődve s félrevonulva, összebujva, titkolt gyötrelmek közt idézték fel az alig mult idők álomszerű jeleneteit: miglen eljövén a *lélek* kitöltése, a tüzes nyelvek felperzselték elmult ezredek avarját s a gazdag televényből meseszerű lelkek támadtak, rothadatlan testek páncéljában, kit rozsdá nem fog. idő ki nem kezd.

Ám az idők hullámlásában megint a zátonyok szakasza következett. Elposványodott világnézetek gőzölgő mérget leheltek s gyuladozó lidércfények csalták csábitották ingoványaikba az alacsony lelkeket. Az ember e téveteg kicsinyes világban elvesztette *eszményét* s hajótörést túlélt, kormány és delejtü nélküli roncs gyanánt hanyódtott a szelek játékaaként. És amíg kereste az élet ideálját, elkalandozott a messze keletre, otthagya otthont, hazát, égtájt: tenger vérben, százezrek halálhörgésében találta meg a hanykódó lelkiismeretek új eszményét s magasztalta a *szépet*, a szép alkotásokat. A testet öltött szépségben gyönyörködő emberiség abban a boldog hitben élt, hogy *ujjá született* s ledöntve korhadt alapzatáról a názareti aszkétát, pompázó parádéval ült kárpitos trónján az új megváltó, eltűnt pogány világok ideálja: a formákba és vonalakba öltözött *szépség*.

De csakhamar rájött, hogy az óhajtott lelkinyugalmat nem adja a *fétis*. Az élet örömeit színesíti, fokozza, nemesíti a szép minden formája, de összhangot nem terem a mult és a jövő között, s csupán a jelennek ad muló életet. A gyönyör nyomában botorkáló lehangolás a tudás fájának gyümölcséhez utasította a harmonia után áhítózó jobbakat s az emberi vizsgálódás tárgya: maga az ember lett; célja az, ami az emberhez tartozik, az emberrel összefügg, az emberhez méltó és érdemes. Az ember lett az ember szemében az új eszmény; vizsgálódásainak, vágyainak, céljainak tárgya, középpontja, ideálja: maga az *ember*.

Temérdek súlyt és értéket nyert minden, ami az embertől származik. Cselekedetei összekapcsolják az eget a földdel, — a jelent és örökkévalóságot s végül önnön magának megváltójává tették. Cselekedeteitől függött, hogy e földi

életet kellemessé, édessé tegye magának; cselekedeteivel üzte el a csuhás kufárok ijesztgető rémeit; a tisztító tűz rettenetességei, a gyötört lélek remegései, az örök élet és idvesség miatt vacogó haldoklás kinjai mind, mind a cselekedetektől függöttek: a *jó* cselekedetektől. Hogy mi a *jó cselekedet*, azt megmagyarázták, beléjük verték az üdvösség után sóvárgó korszak konjunkturás zsarolói — a leigázott lelkek rabszolgatartói.

Ámde minél jobban eltelt az ember önnönmagának nagyságával, mennél mohóbban osztozkodtak a természeti és természetfeletti hatalom bitorlásán: annál jobban érezték, hogy gyökereik szakadoznak, életadó nedvek nem frissitik vérkeringésüket. És ami még sokkal bomlasztóbb csapás volt: felülről, a magasságos egekből nem érezték az éltető sugárt s a lassu hervadás sápadtsága pusztította a föld hamis bálványait.

Az összeroppanó lelkek rémüldöztek a pompás székes-egyházak homályában s a pislákoló mécsek lángjaiban egyre nagyobbra nőttek az iszonyatok. A felhalmozott szépségek s az emberi alkotások hivalkodásai még nyomasztóbbá tették a porban fetrengő nyomorult féreg elesettségét s egyre szélesebb körben gyűrűdző emberhullámok mormolták, sóhajtották az apostoli cselekedetek írójának fájdalmasan kiáltó szózatát: „Uram, mit kell nekem tennem, hogy üdvözüljek?!“ (XVI: 30, 31.)

És feleletül felharsan a reformátorok ajkán Pál apostol hatalmas szózata, melyet éppen a rómabeliekhez intézett: A törvény cselekedeteiből egyetlen halandó sem igazulhat meg ö előtte. (III. 20.) *„Ingyen, az Isten kegyelméből igazulunk meg, azon váltság által, mely van a Kr. Jézusban. Azért úgy gondolkozunk, hogy a hit által igazul meg az ember a törvénynek cselekedetei nélkül.“* (Rom. 24., 28.)

És ez egyszerű, és mégis fenséges igazság, ez új kijelentés hallatára új egek nyiladoztak az emésztő vágyódások, a tépelődő bizonytalanság, a vigasztalan keserőségek számára s a mennyei világosság derüje megtermékenyítette az életre kelt sziveket.

Keresztyén testvéreim, a négyszázados évfordulón, olyan világháboru bús forгатagában, melyben a protestáns nagy államok is mind gyilokkal törnek egymásra, ha valaki akár barátaink, akár ellenfeleink közül kérdésekkel ostromolna: a reformáció mennyiben vitte elő az emberiség fejlődését? Mi volt a lényeg, melyen mint sziklán, felépült? Miért volt szükség új egyház alakulásra, — vagy röviden egybefoglalva: mi igazolja keletkezését, fennállását? Ha mondom valaki ilyen vagy hasonló kérdésekkel ostromolna a nagy emlékezések, boldog merengések közepette, — vajon tudnánk-e felelni?! És ha szólásra nyílna ajkunk, volna-e benne meggyőző erő és igazság?!

Keresztyén testvéreim, csendes szívvel, nyugodt öntudattal felelhetnénk. Elmondhatnók, hogy a reformáció nem új vallás, hanem visszatérés a Krisztushoz — maga a keresztyénség. Egyszerű, tiszta, világos tanítás Istenről, aki nekünk atyánk, s akinek mi fiai vagyunk; Istenről, aki érettünk emberré lett s mint törekeny cserépedény, magára vette bűneinket, s szenvedő szolgaként viselte az üldöztetést s megfizette a bűn zsoldját. De ezzel megváltott minden embert a bűn büntetésétől s lett *váltáságunk, igazságunk, és szentségünk*. Tőlünk semmit sem vár, el nem fogad, csupán azt, hogy *higyjünk benne*, gondviselő Istenünkben, édes atyánkban. Higyjünk odaadó hittel, fentartás nélküli bizalommal. Hitünk legyen idegszálunk minden rezzenése, minden érverésünk. E nagy, mély, irányító, cselekvő energia, minden szellemi és erkölcsi erőnk összessége, ez legyen a mi hitünk. És ha mi így hiszünk, nem kell rettegnünk, „*hogy nem azt cselekszem, amit akarok; hanem amit gyűlölök, azt művelem* (Rom. VII. 15) *mert gyönyörködöm az Isten törvényében a belső ember szerint* (Rom. VII. 22.) *s az élet lelkének törvénye a Krisztus Jézusban megszabadított a bűn és a halál törvényéből.* (Rom XIII. 2.)

A szabadító nem jutalomból, érdememért. — nem szolgálat zsoldjáért irgalmazott. Hiszen ez méltatlan volna hozzám, Isten teremtményéhez, aki önző számítással, jutalom reményében és haszonlesésből járkálnék, mozognék és cselekedném). De különösen méltatlan volna Isten-

hez, akinek tökéletessége és atyasága ellentmond annak, hogy én cselekedeteimmel ide-oda mozgathatom, s amit ad, azt én diktálom tetteim erkölcsiségével, hogy kárhozal vagy idvesség legyen a bér. Az atya a teljes, tökéletes szeretet, *aki úgy szerette a világot, hogy egyszülöttjét adta, hogy valaki hiszen ő benne, el ne vesszen. Ingyen minden szolgálat nélkül, minden cselekedet ellenére, kegyelemből igazít meg*, tesz igazakká, *azon váltság által, mely van a Krisztus Jézusban*. Mert ez a megigazulás: Isten az embert *igaznak nyilvánítja, bűneit megbocsátja* s vele *kiengesztelődik*. Ingyen, kegyelemből. Csupán higyjünk. Ime, K. T. a reformáció lényege. Aki hisz, az idvezül. „Hit által idvezül meg az ember, a törvénynek cselekedetei nélkül.“

Kinek szólnak az igék? A 400 év előtti világ fiainak? Hát nekünk ez nem örömhír, nem evangelium? Az Isten igazsága előtt összeomlanak az évszázadok s ezer esztendő csupán egy napnak rövid elmulása. Az evangelium igaz volt a Krisztus korában; igaz volt a reformátorok ajkán; és igaz lesz a láthatatlan idők ködében. És minden fiunak át kell mennie a fejlődés magaslatain és mélységein; s az örökös reformációra eleve elhívott lelkeknek ingyen lesz osztályrésze a kegyelem, az idvezülés.

Az egyén kilép a tömegeből s testi, szellemi, erkölcsi adottságában végig éli az emberiség életét s a megváltó halálában és feltámadásában megtisztulva, megnemesedve, élő, bízó hittel eltelt személyiséggé magasztosul s nyer ingyen kegyelmet.

Lehet-e az emberiség rendeltetése ennél tökéletesebb? Lehet-e a fejlődésnek felségesebb célja az Istenfiuságnál? Az Istenfiuvá lett, megigazult ember eszméje, örök ideálja: az érette meghalt, érette feltámadt és megdicsőült Jézus Krisztus.

*

Azárt kellett K. T. új egyháznak létesülni, hogy ez az igazság nyilvánvalóvá legyen. A nagy eszméknek intézményekre van szükségük, hogy az erőtelent támogassák, az ingadozót erősítsék. De a reformáció egyháza

mily más, mint a római egyház!? Nem a kulcsok örököse, nem a hit letéteményese, nem az üdvösség birtokosa, nem vallási hitbizomány. Szabadon csatlakozó hívő lelkek egyesülése, melyben mindenki papja, királya és prófétája önnönmagának, abban a mértékben, amint átadja magát hitével istenének. A szabad, személyes, cselekvő hit közössége hozza össze a tagokat s az élő szeretet füzi egybe. Egymás példáján erősödnek, s anyanyelvükön szóló közös imában tisztul meg a bűnben fogantatott ember, a gyülekezeti énekben emelkedik az Úr zsámolyához a könnyebbülő lélek. Mindenektől érthető nyelven szól az istentisztelet legfőbb pontja, az igehirdetés. Egyenlő jogok, egyenlő kötelességek közepette folyik az igazgatás s minden emberben az istenfiuság mértéke a becsülés alapja.

És ezzel a reformáció egyháza mintája lett minden emberi közösségnek. A nagyra nevelt egyéniségek politikai keretei: a nemzeti államok kialakulása s a mindig nagyobb tömegeknek szabadságban, egyenlőségben és testvériségben való részesítése, bár más és más időben, más és más okokból indulnak ki: a reformáció egyházában valósult szabad intézmény áldásai. A reformáció nem maradt meg egyoldalúan vallási, lelkiismeretbeli forradalomnak. Azzal, hogy az élő, személyes hittől függő isteni kegyelmet tette a vallási élet középpontjává, olyan fejlődésnek lett alapjává, melyben *tisztázódott az új viszony Isten és ember, ember és ember között*. És ezzel kovászává lett mindazoknak az intézményeknek, melyekben az ember, akár mint Isten országának örökéletre tekintő hívője, akár mint földi közösségnek polgára él. És nem riadok vissza attól, K. T., hogy e tételt alkalmazzam a jelen háborúra is. Érzelmek megtorpannak a hibetelen méretektől; a majd minden családot szíven sebező gyász, a végtelennek tetsző hosszúság kínjai, megpróbáltatásai, nyomorai, egyszóval fájdalmasan meggyötrött szívünk sajnóérzelmei eihomályosítják jövőbe néző tekintetünket. Ajkunk csak egyért eped, az áldott békéért, mely megszünteti a borzalmakat. De ha egyszer ránk deríti a jóságos Isten azt a napot, a béke óhajtott napját s csillapulnak a gyászok, elsimulnak a megpróbáltatások, a

háború következményeiben a reformációnak újabb tökéletesedését kell látnunk. Vagy mondjátok meg, K. T., kielégített-é benneteket a háború előtti társadalmi és gazdasági világ? Azt hiszitek, ott fogjuk folytatni, hol félbehagytuk — s hiába omla ki annyi vér? Most még tombolnak a bűnök, farsangolnak az erkölcstelenségek; a világokra szakadt vihar felkavart minden piszkot, minden szennyet, úgy, hogy jogosnak látszik azok beszéde, kik kulturának, egyháznak, vallásnak csődjéről predikálnak.

A béke világával új ég és új föld köszönt be ránk. A korhadt társadalmi korlátoknak meg kell semmisülniök. A jogokban szabaddá és egyenlővé lett embernek a társadalomban is olyan tényezővé kell lennie, aminőnek *istenfiúsága* minősíti. Az anyagi szempontoknak alá kell rendelődniök azoknak a javaknak, melyeket lopók el nem lopnak, enyészet nem pusztít. Új gazdasági világ köszönt ránk, melyben csupán a *munka tisztessége* ad jogcímet megélhetésre és boldogulásra. Ez új életben a megtisztult szívek újból feltalálják eszményüket, mert amely nemzedéknek törvény könyve újból a biblia lesz, annak ideálja az igazság fejedelme, az Úr Jézus Krisztus.

*

Ker. T.! Az emberiség fejlődése attól függ, hogy miként tudja felismerni a viszonyt, Isten és ember, ember és ember között. Amely korszak e kérdést világosan látta és megvalósításához közeledett, az előbbre vitte az emberiség fejlődését. Nincsen egyetlen eseménye a történelemnek, mely e szempontból nagyszerűbb volna, mint a reformáció. És nincs a reformációnak egyetlen gondolata, mely annyira alapvető és központi helyzetű volna, mint alapigénk. Ez minden kornak, minden embernek szól, minden fejlődésnek feltétele, minden boldogságnak kulcsa. Ne reszketsetek hát a borzalmak közepette; ne essetek kétségbe bűnök martalékai: élő hittel, bízó bizalommal borúljatok mennyei Atyátok lábaihoz. „Ingyen, az Isten kegyelméből igazulunk meg, azon váltság által, mely van a Krisztus Jézusban. Azért úgy gondolkozunk, hogy hit által igazul meg az ember a törvénynek cselekedetei nélkül.“ Ámen.

ELŐADÁSOK.

Dr. RÁCZ LAJOS :

A REFORMÁCIÓ OKAI
ÉS ELŐZMÉNYEI.

Miként a természeti világban minden változásnak, új alakulatnak megvan a maga oka, a szellemi és erkölcsi világban sem szoktak a nagyobb átalakulások, forradalmak csak úgy önmaguktól előállni, hirtelen, minden előzmény, minden előkészítés nélkül felbukkanni, tehát úgyszólván a semmiből kipattanni, hanem azok mindig csak akkor jönnek létre, ha létrejövetelükre az elegendő ok, elegendő előzmény fenforog, elegendő előkészítés megtörtént. Így van ez a vallás- és egyháztörténelem, a világ- és művelődéstörténelem egyik legnagyobb fontosságú eseményével: a *reformációval* is, amelynek most, az isteni gondviselés jóvoltából, 400 éves fennállását és diadalmas, de egyúttal áldásos munkáját ünnepeljük. Bár a reformáció előállítását, létrejövetelét első sorban azokhoz a genialis személyekhez szoktuk fűzni, akik azt megindították és győzelemre vezették, közöttük első renden a Luther személyéhez, — mégis bizonyára senki nincsen közöttünk, aki ne sejténé, ne érezné, hogy reformátoraink munkája a XVI. század 2-ik, 3-ik és 4-ik tizedében nemcsak azért volt sikeres, nemcsak azért vezetett máig is látható, mindnyájunk által hálaadással elismert nagy eredményre, mert annak intézését Istentől arra rendelt, nagy szellemi és erkölcsi erővel s különösen vallásos lángelmével felruházott emberek vették kezökbe, hanem azért is, mert annak megvalósítására az idők teljessége elérkezett, mert a nyugat-európai népek, műveltek és műveletlenek egyaránt, sóvárogva várták annak eljövetelét, mert annak befogadására a kedélyek elő voltak készítve, mert annak föllépésére és meggyökerezésére — ha megfelelő apostoli buzgalmú férfiak indítják meg a mozgalmat — a szükséges okok, előzmények és föltételek mind fenforogtak. Igen, a reformáció napja a XVI. század elején előre vetette fényét, mint a hogy a XVIII. század derekán is több nagy elme előre látta, előre megjósolta a francia forradalom bekövetkezését; — s a mi feladatunk most az lesz, hogy a reformáció napjának ezen előrevetett sugarait — tengerre képzelve magukat, hol a végtelen vizsik fölött tornyosuló felhők vörös színe órákkal előbb jelzi a hajnal pirkadását, vagy

pedig magas hegyek közé, hol az égbenyúló ormon egy órával előbb kigyúl a nap fénye, mintsem az a maga királyi fenségében előttünk megjelenne, — vizsgálat alá vegyük, velök megismerkedjünk és így megállapítsuk, mennyiben készítették azok ezt a nagyszabású szellemi és erkölcsi átalakulást elő, mennyire tették ennek befogadására a kedélyeket fogékonyakká.

1. A *legelső* előkészítő mozzanatot, — hisz' ez magától értetődik, — az egyház *elvilágiasodásában és romlottságában*, a vallásos és erkölcsi élet süllyedésében, a századok folyamán az egyházi életbe becsúszott visszaélésekben és a papság erkölcstelenségében kell keresnünk. Mint tudjuk, Luther reformátori föllépésére közvetlenül a *bűnbocsátó cédulák árulása* adott okot, tehát lelki megtérés, benső megjobbulás nélkül, pusztán a pápai és papi célokra történt fizetség ellenében a földi bűnök, vezeklések és az örök büntetés alól való feloldozás, sőt a megholtak lelkeinek is a tisztító tűzből kiszabadítása. A középkori keresztyénség alig ismert nagyobb csapást, mint a *quaestuarii* vagy bűnbocsánat- és kegyelemárulók, akik ereklyékkel megvakodva, pökhendi arccal és hatalmas tudóval végigjárták Európát és pénzért árulták a vezeklésektől és tisztító tűztől való megszabadítást, valamint a paradicsomba való bebocsátást, mindenféle hazug historiákkal ámították a közönséget és az egyházat épügy megalázták, mint a könnyenhívőket javaikból kifosztották. Ezek az árusok Róma vagy egy-egy püspök ügynökei voltak. Tetzl János is, aki ellen Luther föllépett, az ilyen bűnbocsánat-árulók egyike volt, akik századokon át kiszipolyozták a népeket és lehetőleg mindent elkövettek, hogy a vallást a gondolkozó emberek szemében kompromittálják. Ezek az emberek megvesztegették a püspököket s így mindazon kiváltságok birtokába jutottak, a melyekre csak szükségök volt; a család, amit kegyelmi céduláikkal elkövettek, szinte hihetetlen; hamis ereklyéik a nyerészkedés kimeríthetetlen forrásai voltak. Ily módon tekintélyes összegeket zsaroltak ki a néptől, de ebből csak kevés jutott arra a szent célra, amelyre gyűjtéseiket állítólag rendezték.

Másik nagy visszaélés volt a *simonia*, az az eljárás, hogy az egyházi javadalmakat, magasabb állásokat, előléptetéseket, fölmentéseket és törvényszéki ítéleteket pénzért árulták, mint a piaci árukat, minek folytán az egyházat egészen ellepte az üz-

leties, pénzszomjas emberek tömege, akiknek egyedüli célja arra irányult, hogy zsarolás útján pénzt gyűjtsenek, magok pedig gyalázatos bűnökben dőzsöljenek. A pápai legátusok és nunciuszok, a kik külföldre mentek, föl voltak batalmazva arra, hogy pénzért mindenféle jogtalanságra és szabályellenességre fölmentéseket adjanak. „Miután a püspökök — mondja egy XV. századi krónikás (Nicolaus de Clemangis) — minden pénzt, a mit előteremthettek, székhelyök vásárlási összegének kifizetésére voltak kénytelenek fordítani, kizárólag a zsarolásnak éltek és teljesen elhanyagolták pásztori kötelességeiket és nyájok lelki javát; a prédikálást méltatlan foglalkozásnak tekintették; minden papi functiót és püspöki cselekvényt pénzért árultak, még az igazságszolgáltatásból is pénzt csikarnak, a legnagyobb gonosztevők is megvásárolhatják a fölmentést; az egyház telve van tudatlan és erkölestelen emberekkel, csak kevesen tudnak olvasni, koresmákban és bordélyházakban dorbézolnak, Istent káromolják és hálótársaik üléseiből sietnek az oltárhoz; a szerzetesek kicsapongó és zabolátlan csavargók, a kik csak a testi örömöknek élnek; az apácakolostorok nem egyebek, mint bordélyházak.“ — Paduai Marsilius szerint a papok nagy tömegének romlottsága általánosan elismert tény; megrabolják a szegényeket, kapzsiságokban telhetetlenek és amit nyájajuktól elragadnak, azt kicsapongásokban tékozolják el; gyerkőcök, műveletlen férfiak, ismeretlen eredetű személyek egyházi javadalmakat kaptak és a püspökök több lelket megrottanak példájokkal, mint megmentenek tanításukkal. — Pelayo Alvarus szerzetes szerint nincs oly világi foglalkozás, amelyben a papok és szerzetesek serény részt ne vennének; a főpapok nem oktatásban részesítik nyájokat, hanem kifosztják, feldarabolják azt; a szegényeknek való kenyeret bohócaikra és kutyáikra pazarolják. Hit és igazság elhagyja a földet, emberiesség és jóság nem lakozik ott. A harag és irigység vészes lángja megsemmisíti az egyházat. A szentírást és az egyházi törvényeket meséknek tekintik. A főpapok nyilvánosan elesavarják a törvényeket, hamis ítéleteket hoznak, vért vére halmoznak, a papok csalása és fondorkodása folytán sok ember tönkre megy. — Petrarca szerint Avignon, a pápai székhely: nyugati Babylon; mindaz, amit Assyriáról vagy Babylonról beszélnek, gyermekmese ahhoz képest, ami itt történik; Avignon

nem város, hanem a gonosz szellemek és ördögök barlangja, minden bűn s szemet lerakódó helye, az élők pokla. Itt megvetik Istent, imádják a pénzt, lábbal tiporják a törvényeket, kigúnyolják a jókat. — A főpapok, Sienai szent Katalin szerint, csupán a gyönyörökkel és nagyravágyással törődnek, azok ördögi démonok, akik alattvalóik lelkeit elesábitják, farkasok, akik az isteni kegyelemmel üzletet folytatnak. Ami a papokat illeti, azok époly ellentétei annak, aminek lenniök kellene, ők megrontanak mindent, amihez hozzáérnek; egész életök romlott, nem érdemesek arra, hogy embereknek neveztessenek, hanem inkább állatok, akik saját piszkukban és mindabban a rosszaságban hemperegnek, a melyek után bestiális mohósággal áhítoznak. Ők nem a lelkek őrei, hanem elnyelik vagy kiszolgáltatják őket a pokol farkasának. — A pápai poenitenciáriusi hivatalt a németek azzal vádolják, hogy a gonosztetteket förtelmességük szerint taksálta és a bűnökkel valósággal fellázító kereskedést űzött. IV. Sixtus pápa († 1474.) a fiukat, akiket természetellenes gyönyörűségének kielégítésére használt, gazdag püspökségekkel és érsekségekkel ajándékozta meg. — Trithemius János apát szerint (1510.) a zárdák klérikusoknak való istállók, harcosoknak való erősségek, alkuszoknak való piacok, kéjhölgyeknek való mulatóházak; a legnagyobb gonosztetteket büntetlenül lehet bennök elkövetni. Az apátok csak vágyaik és hiúságok, nagyravágyásuk, kapzsiságuk, kéjvágyuk kielégítésén jártatják eszöket, míg a szerzetesek a szenvedélyek és vétkek edényei.¹ A szerzetesek egyházatlansága, henyésege, műveletlensége erősen kihívta maga ellen az ítőletet, az ellenszenvet, ami a XVI. század elején számtalan röpiratban (legnevezetesebb az „Epistolae obscurorum virorum“) nyer kifejezést.

Mint látjuk, az az egyház, a melynek jórészből ilyen vezetői voltak, a melyben jórészből ilyen szellem, ilyen felfogás, ilyen erkölcs uralkodott, ilyen gyakorlat honosult meg, megőrett a fejében és tagjaiban való reformációra. Egyes nemesebb felfogású, tisztultabb gondolkozású férfiak belátták ezt és törekedtek is erre, de mind hasztalan; az úgy nevezett *reformzsinatok* (pisai 1409, konstanci 1414—1415, bazeli 1431, ferrarai 1437, firenzei 1439) megmutatták, hogy a pápák e komoly reformtörekvéseket — a

¹ H. Ch. Lea, Geschichte der Inquisition im Mittelalter. Bd. III. S. 697—718.

melyek őket hatalmi igényeikben, megszokott gyakorlatukban korlátozták volna — mindig meg tudták akadályozni s az egyház megújulásáért hevülő ideális lelkeket csekélyebb jelentőségű, alsóbbrendű reformokkal jól tartani.

2. Az egyházi reformáció *második* okát és egyúttal előkészítőjét azokban az *egyházjavltási* vagy r. kath. szemmel nézve: *eretnekségi mozgalmakban* kell látnunk, amelyek a XII. századtól fogva annál sűrűbben kerülnek felszínre, minél nagyobb volt az eszmény és a valóság, a követelmény és a teljesítmény közti ellentét. Jézus országa nem e világból való, ellenben a kath. egyház, amely az ő országa (Civitas Dei) akart lenni, viláгурalmat csinált belőle. Az egyház messzire eltávozott az ő hívásától és hűtelenné lett kötelességéhez, így természetes, hogy az emberek lelkiösmerete feltámadt ellene. Abban a pillanatban, midőn az emberi szellem sötétsége, elposványosodása megszűnt, a kótely és a kritika is feltámadt; az emberek észrevették az elszomorító ellentétet az egyház tanítása és gyakorlata közt és felismerték, mily kevéssé állott a vallás és a műveltség, a papok és szerzetesek életmódja és letett fogadalma összhangzásban egymással; így aztán az a vak tisztelet, amellyel korábbi nemzedékek az egyház tanításai iránt viseltettek, lassankint megrendült.

Az eretnekség rendszerint a nép közt támadt s csak innen terjedt el a nemesség közé is. Megindítói szerény, tudatlan emberek, akik a szegények és elnyomottak közt dolgoztak s nyomorúságukban és megalázottságukban érezték, hogy az egyház — részint szolgáló elvilágiasodása, részint tanításának fogyatékoságánál fogva — hűtelenné lett feladatához. Ezek a rajongó lelkek készséges és buzgó hallgatózágra találtak és meggyőződésükért a legnagyobb szidalmazásokat és a legkegyetlenebb halált elviselték, mivel egész életökkel Isten akaratát akarták szem előtt tartani és neki engedelmessé válni. A keresztyénség vallási és erkölcsi, művelődési és felvilágosodási tekintetben egyaránt nagy előhaladást tehetett volna, ha engedték volna, hogy ez a kovász az egész téstát áthassa, ahelyett, hogy azt tűzzel-vassal kiírtsák. Ámde Krisztus tanításainak általok való gyakorlati magyarázata a papság hatalmát és gazdagságát fenyegette; a skolasztikus tudományosságának nagy szorgalommal kidolgozott rendszerére büszke theologusoknak

az a szilárd meggyőződése, hogy a lelkek üdvössége csak az egyház közvetítése, tételei, varázsigei és szertartásai útján érhető el s az a kötelességérzete, hogy a megmértelyezett juhokat kiirtsák és az Ur szőlőjét az eretnek rókáktól megoltalmazták: mindez egyesült a szegény eretneknek hősiességű kitartása ellen. Kevés lapja van az emberiség történetének, amely meghatóbb lenne, kevés tudósítás az önfeláldozásról, amely lekesítőbb lenne és kevés példa, amely világosabban mutatná, mily magaslatra képes a lélek a test gyöngeségeivel szemben fölemelkedni, mint azok, amelyeket az inquisitio töredékes okirataiból és a krónikásoknak ez utálatos eretnekekre vonatkozó gyér utalásaiból kiolvashatunk, akiket oly buzgón üldöztek és oly irgalmatlanul a túlvilágra szállítottak. Ezek az eretnek rendszerint csak halvány tudatával bírtak annak, hogy koruk társadalmi rendszere igazságtalan volt, hogy itt Isten parancsait megszegték és elhanyagolták és hogy az emberiség magasabb fejlődésre juthat, ha Isten akaratát képes megtalálni és teljesíteni; ők arra törekedtek, hogy a lét kifürkészhetetlen és borzalmas titkát megoldják, szorongó érzések közt a saját lelki üdvökről gondoskodjanak és embertársaikat e nehéz feladatban támogassák; — az igazság elfelejtett vértanúi ők, akik csak önmagokból, meg a szentírásból meríthették azt az erőt, hogy a vértanúság gyötrelmeit elviseljék. Semmi nagyraavagyó célok nem esalogatták őket arra, hogy a kitaposott biztos utakat elhagyják; résztvevő tömeg nem vette máglyájokat körül és nem bátorította őket e rettenetes megpróbáltatás közt; megvetés, gyűlölet és utálat volt a sorsuk utolsó lehelletükig. Tételeik megtagadása és az egyház kebelébe való visszatérés által mindnyájan megmenthették volna életüket, de e helyett a legtöbb esetben állhatatos elszántsággal találkozunk náluk, amelyet az egyedül üdvözítő rendszer képviselői a szív sátáni megátalkodottságának bélyegeztek. S ezt az emberiség javára, előmenetelére annyira értékes, sőt megbeesülhetetlen elemet, mint a polyvát szétszórták, tűzre v tették. A társadalom, föl-téve, hogy igazhitű volt, vagyis az egyház rendszabályaihoz, tételeihez, szertartásaihoz alkalmazkodott, mindama bűnben, rosszaságban fetrenghetett, amit az elfajult képzelet csak kigondolhat. Az eretnekeket, akik elismerten az erény mintaképei s jobb keresztyének és finomabb érzésű emberek voltak,

mint bírják, Krisztus nevében kiméletlenül kifirtották, míg az igazhitűek ugyancsak az ő szent nevében néhány arany árán, a legalávalóbb bűnökért abszolutiót vásárolhattak. Abban az egyházban, ahol valami mellékes hitbeli kérdésben (pl. Jézus abszolút szegénysége) való makacs tévedés megbocsáthatatlan bűn számba ment s ahol az egyház hivatott vezetői igen sokszor a vétéknek, kicsapongásnak, a legszentebb dolgok megvetésének példányképei voltak, az erkölcsi fogalmak szükségképpen megzavarodtak s az igazság és igazságtalanság reménytelenül felcserelődtek. Vezetőit követve a nép nagy tömege is mély érzékiségbe és durva erkölcstelenségbe süllyedt; mindezért a papok voltak felelősek, akikhez viszonyítva a világiak szentek valának.¹

A XII. és XIII. század ezen eretnek-szektái közt, amelyek az inquisitio kegyetlen dühének estek áldozatul, mind törekvéseinek tisztaságánál, evangéliumi alapjánál fogva (Wald Péter az apostoli élet megújításán fáradozott Krisztus parancsainak teljesítése, önkéntes szegénység, általában evangéliumi tökéletesség által s a ker. ismeret forrásául a bibliát állította előtérbe), mind egész Európára gyakorolt hatásánál, Közép- és Nyugateuropa minden országában való nagymérvű elterjedésénél fogva a *waldens* eretnecség áll az első helyen.

A XIV. század utolsó harmadában és a XV. század első tizedeiben mindezeknél mélyrehatóbb eretnek-mozgalmak indultak meg Angolországban és Csehországban, oly mozgalmak, amelyek már nem egyszerű, tanulatlan emberektől származtak, hanem tudományosan képzett, éles eszű, koruk minden theologiai és bölcséleti ismeretével felruházott papi férfiaktól, akik már nemcsak Krisztusra és az apostolokra, hanem az egyházi atyákra és nagy hittudósokra, a dekretáliákra és a kánonokra, Aristotelesre és az ő magyarázóira támaszkodtak, ezek tételeit a dialektika minden ügyességével forgatták és oly bölcsészeti rendszerbe foglalták, amely koruk szellemi szükségleteinek mindenben igyekezett megfelelni. Az a két férfiú, aki ezen eretnek-mozgalmak megindítója volt, Wicief János és Huss János.

¹ H. Ch. Lea, Geschichte der Inquisition im Mittelalter. Bd. I. S. 62, 66; Bd. III., S. 720—725.

Wicief (1320—1384) angol reformátort beható bibliai tanulmányai egyre jobban meggyőzték az őskeresztyén egyház és a középkori hierarchikus egyház közt fennálló éles ellentétéről és annak szükségéről, hogy a keresztyén egyház az apostoli kor állapotára visszavezetessék; hangoztatja a klérus világi uralmának veszedelmességét és az Üdvözítő tanításával való összeférhetetlenségét. Csak egy egyház van — írja az *Egyházzól* szóló művében — s annak feje a Krisztus; a pápának semmi joga nincsen arra, hogy az egyház feje legyen, neki semmi engedelmisséggel nem tartoznak a hívek, rendeletei semmiesek; az emberek üdve Isten kegyelmén alapszik, nem pedig a hivatalos egyházzal való összeköttetésén és a hierarchia közvetítésén. A királyi hatalom isteni eredetű és az kiterjed a papságra is; az állam törvényeit minden pap tartozik tiszteletben tartani. Egyre jobban a szentírásra, mint a hit szabályozójára támaszkodik vitáiban és ebben az értelemben írta nagy művét a *Szentírás igazságáról*; a bibliát a nép közkinésévé kell tenni, annak nyelvén kezébe adni s ő maga szorgalmasan részt vesz annak fordításában. Erős harcot folytat a szerzetesrendek ellen, megtámadja a transsubstantiatio tanát; a hierarchia helyére egyszerű szegény papokat akar állítani, akik az evangéliumot hirdessék és a mester tanait terjesszék.¹

Huss János (1369—1415) a nagy angol halvány képmása; a huszitizmus az első 1½ évtizedben nem egyéb, mint cseh-földre átültetett wiciefitizmus. Huss reformjaiban nem megy oly messze, mint Wicief; ragaszkodik a cselekedetek érdemszerző voltához, a transsubstantiatiohoz, a tisztító tűzhöz, misékhez, 7 sakramentumhoz, Mária és a szentek imadásához. Midőn hívei Prágában megkezdték az úrvacsorát a kehelyvel kiszolgáltatni, az erre való ösztönzés nem tőle indult ki; ő azt csak utólag helyeselte. Hit dolgában a szentírás volt előtte a legfőbb bíró, az egyház feje a Krisztus, az egyházi atyák csak annyiban, amennyiben tanításaik a szentírás tanításaival öszhangzanak.² Huss és tanítványa: Prágai Jeromos a máglyán végezte életét, Wicief hamvait utólag égették meg, de az eszméket, amelyeket képviseltek, elfojtani nem sikerült, ellenkezőleg azok rövid idő

¹ Die Religion in Geschichte, und Gegenwart. Bd. V.

² Religion in Gesch. u. Gegenw. Bd. III. S. 206—210.

alatt egész Európára szétárasztották fényüket és világosságukat. Sem a népek, sem a fejedelmek nem voltak elég erősek, elég bátrak még ekkor arra, hogy Rómától elszakadni merészeljenek; még csak az egyházon belől, az egyház, a közzsínatok útján várják a reformokat. A reformzsinatokkal szerzett szomorú tapasztalatoknak, csalódásoknak kellett előbb jönniök, hogy Európa népei belássák, hogy a közzsínatoktól hasztalan várják a reformokat.

A XV. század második felében és a XVI. kezdetén minduntalan találkozunk tudós papokkal, akik az egyház visszaéléseit ostorozzák, annak reformációját követelik. Így *Ruchrat* János († 1479) az egyházi dogmák és intézmények merész kritikójával tűnt ki; *Goch* († 1475) a szentírás egyedüli tekintélyét hangsúlyozza, megtámadja a szerzetesség és az askesis túlbecsülését és ezzel szemben a polgári hivatási munka megbecsülését hirdeti; *Gansfort* Wessel (1420—1489) erőteljesen hangsúlyozza írataiban az isteni kegyelmet, megtámadja a pápák és zsinatok csalatkozhatlanságáról, az egyház törvényhozó és bírói hatalmáról, a búcsúról és tisztítótűzről szóló tanokat; *Savonarola* (1452—1498) prédikációiban kiméletlen hévvel száll sikra az erkölestelen klérus, az egyházi életben lábrakapott pogányos felfogás és a római kuria ellen; különösen a papok és szerzetesek erkölestelen életmódját ostorozza, írásmagyarázata abban a gondolatban csúcsosodik ki, hogy az egyháznak meg kell újulnia s ennek a szentírás legmélyebb alapjából kisugárzó valláserkölcsei megújulásnak kell lennie. *Vitrier* János 1498-ban Tournayban azt tanította, hogy a papokat ágyasaikkal együtt üzzék ki a házából, hogy halálos véték oly misén jelen lenni, amelyet ágyasságban élő pap celebrál, hogy a vétkek és egyházi vezeklések elengedése pokoli találmány, a hívöknek nem szabad a bünbocsátó-cédulákat vásárolniök, még a szentek közvetítése sem szükséges. *Lefèvre* d' *Etaples* már 1512-ben hangoztatja a reformáció kettős alapelvét: a szentírást, mint a keresztyén ismeret és hit legfőbb tekintélyét és cselekedeteink érdemének tagadását és azt az állítást, hogy a hit által igazulunk meg. *Lefèvre* közelállónak hitte a reformáció bekövetkezését; remélte, hogy Isten meg fogja látogatni egyházát és fel fogja azt mély sülyedségéből emelni. „Fiam, mondá Farelnek, Isten meg fogja újítani a világot és te még tanúja leszel ennek.“

Mindezek a reformátori szózatok, ha közvetlen eredményre nem vezettek is, de azért nem voltak a pusztában elhangzó kiáltások, hanem az egész keresztyén világban nagy mértékben felköltötték az érdeklődést a reformeszmék iránt, nagy mértékben fogékonyakká tették a kedélyeket azok befogadására.

3. Nem egy tekintetben rokonságot mutat az egyházjavítási mozgalommal a *mysticismus*, amelynek a XIII—XIV. században új virágzási kora kezdődik. Minél inkább törekedett a skolaszticizmus a hitigazságok értelmi felfogására, az egész hit tartalmának észszerű tételekbe foglalására, annál erősebben feltámadt ezzel szemben a ker. egyház kebelében az az irányzat, a mely az Istennel való benső közösség ápolására, Isten szemlélésére törekedett. E mozgalom tetőpontját Németországon, a német mystikában érte el; képviselői közül nevezetesebbek: Eckehart mester, Tauler, Suso, Ruysbroek s végül Kempis Tamás, a *De imitatione Christi* c. világhírű mű szerzője. A vallás bensőségebbé tétele, annak az észszerűség, a hitcikkok világából a szív világába, az Istennel való közösség körébe való átvitele amint egyfelől evangyéliumi alapon nyugszik, másfelől nagy mértékben is előkészítette a reformátorok útját.¹ Mystikus, de egyúttal reformátori törekvésekkel találkozunk a XIV. század végén Németalföldön alakult „Közös élet testvéreinel” is, akik egyfelől a bensősöges felebaráti szeretet ápolását, a saját lelkünk művelését, valamint a mások lelkének gondozását hangsúlyozzák, másfelől a népoktatást, a nép nyelvén prédikálást, a könyvek leírását és fordítását (a bibliáót is), építő iratok szerkesztését művelték. Ugyancsak sok mystikus vonással találkozunk Gansfort Wessel német előreformátornál, amennyiben vallásosságában és theológiájában a mystikus bensőség és kedélyi mélység nagy szerepet játszik.

4. Vajjon a XIV—XV. század legjelentősebb szellemi mozgalma, a *renaissance* járult-e valamivel a reformáció talajának előkészítéséhez? A renaissance alatt a görög és római ókor irodalmának, kulturájának, egész szellemi világának újjáéledését értjük, amivel kapcsolatban áll — s minket ez az oldala

¹ Luther fejlődésében a középkori mystika jelentékeny tényező volt; ez segítette őt kiváltképen arra, hogy az Istenben való bizonyosság boldog érzését megnyerje. (G. Below, Die Ursachen der Reformation. p. 78.)

érdekel közelebbről — az egyéniség felszabadulása a hagyomány, a lenyűgöző egyházi tekintély béklyóiból tudományban és művészetben, azóval a szellemi élet összes mezőin. A középkori kath. egyház, összetörve az egyesek és a népek szabadságát, nemcsak a vallás és erkölcs terén szabta meg a hittételeket, a melyektől nem szabad volt eltérni, hanem a tudományt, irodalmat és az egész társadalmi életet is a maga gyámsága alá vetette, szabályozta. E gyámság alól való felszabadulást, az egyéniség jogainak kivívását jelentette a renaissance a tudomány és az irodalom terén. Az ember ezentúl nem arra ügyel, amit mások bizonyos tárgyakról tanítanak, hanem saját eszét, izlését, ítéletét kérdezi meg. Míg a szerényebb lelkek a közben tulajdonképen csak egyik tekintélyt a másikkal, az egyház és Aristoteles tekintélyt a Platon és Cicero tekintélyével cserélték föl: a merészebbek új utakat törtek és a későbbi idők nem egy vívmányát anticipálták, bár arra még nem voltak képesek, hogy az egyes területeket: a vallást és a művészetet, a művészetet és a tudományt, a természeti és szellemi tudományt egymástól élesebben különválasszák és sajátos értékekre, jelentőségükre nézve megvizsgálják. A renaissance, midőn az ókorhoz csatlakozik, megtagadja a középkort, meg a kánoni tekintélyre emelt Aristotelest és a skolasztikát. A természettudósok és a filozofusok egyaránt ellene fordulnak: elszakadnak metafizikájától, lemondanak logikai tanításairól, amelyek a skolasztika mestereinek kezei közt csupa formalismussá, szörszálhasogatássá váltak; megtámadják substanciális formáit vagyis az abszolút, tovább vissza nem vezethető kvalitásokat. E hatalmas szellemi harcok, az aristotelismus és platonismus küzdelmének eredménye — az új ember; ennek jellemző vonásai: az individualismus, a teljesen világi kultúra, a mennyiben a természet mellett a történelem és nemzeti irodalom iránti érzék is fölébred (az olasz irodalom a renaissance-nak köszöni születését), a szűk földrajzi látóhatár kitérül (Columbus, Copernikus), az ember a homályos- fantasztikus és allegorikus világból visszalép a természetbe, kilép a való életbe; a fizikai képzetek kezdenek a vallási képzetektől különválni, a babona és elbűvölések kötelékei szétszakadnak s az ember szelleme az új eszmék iránt fogékonnyá válik. A középkori öleteszményt az ő erős túlvilági hitével az emberiség nagy részére nézve a földi

élet erőteljes hangsúlyozása váltja fel; a legtökéletesebb életforma gyanánt többé nem a világkerülést, a zárda falai közé való menekülést, hanem a világbalépést, minden ismeret elsajátítását, minden szépség élvezését, az uraság és dicsőség megszerzését tekintik; nem alázatos alárendelést és hódolatot, hanem öntudatot, önbizalmat, geniális érvényesülést hirdetnek. Mig korábban az egyház szorítja háttérbe a kulturát, vagyis csak az egyházilag szabályozott és vezetett kulturát tudja elismerni, — most az új kultúra nemcsak függetleníti magát az egyháztól, hanem igen sokszor, még egyházi művelőiben is, egyházellenessé válik. Némelyik humanista, mint Marsuppini, teljesen pogánynak tekinthető, Valla Lőrincz *De voluptate ac vero bono* (1431) c. műve a keresztyénséggel szemben az epikureizmus mellett foglal állást; másoknál erősen elmosodtak a határvonalak.¹

A humanismus székhelyeivé a pápai és fejedelmi udvarok mellett első sorban az iskolák (latin és felső iskolák, egyetemek) válnak. Mig a középkorban az egyetemek első sorban egyházi intézetek voltak, egyházi javadalmakkal felruházva és főként klérikusok nevelésére rendeltetve, hol a theologiai és kánonjog tanulmányozása állott az előtérben, mig a bölcsészeti fakultás csak ezek előszítésére szolgált; a XV—XVI. században alapított új egyetemeknél, amelyek jórészt állami eszközökkel tartattak fenn, épen a bölcsészeti (artista) fakultás lépett előtérbe és lett a humanismus fészke.

A humanismussal feltámadt a *kritika* szelleme, az ókorba és a régi nyelvekbe való alapos elmélyedés, ami élesbitette a történeti érzéket. *Erasmus*, a humanista tudósok fejedelme, az összes fontosabb pogány és ókori ker. írók kiadására törekedett, hogy ezáltal antik és ó keresztyén szellemet vigyen a skolasztika és szerzetesi barbárság helyére. Az egyházi atyák (Jeromos, Ágoston) egész sorozatát először adta ki nyomtatásban; ezek mind arra voltak hivatva, hogy segítsenek a bibliának eredeti, a skolasztika által elvesztett értelmét megújítani; az új szövetség minden népnyelvre való lefordításának és terjesztésének eszméje is tőle származik. 1516-ban kiadta a görög

¹ Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Bd. III. S. 190—192; Bd. IV. S. 1528—1530.

újszövetséget (ezen alapúl Luther fordítása) nyelvi és tárgyi magyarázatokkal; megkezdte az újszövetségi iratok eredetiségének vizsgálatát, általában a bibliai szöveg- és kánonkritika, a filológiai exegesis, a dogma- és sakramentum-kritika kezdeténél található. — A humanizmus a görög mellett a héber nyelv tanulmányozását is felkarolta; ha Erasmus az újszövetségi, a humanisták másik feje: *Reuchlin* János az ó-szövetségi s közelebbről héber tanulmányok megalapítója gyanánt tekinthető Németországon; 1506-ban jelent meg korszakalkotó műve: *A héber nyelv elemei* (*De rudimentis linguae hebraicae*, nyelvtan és szótár). Hasonlóképpen nagy humanista tudós, a biblia alapos tanulmányozója *Lefèvre d' Etaples* (Fabér Stapulensis), aki mélyreható tudományos kritikájával hatott a reformátorokra, így pl. latin zsoltárfordítását Luther szívesen használta, *Szent Pál leveleinek magyarázata* (1512). c. műve pedig teljesen a reformáció szellemét árúlja el, mert benne a szentírás igazi értelmét igyekszik visszaállítani. *Valla Lőrinc*, a hagyomány és tekintélyek nagy ellensége, egyike az elsőeknek, aki az u. n. konstantináji ajándékozás hamis voltát kimutatja, (1440) ami által utat nyit az előítélettől mentes történeti kritikának; ebből folyólag a pápák világi uralmát (zsarnokoknak, tolvajoknak és rablóknak nevezi őket) és minden papi uralmat megtámad, kétségbe vonja az apostoli hitvallás apostoli eredetét, utal a Vulgata-fordítás és a görög újszövetség szövege közt levő különbségre.¹

¹ A szentírás tanulmányozása és alapul vétele az előreformátorok ösztönzése mellett, sok tekintetben a humanistákra vezethető vissza. *Marsilius Ficinus* (1433—1499) a firenzei Platoni Akadémia elnöke, az ókori pogány íróktól végre a ker. írókhoz fordult s utóljára Pál apostol leveleit magyarázta előadásaiiban. Ezzel Pál apostol ezer évi eltemetés után először lép ismét a művelt világ elé. *Mirandolai Pico* érdeklődése a Kabbala iránt a héber nyelv tanulmányozásának javára szolgált; a héber nyelv életrekelte *Reuchlin*től Mirandola kabbalái rajongásának egyenes következménye. Az angol *John Colet* Itáliában (1493) egészen az egyh. atyák tanulmányozására adta magát; hazájába visszatérve M. Ficinus hatása alatt Oxfordban előadásokat tart a páli levelekről; — Isten szeretete irántunk, a mi szeretetünk Isten iránt; ez Coletre nézve a legvilágosabb Pálnál. Colet viszont *Erasmus*ra hatott erősen, aki Oxfordban (1499) vele megismerkedett s hatása alatt theol. művek tanulmányozásával kezdett foglalkozni. Így jött létre az újszövetség és az egyh. atyák olvasásának hatása alatt *A ker. harcos kézikönyve*, a ker. vallásosság e szép és erőteljes megnyilatkozása, a melyben a humanista *Ad fontes!* jelszó mintájára kiadja a jelszót: *Vissza Jézushoz!* Ezt követték 1516-ban az Újszövetség görög szó-

Ha tudjuk azt, hogy a reformáció negatív, protestáló oldala mellett pozitív szintén a múltba: az evangyéliumok és az őskeresztyén egyház hitéhez és egyszerű szertartásaihoz való visszatérést jelent, hogy annak legszilárdabb alapja és támasza a biblia eredeti szövegének tanulmányozása volt, hogy az felszabadította a hívő lelkiismeretét az egyház külső gyámkodása alól és őt vallási önállóságra, egyéni hit és meggyőződés szerzésére és üdvösségének ez egyéni hit alapján való elérésére igyekezett képesíteni; ha tudjuk azt, hogy a reformátorok a pápa világi hatalmát elvetették és az egyetemes papság elvét hirdették, hogy Luther és utána a többi reformátorok a szerzetesi világkerülést eltörölve minden hivatást, foglalkozást egyaránt szentnek nyilvánítottak; a humanismus jelentőségét a reformáció előkészítésében nem lehet elég nagyra becsülnünk.

Természetesen azért, ha kritikai szemmel tekintjük a renaissance és humanismus mozgalmát, lényeges különbséget találunk a humanisták és reformátorok felfogása és törekvései közt. Míg a humanismus a szellemi arisztokrácia körében uralkodott, a reformáció a néphez fordul, azt igyekszik fölvilágosítani, fölemelni; míg a humanisták az ó és új szövetségnek szövegét, mint forrást tisztelik, Luther a szentírást mint Isten igéjét tiszteli, vagyis a reformátoroknak az ókori nyelvek tanulmányozása, nem cél, hanem csak eszköz; a humanisták az eloquentia elérésére, a reformátorok bűneik bocsánatára és az üdvösség elnyerésére törekeshetnek, vagyis azok első sorban filológusok, ezek theológusok, amazoknál a pogány élet- és világ-felfogás jelentékeny szerepet játszik, ezek az őskeresztyénség

vegének kiadása és javított új latin fordítása; mindakettőnek célja: első sorban a theológusok közt, aztán a nép közt a keresztényiség renaissance-ának létrehozatala. Kiadása nem humanista, hanem reformátori tett volt. Mint tudjuk, *Zwingli* Einsiedelnben sajátkezűleg írta le az Erasmus kiadta görög újszövetségből a páli leveleket és azokat Jeromos és más egyh. atyákból vett jegyzetekkel látta el. *Lefevre d' Etaples* olaszországi útazása alatt (1492) ismerkedett meg Ficinnussal és Mirandolával és hatásuk alatt az egyh. atyák és a szentírás felé fordul; 1509-ben kiadja a zsoltárokat ötszörös fordításban, 1512-ben Pál leveleinek magyarázatát. Ez utóbbi úttörő munka, mert ez az első nyomtatott Pál-kommentár humanista elvek szerint készítve; befejező szavai: Ragaszkodjunk egyedül Krisztushoz és az apostoli tanhoz, ez elegendő és a fődolog az üdvösségre! (P. Wernle, *Die Renaissance des Christentums im 16. Jahrhundert*, 1904, p. 5—7, 8, 18—20, 22, 26).

tanaira és szertartásaira térnek vissza, amazoknál az egyén és a természetvilág viszonya, emezeknél az embernek Istenhez való viszonya áll az előtérben. Amazok mit sem tudnak bűnről és kegyelemről, míg Luther kétségbeesetten fordul az isteni kegyelem felé; a humanismus felszabadította az életet és gondolkodást az egyházi gyámság alól, de annak szilárd alapot és új rendet nem volt képes nyújtani, új erőteljes erkölcsiséget nem birt teremteni, — Luther nemcsak proklamálta, hanem vallásos energiával meg is valósította a keresztyén ember szabadságát. Mindezekből látjuk, hogy a humanismus és a reformáció — habár egymással több ponton érintkezett — lényegében véve egymástól erősen különböző szellemi mozgalom volt, mindamellett ez előbbi több ponton előkészítette, elősegítette az utóbbi létrejövetelét,

5. Azt, hogy a humanista irodalom oly nagy hatást tudott gyakorolni a nyugati keresztyénség művelt embereire, hogy a humanismus eszméi és törekvései oly egyetemesen elterjedhettek, a tudományok és művészetek iránt általánosan fölébredt érdeklődés mellett a XV. század közepétől fogva a *könyvnyomtatás* fölfedezése is nagy mértékben elősegítette. A könyvnyomtatás föltalálása az új világosságot mindenfelé szétárasztotta; lassankint olvasóközönség alakult, amely a műveltség más forrásait kereste és használta, mint a szószéket és tantermet, amelyek eddig az egyház egyedárúságát képezték. A műveltség ezentúl nem csupán a papok kiváltsága lett. A könyvnyomtatás egy napról-napra szaporodó társadalmi osztály közt terjesztette az ismeretek utáni vágyat és a kritikai kutatás szellemét, ami aztán az egyháznak tiszteletre és engedelmességre való igényét mindjobban aláásta. Bizonyos, hogy a könyvnyomtatásnak az összes műveltebb országokban való meghonosulása nélkül a reformáció soha oly gyorsan el nem terjedhetett és az egész nép közkincsévé nem válhatott volna. De míg addig a könyvnyomtatás többnyire drága, nehéz, tudós foliánsokban keltette új életre az ókori irodalom remekeit, a reformáció — egyfelől a nép szellemi szükségletét, másfelől annak meghódítását tartva szem előtt — olcsó, negyed- és nyolcadrét alakú, kisebb terjedelmű könyveket bocsátott ki és ezáltal egyszerre hódító hatalommá lett. 1518—1520-tól fogva lavinaszerűen nő a könyvtermelés és pedig elsősorban természetesen a reformátorok

táborában. Míg a kath. polemikusok (Cochläus és P. Sylvius) alig tudták könyveiket a könyvpiacra bocsátani és terjeszteni, a reformátori művek a legnagyobb gyorsasággal terjedtek. Luther 95 tétele 14 nap alatt egész Németországot befutotta s 4 hét alatt az egész világba szétröpült, mintha magok az anyagok hordozták volna szét; *A keresztyén nemességhez* (An den christlichen Adel deutscher Nation, 1520) intézett íratából 4000 példány 1—2 nap alatt elkelt, hasonlóképen az új szövetség fordításának erős kiadása rövid idő alatt elfogyott és három hónap múlva már utánnyomatták Bázelen. Tudjuk, hogy Zwingli nagy hévvel várta az Erasmus-féle görög újszövetséget (1516), örömmel fogott annak olvasásához, egész részeket leírt és megtanult belőle könyv nélkül; Kálvin *Institutio*ja soha arra a jelentőségre, amelyre szert tett, a könyvnyomtatás nélkül föl nem emelkedhetett volna.

6. A szellemi mozgalmak, lelki szükségletek mellett *politikai és nemzeti okok és szempontok* is jelentékenyen kedveztek a reformációi törekvéseknek, elősegítették azok győzelemre jutását. Konstantinápolynak 1453-ban a törökök által való elfoglalása a görög tudósokat és görög kéziratokat a bizanci birodalomból Itáliába űzte és a humanista tanulmányok szolgálatába állította, ami az újszövetség tanulmányozásának erősen hasznára vált. A XIV—XV. század folyamán Angol-, Francia- és Németországban a nemzeti érzés mindenütt feltámad a pápaság idegenszerű, a nemzet életoéljaitól és törekvéseitől sokszor megszeálló politikája, még erősebben annak szemérmetlen pénzharácsoló rendszere ellen (*curia Romana non petit ovem sine lana*) s azokkal szemben egyre erősebben védekezik, nemzeti különállását előbb politikai, majd vallási téren egyre erősebben érvényesíti. Angolországban már Wicief reformtörekvéseiben erős szerepet játszott a politikai és nemzeti szempont, a pápaság hatalmi igényei és pénzgyűjtői ellen való tiltakozás, az adófizetési kötelezettség megszüntetése s csak utóbb ment át dogmatikai területre; anélkül, hogy a pápát teljesen kirekesztené, Wicief a világi hatalmat meg akarta menteni a hamis pápaság által való agyonsz rítástól. Ez a reformmozgalom az egyházi főhatalommal szemben akkor elbukott, de a nemzeti önérték figyelemreméltó fokozódását hagyta hátra; tudjuk, utóbb is, a XVI. században, nem vallásos, hanem elsőrenden politikai okok sze-

repeltek az angol reformáció létrejötténél.¹ — Franciaországban hasonlóképen a pápai adó- és illetékszedés, valamint az egyházi hivatalok pápai betöltése elleni küzdelem képezi a gallikánizmus alapját, ami a nemzeti országos egyház, a francia állam-egyház szervezésére vezetett. — Németországban Luther föllépése a pápai rendszer ellen épenannyira megfelelt a vallásos kedély szükségletének, mint a welsch (francia-olasz) igényekkel törzíg betelt nemzeti érzésnek. Nemcsak gondolatainak erejénél fogva győzött a reformáció — a XV. század végén általános volt a vallásos és erkölcsi megújulás utáni vágy, az új hit utáni sóvárgás — hanem a német politikai helyzet is egyengette hozzá az utat; a XVI. században a választó fejedelmek és a birodalmi gyűlés egyaránt visszaútasítják a pápai igényeket; a császári hatalom tekintélyét maga a Kuria szállította alá, annak hiányzott executiv ereje, vele szemben a területiális fejedelmi érdek volt irányadó. — A svájci kantonokban is, így Zürichben a reformáció nem annyira vallásos, mint inkább hazafias érzésből fakadt, amennyiben a lakosság erkölcsi és szociális javát igyekszik emelni, az államhatalom saját önfentartása érdekében kénytelen — miután a reformzsinatok meggyőződésük megmutatta, hogy a pápai egyház képtelen önmagát reformálni — az egyház leggonoszabb visszaéléseit megszüntetni s ezzel a reformáció útjára lépni.

A nagy schisma a papság és világiak részéről a szentszék iránt tanúsított tiszteletre súlyos csapást mért; ha az ügyes vezetés és mesterkedés a zsinatokon elhárította is a közvetlen veszedelmet, az Isten földi helytartója iránti bizalom oda volt, míg az igaz keresztyénség visszaállítására irányuló törekvések egyre erősebbekké lettek. A pápai szék tekintélyének hanyatlását mutatja, hogy a nép a XV. században nem sokat törődött az inquisícióval s az inquisitorok az eretnekség számos eseténél nem mertek föllépni; az is előfordult, hogy a lyoni inquisitort (Bérard Tremoux), aki szigorú eljárásával általánosan gyűlöletessé tette magát, a polgárság sürgötésére fogságba vetették

¹ Egy kiváló kath. történetíró, F. X. Kraus szerint „Das Überwuchern des politischen Katholicismus über den religiösen seit Ende des 13. Jahrhunderts hat mit innerer Notwendigkeit jene Zustände herbeigeführt, welche schliesslich in der gewaltsamen Katastrophe des 16. Jahrhunderts ihren vorläufigen Abschluss fanden“.

(1458). Németországban hasonlóképen nagyrészt hatástalanná vált és többnyire csak névleg létezett az inquisitio s így Lutherrel szemben mire sem tudott menni. Cajetan bíbornok idözésére Luther megjelent ugyan Augsburgban, de a bíbornoknak semmi eszköz nem állott rendelkezésére, hogy a makacs eretnekkal szemben karhatalmat alkalmazzon és azokat a védelmi intézkedéseket, a melyeket Augsburg hatósága Luther érdekéber tett, megghiúsítsa. Az üldözés megbénult és a vallásos forradalomnak nem lehetett többé útját állani.¹

Ime, ezek voltak azok az okok és előzmények, a melyek a reformáció bekövetkezését előkészítették, a melyek annak előállításához a talajt megmunkálták és termőkennyé tették. Csak az igazi férfúnak kellett most már eljönnie, aki ezeket a különböző érzéseket, gondolatokat és törekvéseket önmagában, mint egy gyúponiban hatványozva egyesítse, aki közvellenül szemlélje Róma és a római egyház belső romlottságát, aki az előreformátorok és humanisták példájára a biblia tanulmányozásába mélyedjen és lássa az evangyéliomi tan és a r. kath. gyakorlat közt fennálló óriási különbséget, aki saját lelkében érezze mindazt a nyomorúságot, amelyet a bűntudat okoz és amelyet Róma rendszere nem képes orvosolni, hanem egyedül az Isten kegyelme, az Isten bűnbocsánatába vetett hit képes meggyógyítani és üdvösséggé változtatni; és aki a saját maga nyomorúsága mellett nemzetének az idegen papi uralom okozta minden keserűségét is átérezze. Ez a férfiú ezelőtt 400 esztendővel, 1517 október 31-én Wittenbergben előállott; neve, amint most száz meg száz millió lélek áhitattal és áldva hangoztatja: *Luther Márton*. S az ő eljöttére, mint midőn tavasszal napfény és melegség árad szét a mezőkön, a dúsan megmunkált talajon gazdag, erős sarjadzás indult meg és a reformáció termő fája csakhamar sudárba szökkeni. Ő volt a napfény és a meleg, amely ezt a fát a termékeny földből elővarázsolta, magasra növelte, de az Úr volt az, aki nemesak őt a kellő időben előhívta, a kellő helyre beállította, hanem munkáját is megáldotta. Áldassék szent neve érette!

*

¹ H. Ch. Lea, Geschichte der Inquisition. Bd. II. S. 157, 487.

Ezek után önkéntelenül fölmerül az a kérdés, vajjon ezek az okok és előzmények Magyarországon is fenforogtak és közreműködtek-e a reformáció létrejötténél? E kérdésre határozott *igen*nel kell válaszolnunk, hisz csak természetes, hogy Magyarország, mely vallásos, egyházi és kulturális intézményeit legnagyobb részt a műveltebb nyugati ker. népektől vette át, ez intézmények terén a későbbi századok folyamán fölszínre került eszmeáramlatokat is megérezte, vizshangozta, ez intézmények romlásában, elfajulásában, majd e romlás orvoslására irányuló törekvésekben is osztozott e népekkel.

1. Bőséges történelmi adatok igazolják, hogy az egyház elvilágiasodása, a vallásos és erkölcsi élet romlottsága, a papság süllyedése e korban nálunk is teljes mértékben fenforogott. Zsigmond király idejéből olvassuk, hogy Márkai Jakab inquisitor kiméltelen eréllyel igyekezett itten rendet teremteni, de az ágyasságban éló pécsi egyházmegyei papok ellenállásán az ő erélye is megtört.¹ Mátyás király, hogy a főpapokban engedelmes eszközöket nyerjen, megtette azt, hogy 1480-ban Beatrix királyné öccsét, a 17 éves Aragoniai János nápolyi herceget neveztette ki eszterzomi érsekké, mikor pedig ez pár év múlva meghalt (1486.), Beatrix nővérének, Estei Eleonora hercegnének 7 éves fiát, Hippolitot tette utódjává (1487.). „E sajtáságos kinevezéseket az a körülmény érteti meg, hogy a pápa ez állásba mindenesetre idegent akart ültetni; ekkor Mátyás az érsekséget legalább rokonainak juttatta, a kiktől nem kellett félnie. Mert szilaj, hatalomra és gazdagságra éhes, eszközeikben éppen nem válogatós emberek voltak e kor főpapjai s széleskörű műveltségök nem fékezte szenvedélyeiket, nem tette őket az erkölcsösség mintaképeivé. Életmódjuk rendszeren olyan volt, mint a világi uraké: lakmároztak, vadásztak, mulattak mint azok, szerették az életet, élvezték gyönyörűségeit. Világias gondolkozásuk sajnosan nyilvánult vallásuk, egyházuk iránti köteleességeik felszines teljesítésében; elhanyagolták az isteni szolgálatot, zsarolták híveiket, uzsorával, simoniával szennyezték be az imádság házát. Példájok természetesen áthatott alantasaikra is s a rend és fegyelem nagyon meglazult a magyar papság minden rétegében. A pozsonyi

¹ H. Ch. Lea, Geschichte der Inquisition im Mittelalter. II. Band. S. 619.

káptalan tagjai olyan botrányos életet folytattak, hogy Mátyás kénytelen volt (1477.) a prépostot utasítani, fenyítse meg a bűnösöket, a javíthatatlanokat meg bilincsbe verve küldje Budára. A vidéki papságot szegénysége s fogyatékosabb műveltsége gátolta meg nemes hivatása teljesítésében. Verekedések, melyekbe a lelkészek bortól ázott fővel keveredtek, nem tartoztak a ritkaságok közé. A plébános néha lóra kapott, a mezőn támadta meg haragosát s „az ördög tanácsára“, hogy el ne árulhassa, addig ütötte, vágta, míg meg nem ölte. A zárdák kebelében szintén megromlott az erkölcsösség, a szerzetesek vagyónukat eltékozolták; kikapós életet folytattak, rendházaikat elhagyták. Mátyás keservesen panaszkolta a pápának (1490), hogy a barátok közt tolvaj, rabló fráterek vannak, akik kelyheket, ezüstös képeket elhordanak s olyan verekedéseket rendeznek, amelyek emberhalállal végződnek”.¹ A főpapok közt az erkölcsi romlás legalsóbb fokán a pécsi püspök, Janus Pannonius állott; verseiben a legnagyobb erkölcsi korrupciónak nyomait találjuk és csodálkozunk kell, hogy egyházi méltóságában megtúrték; bár főpap, elfordult a ker. hittől s a klasszikus pogány korban keres vigasztalást. Nem különb nála erkölcsi tekintetben Vitéz János érsekprimás sem, aki annyira beleélte magát a pogány világba, hogy jelleme a pogány szellemről valósággal megtántorodott. Galeotto szemükre hányja a p. poknak vérengző kegyetlenségöket, féktelenségöket, fukarságukat, az uzsora és simoniával való üzérkedésöket... Az egész Mátyás-kori társadalomnak legnagyobb baja, hogy nincs szilárd hite. Ha az erélyes Mátyás király alatt ilyenek voltak az állapotok, elképzelhetjük, mennyire süllyedtek a fő- és közpapok II. Ulászló és II. Lajos gyászos kormányzata alatt. Így pl. Bakócz Tamás érsek tréfát űz az egyházi szertartásokból, telhetetlen, kincsvágyó, aki simoniával üzérkedik és semmi eszközt nem ítél magához méltatlannak, egy romlott, jellemtelen ember; utóda, Szalkay László érsekprimássá lett (1524.), még mielőtt fölvette volna a papi rendeket s csak pápai sürgetésre szenteltette fel magát pappá (1525.); a rákosi országgyűlés azzal vádolta, hogy háremet tart, a hatvani országgyűlésen ezt kiáltották feléje: „Ki kell irtani a vargafajzatot, ez sikkasztja el

¹ Acsády I. A magyar birodalom története. I. köt. 713—714 l.

az ország közjövendelmét! Perényi Ferenc már 8 éves gyermek korában elnyerte az erdélyi püspökséget, Széchi Bálint erdélyi kanonok fosztogatja a reábizott Sz. Jakab-oltárt, Gyárfás kolozsvári pap scortumot tart és nyilván vele él. Mint lát-szik, az a nemzet, a melynek ily szellemi vezérei voltak, a melyben a vallásos hit ismeretlen volt, megérett a mohácsi vészben bekövetkezett bukásra, meg a reformációban bekövetkezett vallásos és erkölcsi megújulásra.¹

2. Az eretnekségek, a nyugati országokkal való élénk összeköttetésünknel fogva, hazánkba is csakhamar eljutottak. Árpádházi királyaink (Imre, II. Endre, IV. Béla) irtó háborút folytattak a boszniai, dalmáciai katharusok ellen, de azokat kiirtaniok nem sikerült; bent az országban is minden üldözés dacára voltak katharusok, waldensek. A huszita forradalom, mely a szomszédos Csehországot lángbaborította, hazánkba is átbocsátotta sziporkáit, Prágai Jeromos maga hirdette Budán (1410.) Wiclef és Huss tanait;² a kompaktátáknak magyar nyelven végbement kihirdetése³ arra vall, hogy legalább a két szín alatti áldozást, a kehely használatát s általában a mérsékelt huszitaság főbb tételeit számos magyar elfogadta és vallotta. Ez természetes volt, mert Prágában sok magyar ifjú tanult, akik megismerkedve az új igével azt otthon is terjesztették; a husziták soraiban számos magyar harcolt. Különösen az alsóbb papság, itt-ott előkelőbb állású egyházi férfiak körében kellett erős viszhangot az új tan, amely a papokat egyenrangúvá tette, javaikat elszedte, a nemzeti nyelvü liturgiát követelte és aggodalmas lélekkel gondozta a szegény népet; a huszita apostolok faluról-falura járva tanították ki a tömeget. Eleinte ez titokban történt, de a magyar huszita papok csakhamar nyil-

¹ Dr. Bruckner Győző, Renaissancekori erkölcsi állapotok hazánkban (Protestáns Esték III. 241—257. l.); Fogel József, II. Lajos udvartartása, 66, 140. l.

² II. Ch. Lea, id. mű. II. 330 336, 339, 566.

³ Tóth-Szabó Pál szerint a magyar nyelven való kihirdetés Zsigmond király, illetőleg a bázeli zsinat megbizottainak ellenállásán hajótörést szenvedett. Azt azonban ő sem vonhatja kétségbe, hogy Prágában 1437. ápr. 12-én 4 nyelven s köztük magyar nyelven is kihirdették — mint az eseményt megörökítő kötéblás feliratok mutatják, — „hogy a csehek és morvák, mikor két szín alatt veszik az Isten testét és véré, hű keresztyének és az egyháznak igaz fiai.“ (A cseh-huszita mozgalom és uralom története Magyarországon, 148—150 l.).

tan fölléptek az ország minden részében: a felvidéken, az alföldön, Erdélyben a szószékről hirdették az új tant, templomokra meg kelyhet festettek. Mikor a cseh husziták Magyarországra törtek, itt az alsó nép rokonszenvezett velök s ez az oka, hogy a legnagyobb erőlködéssel sem lehetett tőlük a felvidéket megtisztítani . . . Zsigmond megindította a magyar eretnekek ellen a küzdelmet s vezetését a minoritákra bízta. De az eretnekség nemcsak nyugatról, hanem délről is áradt be hozzánk, a török uralom alá jutó déli tartományokból a bogumilség ellepte a déli vármegyéket. A minoriták nem bírtak az új áramlattal s Zsigmond 1418-ban külön inquisitort kért a pápától. Markai Jakab inquisitor meg is jelent (1436) az erdélyi, váradi, szerémi, boszniai, kalocsai, csanádi és pécsi egyházmegyékben; néhol pusztá megjelenésével megfélemlítette az eretnekeket, másutt azonban, főleg a déli vármegyék magyar lakossága közt az inquisitori teljhatalom legszélsőbb eszközeihez kellett folyamodnia (1436). Kigyúladtak a máglyák, ahol csak megjelent s töméntelenen szenvedtek tűzhalt . . . Sokan az üldözés elől Moldvába menekültek; oda futottak Pécsi Tamás és Újlaki Bálint ferencrendi papok is, hol hazájokhoz való hűséges szeretetüket azzal fejezték ki, hogy az idegen földön készítették el valamivel később (a XV. század közepe körül) az első magyar bibliafordítást. Wielef a bibliára utalta a kath. világ figyelmét s azóta egyre jobban terjedt a meggyőződés, hogy a szentírás a vallásos igazság egyedüli kútfeje, amellyel a hívőnek közvetlenül meg kell ismerkednie. Ez úton haladtak a Moldvába menekült papok is, midőn a bibliát magyar nyelvre fordították, hogy általa nemzetüket a szentíráshoz vezessék vissza.¹ A váradi egyházmegyében a XVI. század elején is éltek husziták, sőt előterjesztést tettek a királynak és a hitelveik elleni támadásokat cáfolták. Gosztonyi János győri püspök már Luther föllépése előtt sürgette az egyház reformációját. A Dózsa-féle pörlázadás vezetésében a reformokról álmodozó papok nagy szerepet játszottak (Acsády id. mű II. 104—107.).

3. A humanismus korán elhatolt Magyarországra. a Bécsben és Krakóban, Bolognában és Paduaban tanuló magyar ifjak

¹ Acsády I. id. mű I. 587—591.

az új áramlat szellemével eltelve tértek vissza hazájokba; ugyanennek voltak itt képviselői, hirdetői az Anjouk és Zsigmond, Hunyadiak és Jagellok alatt a királyi udvarnál tartózkodó előkelő és tudós olaszok, akik itt főpapi javadalmakat és világi hivatalokat nyertek. A renaissance-irodalom latin termékeit, valamint a római és görög irodalom remekeit szeltiben olvassák, tanulmányozzák, sokszorosítják és utánozzák hazánkban. Vitéz János és Janus Pannovius a legelső humanistákkal versenyeznek, az előbbi a klasszikus latin stílus, az utóbbi a költői előadás eleganciája tekintetében. A királyi kancelláriában, a püspöki székeken a humanista irodalom kedvelői és művelői ülnek; Vitéz J. és J. Pannonius a maga püspöki udvarát a magasabb szellemi élet gyüpontjává tette, melynek sugarai az egész országra fényt árasztottak. Az előbbi Pozsonyban, a bolognai egyetem mintájára, négykaru főiskolát alapított. Mátyás, a kiváló műveltségű, nagy eszű uralkodó, lelkes buzgóságot és áldozatkészséget fejtett ki a humanista műveltség ápolásában s e célra páratlan gazdag és fényes könyvtárt létesített. A könyvek, irodalom és tudomány kedvelésével együtt a könyvnyomtatás is csakhamar (1473.) meghonosult Budán, s ha az első könyvnyomda nem volt is hosszú életű, de 1480-tól fogva olyan könyveket, amelyek szélesebb körökben számíthattak elterjedésre, sajtó útján kezdték sokszorosítani (Túróczy J. krónikája, Temesvári P. predikációi).

A humanismus hatása alatt a műveltebb emberek nálunk is a magok fejével kezdenek gondolkozni, követelő erővel lép föl az egyéniség tudata, a szellemi ujjászületéssel járó új világnézet kicsinylő szemmel méregeti a középkori műveltséget, majd érvényre juttatja az egyént s a lelki járom alól valamennyire felszabadult individuum nemesak a sok százados régi világfelfogással szakít, hanem egyenesen az antik világ pogányainak vezetésére bizza magát s a XVI. század elején élt humanisták már nem állják pellengérré állítani az avult intézmények vaskalapos védőit. Lehullanak a középkori ember lelkének rabláncai, az új idők embere becsülni kezdi a földi életet, kutatni próbálja a multat, gyümölcsöztetni készül készül a jelent (Pintér J., A magyar irodalom története, I. k. 316. l.). Bár a humanismus egészben véve nem vált a magyarság lelki eledelévé, az az érdeme megvan, hogy Mátyás kora az ő humanista művelt-

ségével nagy hatással volt a magyar nyelv, magyar szellem fejlődésére, öntudatra ébredésére; annak a lendületnek esirait, amelyet a nyelv és irodalom a XVI. században a reformátorok munkássága folytán vett, Mátyás király és az alatta virágzó humanista műveltség vetette el, mely idegen volt ugyan, de mégis műveltség volt s a magyar elmében is a tavasz rügyeit fakasztotta. Az erdélyiek felkérték püspöküket, Geréb Lászlót: állítsa vissza egyházmegyéjében azt a régi szokást, hogy a keresztelek, bérnálás és házasságkötés szentségében a hivek magyar nyelven részesüljenek. A püspök értekezett Mátyás királlyal és felhívta egyházmegyéje papságát, küldjön hozzá 1—2 alkalmas embert, ki a fordítást végezze. Ez kezdeményezésnek nem lett ugyan következménye, de a nemzetben már élt a vágy, hogy anyanyelvét az egyházban is használja. Mások még sikeresebben szolgálták a magyar nyelv ügyét: Némethy György a magyar husziták által magyarra fordított bibliát lemásolta és Moldvából hazahozta (1466). Báthory László, a buzgó pálos szerzetes, a hagyomány szerint maga is lefordította az egész szentírást és átadta Mátyás királynak, aki budai könyvtárába helyezte el. Az új kor szelleme fokozta az írni-olvasni tudók számát, kifejleszté az érzeköket a gondolkodás iránt s ébresztette tudásvágyukat.¹

4. Végül a pápai szék iránti hódolat, odaadás a XV. században Magyarországon is csorbúlást szenvedett. Elég legyen e végből csak két tényre hivatkoznom. Magyarország 1403-ban a hosszú forradalmak fővédnökét, igazi lelkét és szitóját Rómában kereste, IX. Bonifacius pápában látta belső békéjének, nemzetközi hatalmi állásának megrontóját s annak megfelelően Zsigmond 1403. aug. 9-én ünnepélyesen, a kath. világ színe előtt felmondta neki az engedelmisséget és minden alattvalóját eltiltotta a Rómával való érintkezéstől. Hogy a veszedelem ne ismétlődhesék, a törvény egyszerűen megfosztotta a pápát minden jogától az egyházi javadalmak adományozása terén. — A másik tény közismeretű: Mátyás király Róma ellenséges magatartása miatt már 1484-ben megfenyegette VIII. Ince pápát, hogy felmondja neki az engedelmisséget és egyenesen zsinat elé viszi panaszát; mikor pedig a modrusi püspökség betölté-

¹ Acsády I. id. mű, I. 735-746. l.

sénél a pápa Velencének, nem pedig Magyarországnak érdekeit tartotta szem előtt, Mátyás azt írta neki, hogy a magyar nemzet annyira ragaszkodik királya főpap-kinevező jogához, hogyha ez csorbítottánék, e sérelmet nem fogja eltűrni és esetleg elszakad a római pápától (1486)¹ Az ilyen esetek nem voltak alkalmasak, hogy a pápaság iránti tiszteletet fokozzák a magyarokban.

Ily előzmények után érthető, hogy Luther Márton föllépése kezdettől fogva élénk figyelmet keltett Magyarország lakosságának egyes köreiből, főleg a Németországgal nyelv- és származásbeli rokonságban, erős kereskedelmi és szellemi összeköttetésben álló német városi polgárok közt és a háborgó, elégedetlen alsó papságban. Pozsonyban, Sopronban, Nagyszébenben, Budán, a szepesi s a bányavárosokban nagyban olvasták Luther könyveit, gúnyolták a pápát és a papokat. A „hitigazítás“ heves mozgásba hozta a lelkeket. Igaz, hogy az ország a mohácsi vésszel politikai egységét elvesztette, a főpapok nagyrésze elhullott s a pásztor nélkül maradt nyáj közt könnyebben meghonosodhattak az új tanok. De a hitújítás győzelmes előhaldásának okát az emberi szív mélyén lakozó, velünk született javulási vágyban, a lélek nemesebb részének tisztább légkör, jobb, eszményibb világ és az evangyéliumi igazság után való sóvárgásában kell keresnünk.² Luther és a reformátorok tanításában, a kezökbe adott szentírásban megtalálták ezt az új tiszta erkölcsi világot, szorongatott lelkök megnyugvását, — ezér, egész hévvel csatlakoztak ahhoz, a reformáció tanítása egy új, szebb s jobb világ földelüttét jelentette számokra.

6749

¹ Acsády, id. mű, I. 541. 686.

² Dr. Bruckner Gy. id. mű, 257. l.

ROHOSKA JÓZSEF

A FOLYTONOS REFORMÁCIÓ.

Ünneplő gyülekezet!

A reformáció négyszázados évfordulóját ünnepeljük. Kétségkívül magasztos érzésektől vagyunk áthatva mindnyájan, akik itt, egy ünnepi órára egybegyűltünk. — De vajon megtudnánk-e nevezni azokat az érzéseket, melyek a protestáns világ nagy ünnepén megdobogtatják szíveinket? A nagyszerű tárgy, a reformáció; a ritka alkalom és a nehéz idő, melyben a nagy évforduló ránkvirradt, — mindez együttvéve oly rendkívüli, szinte zavarbaejtő, hogy azt is nehéz helyes szóval eltalálni: micsoda voltaképen az az uralkodó érzés, mely az ünneplő lelkeket a négyszázados ünnepen áthatja? Talán az *ünnepi öröm*? Ez a kifejezés megszokott frázisként kívánczik a szónok ajkaira. Dehát hiába keresem, sehol sem találom azt az igazi jubiláló hangulatot, mely a lelkesültség melegével árasztja el a szíveket. Hiába nézem, sehol se látom az ünnepi öröm tüzeit kigyúlni az arcokon.

Tagadhatatlanul nagy része van ebben a háborús lelkiállapotnak, de háború nélkül is korunk szellemében, az új idők változott felfogásában kell annak okát keresnünk. Mi talán kissé más szemmel nézzük már a reformációt, mint az előttünk élt nemzedékek, akik nagy hajlandósággal bírtak arra, hogy valami *befejezett* kész egészet lássanak a XVI. századbeli reformáció művében. — Mi egy hatalmas *kezdést* látunk ama nagy század népmozgalmában: egy nagyszabású szabadságprogramm egy részének nagyszerű ledolgozását. — És ha most, a letűnt négy század határmegyéjén megállva, nemcsak a múltat nézzük, hanem a jövőre is figyelemmel vagyunk és a jövőre néző szemünk elé táruló csodás perspektívájában a reformáció által kitűzött, de még mindig megoldatlan nagy feladatokra tekintünk, — óh akkor az *ünnepi öröm megnyugtató érzésénél* magasztosabb, szentebb érzés támad szíveinkben a reformáció ünnepén: *a tettvágy nyugtala-*

nitó érzése, mely nem enged sokáig merengeni a múltak dicsőségén; nem enged megpihenni az ősök babérain; nem enged tétlenül élvezni a reformáció áldásait, — ha nem mindig újabb és újabb munkára sarkal bennünket, hajt a haladó idővel előre és mindig a *kor feladatait* keresteti velünk.

Igen. A négyszázados évforduló a jubiláris örömmel hatalmasabb érzést vált ki annak lelkéből, aki megérti, átfogja a reformációt és akit annak szelleme megragadott. Valami ellenállhatatlan vágyat és szilárd elhatározást, tovább folytatni azt a munkát, amit a reformáció megkezdett.

A protestantismus — melyet oly gyakran ér korunkban az ernyedtség és tehetetlenség vádja — nem nézheti tovább ünnepélyes távolból századunk szellemi és erkölcsi erőinek hatalmas viaskodását, hanem habozás nélkül bele kell vágnia a nagy küzdelembe és a jövő átalakulásokban dicső múltjához méltó vezérszerepet kell biztosítania magának, hogy a reformáció munkáját megszakadni ne engedje és soha szem elől ne téveszsze egyetlen igazi hivatását: *a folytonos reformációt*, ami nem egyéb, mint *a protestantismus állandó küzdelme a reformátori program megvalósításáért*.

* * *

A reformátori program az emberiség régi *szabadságprogrammja*, mely évezredek előtt ott szunnyadt már a népmilliók lelke mélyén; fel is hangzott időnként a nemes és nagy gondolkozók ajakán s különösen magasztos és örökszép kifejezésre talált az evangéliumban, — de csak a XVI. század érettebb népei fogtak hozzá határozott és céltudatos feldolgozásához. Az a négyszáz esztendő, melyre ma jogos büszkeséggel tekintünk vissza, ennek a programnak egy tekintélyes részét fényes sikerrel valósította meg. A négyszázados ünnepen hálatelt szívvel állapíthatjuk meg, hogy a világ népei nagy részben megszabadultak az emberiséget elnyomó rémes hatalomtól, a politikai abszolutizmustól, mely évezredek át szolgaságban tartotta a világot. Mert hiszen ez volt a XVI. században megindított és a következő századokban folytatott refor-

máció tulajdonképeni munkája. A többi, ami ezzel együtt járt: a felvilágosodás, az igehirdetés, a szabad szó, az új tudomány, új hittan, — részben feltételek, részben harci eszközök voltak ama politikai hatalom erejének megtörésére.

Hogy itt a *hittan* áll előtérben és sokáig, egész a legújabb időkig ennek van a reformációban főszerepe és aktualitása, annak az a magyarázata, hogy az abszolút hatalomnak mindenütt a régi papi theologia, — Európában a római katolikus egyházi és hitrendszer volt a leghatalmasabb védőbástyája s a reformáció, midőn az elmúlt évszázadok alatt az abszolút hatalom megdöntésén fáradozott, állandóan ezt a bástyát ostromolta, — ez pedig, természetesen, csakis a reformatori hittan fegyvereivel volt lehetséges.

Ragyogó fényben tündöklék e hittani hadműveleteivel a reformáció. — XVI. századbeli, ellenállhatatlan erejű, merész támadásai, majd a későbbi századokban is folytatott hitvitázó operációi a legtüneményesebb szellemi bajvívások az emberi művelődés történetében. Nem csoda, hogy sokan még ma is a theológiában látják kimerítve a reformátorok munkáját s új hitelméletek felállításában, új hitvallások készítésében, új felekezetek alapításában a reformáció lényegét.

A legközvetlenebb és leginkább szembetűnő történelmi eredmény tényleg az új felekezet alakulás, az a nagyra-nőtt és folyton erősödő, folyton terjedő protestantismus, mely az evangélium alapjára állva folytatja a harcot a római katholicizmus, annak hitrendszere, kultusza és hierarchiája ellen. De ez a protestantismus lényegében véve nem egyéb, mint az emberi szabadság kivívására tömörült millióknak *ellenzéki szervezkedése* a politikai elnyomó hatalom ellen s hivatása nem csupán egy tisztultabb vallási érzés ápolása; nem csupán Istennek lélekben és igazságban való imádása, hanem, mint neve mutatja: *tiltakozás* az elnyomó és kizsákmányoló hatalmak ellen; kiméletlen, örök harc az emberi tekintély ellen, a hazug bálványok ellen, melyek alacsony szolgaságra kárhoztatják az emberek millióit.

E nagyarányú mozgalom legkiemelkedőbb alakjai, az

ellenzéki szervezkedés első irányítói nem politikusok vagy hadvezérek, hanem *hittudósok*. A történelmi tudat ő ben-nök látja megszemélyesítve a reformációt s őket tekinti *a reformátoroknak*. Ők az evangéliumból merített hitelvekkel támadják az elnyomó hatalmak szolgálatában álló római katolikus hitrendszert. Amit ők a templomi és iskolai szószékeken, tudományos és népszerű írtaikban, proklamációikban, konfesszióikban hirdetnek, — az mind *theologia*. Bámulatos hatása és néptömegeket magával ragadó ereje van ennek a theológiának. Nem azért, mert a reformátori íratok lángelme szülemények, mesteri alkotások, hanem azért, mert a kor törekvései, reménységei, vágyai jutnak azokban kifejezésre. — A reformátorok, mint az evangélium munkásai, mint „az isten igéjének szolgái“ saját koruk népmozgalmának szellemi vezetői. Elöl állanak a nép harcában és evangélium-hirdetésök nem az áhitatba merült templomi gyülekezetek általó zenéje, hanem a forrongó tömegek harci riadója. — Ők a saját koruk szabad gondolkozói, radikálisai. Ők azok, akik rombolják a régi egyházi hagyományokat és írtják a megcsontosodott vallási előítéleteket. — Koruk uralkodó osztályainak szemében: felforgatók, forradalmárok, vallástalanok, isten-tagadók, de ők hordozzák az üldöztetést, megvetttetést, mint a Krisztus keresztljét, mert hiszik, hogy győzelem jár küzdelmük nyomában; mert meg vannak győződve arról, hogy az egyszer megindult szabadság munkája folytonossá válik és az emberiség fel nem hágy addig a küzdelemmel, míg a szolgaság utolsó bilincseit is le nem rázza magáról.

Igen. Az emberiség javáért küzdő hősöknek, profétáknak, apostoloknak, reformátoroknak az ad erőt és kitartást mind a vérpadig, hogy hisznek a jövőben. — Bizonyára a mi dicső emlékezetű reformátoraink sem azzal a szomorú tudattal szálltak sírba, vagy léptek, ha kellett, a máglyákra, hogy megkezdett munkájok abban marad s nem lesz senki, ki folytassa műveiket! Bizonyára nem azért szenvedtek, hogy valami bevégzett vallásfelekezete-
ket hagyjanak maguk után örökségül, amelyek a reformátori hagyományok szertartásos ápolásában találják hivatá-

sukat és ódon zamatú áhítatoskodások jámbor tétlenségében várják a mennyország kapuinak megnyitását. Tábori szerveztek Ők az állandó harcra, a folytonos küzdelemre, az évszázadokra szóló reformátori program megvalósítására, a folytonos reformációra, az evangéliumi szabadság útjában álló hatalmak legyőzésére. — Óh, ha e négyszázados ünnepen letekinhetnének hozzánk a dicsőült lelkek égi hazájából, nem azokban az áldozati tüzekben gyönyörködnének, amelyeket ma az ő dicsőségek a világnak minden tájkán felgyújtanak, hanem abban a felemelő történeti tényben, hogy „a mi régi ellenségünk“, mely ellen Ők harcoltak, — kiterítve fekszik immár a nagy idők porondján. Az a hatalmas ütés, amit a reformációtól kapott, föltétlenül halálos volt. Sohasem tudta többé kiheverni. Az elmúlt négyszáz esztendő folytonos küzdelmei; az a szakadatlan harcokban, véres vallásháborúkban, dicső szabadságharcokban álló folytonos reformáció végre is megtörte a politikai abszolútizmus hatalmát. — E harcok kimagasló vezéralakjai a *reformátorok*, — leghatásosabb fegyvere az *evangéliumi theologia*.

* * *

Népmilliókat elnyomó abszolút hatalom ma már nincsen. Nagyon jelentéktelen része lehet az a földön élő emberiségnek, amely ma sem élvezi még a politikai szabadságot, — általában az emberi szabadságot, melynek alkotó elemei a politikai szabadság, vallásszabadság, lelkismereti szabadság, gondolatszabadság, szólásszabadság, amely örök értékekkel az evangéliumi theologia által irányított reformáció ajándékozta meg az emberiséget. Tehát a reformátori program egy része az elmúlt négyszáz esztendő reformációjában megvalósult. — És most már hadd jöjjön a többi „régiség“, mely útjában áll az emberi művelődésnek és előhaladásnak! Hadd folyjon tovább a reformáció! Álljon talpra a protestantizmus és új erővel folytassa magasztos munkáját, új fegyverekkel övezze fel magát, mert új harcok következnek!

Az elmúlt négyszáz esztendő története bizonyítja, hogy

a protestantizmus vezető erővé nőtte ki magát az emberi művelődésben és előhaladásban. Ha a múltban teljesített magasztos hivatásáról nem akar lemondani a jövőben, — akkor lépést kell tartania a haladó korrall, azaz a kor szükségleteihez, a kor által megjelölt feladatokhoz kell alkalmazkodnia — Ha élő és ható tényező akar lenni a jövőendő átalakulásban, nem merevedhetik valami mozdulatlan történelmi tradícióvá vagy szent emlékké, hanem oda kell állania a haladó, fejlődő élet, — a mindennapi élet közepébe. A protestáns vallásközösségek, ha élni akarnak, nem maradhatnak továbbra is valami avúlt kenetű szent ünnepélyességek, a vallástalanság miatt búsongó kegyes sóhajtozások és a múltakat visszasíró jámbor tehetetlenségek, — hanem komolyan munkához kell látniok. — Vállalniok kell, mint a múltban épen a legnehezebb, a leghálátlanabb, a legmegfizetlenebb munkát. Nem szabad tovább is tétlenül szemlélniök, hogy a haladás útján megindult emberiséget durva hatalmi erők, negatív irányok és csoportérdekek húzzák vissza a tisztább és nemezebb élet, a boldogság útjáról.

A tennivaló nagyon sok. Az új reformáció munkája felszaporodott. A külső szabadság mellett s a multhoz viszonyítva előnyösebb társadalmi és jogi helyzet mellett is tele van az élet boldogtalansággal. A külső ember mind jobban rendeződő viszonyai mellett a belső ember élete mind sivárabbá válik.

A szabadság új korszakában, a megelőző korszak elnyomott néprétegeiből, a régi idők u. n. alacsonyabb osztályaiából egy *új társadalom* alakult és emelkedett egy magasabb szellemi és anyagi élet színvonalára. Az imint még primitív tömegéletben tengődő milliók összes felszabadult fizikai energiáikkal belevetik magukat az életnek előttük megnyitott korlátlan versenyébe s mintha csak a régi alacsony anyagi helyzet sanyarú böjtjét sietnének pótolni, nagy mohósággal igyekeznek a hirtelen felfokozott életigényeket kielégíteni. Az imint még elnyomott vágyak fékezetlenül vetik magukat az anyagi értékek után, a melyekkel a szép, kényelmes, puha élet eszközeit meglehet szerezni. Ime a polgári társadalom és az ő kultúrája,

amely, midőn a külső világ testi előnyeit keresi, a belső világ lelki kincseit teljesen elhanyagolja.

Egy egyoldalú anyagi gondolkozás válik uralkodóvá ebben a társadalomban, amit egy régi műszó alkalmazásával *materialismusk* neveznek . . . Materialismus. Gyakran használt kifejezés az újabb időben. Különösen sokszor találkozunk vele bizonyos előkelő körök szónokainak nyilvános előadásáiban, a legtöbbször olyan tendenciával, mintha a rosszul fizetett munkások vagy nyomorgó hivatalnokok nyugtalanodása volna az a materialismus. Én azt hiszem, hogy ezt a „destruktív irányzatot“ nem ott kell keresni az éhező gyermekének kenyeret követelő proletárasszony siránkozásában, hanem abban a szennyes üzleti szellemben, amely ott tombol az Aranyborjú körül, ama modern pogány bálvány, a hatalmas Bankisten oltárai körül, amelynek aldozópapjaitól származik ma a legföldhözragadottabb, anyagi gondolkozás, a legveszedelmesebb destrukció a társadalomban.

Amint az ó- és középkor sötét, műveletlen tömegei a politikai abszolutizmus szolgátságába vetették magukat, úgy vetik magukat az újkor sötét és műveletlen tömegei egy másik abszolút hatalom a Pénz szolgátságába. Ez diktál, ez zsarnokoskodik, ez ural mindent. Ez nyomja el ma a lelkiismereti szabadságot, szólásszabadságot, gondolatszabadságot. A politikai rendszer helyébe pénzügyi rendszer lép, a közélet pénzvilággá válik, a parlament börzévé, a közszellem kalmárszellemmé. Nyomoruságos szatócsléggör borítja be szennyes ködével társadalmi életünket. Mindenki csak „keresni“ akar. Nem lelki nyugalmat, életderűt, barátságot, hűséget, megértő szívet, méltányoló szeretetet, hanem — Pénzt! — Miért? — Egy bizonyos fokig talán megértjük. A kis tőkés aggodalmaskodó igyekvése magának és családjának biztosabb anyagi helyzetét célozza. A kezdő milliomos kapzsi kitartása már bizonyos alacsony lelki állapotot jelent, amiről a latin költő azt mondja, hogy „átkos aranyéhség“. De mire való a magántökének az az örült felhalmozása — a pénzkirályság? Arra, amire a királyság: *uralkodni*. A régi uralkodói abszolutizmus a tömeget elnyomta, kizsákmá-

nyolta. Ugyanezt teszi a modern mindenhatóság, a zsárnoki Tőke.

Mi a távolabbi vidékek jámbor laikusai talán nem is ismertük eddig mindnyájan ezt a nagy hatalmat a maga teljes valóságában. Érezzük ugyan egy idő óta, hogy a legutolsó kisboltos mérő serpenyőjét is valami láthatatlan, titkos kéz billegteti, de csak most, a világháboruban látjuk közvetlen közelből visszataszító arculatját ennek a szipolyozó, uzsorázó Tökének, mely a háború által sújtottakat még jobban sújtja, a gyengéket sorvasztja, a fuldoklókat lejobb meríti és igavonó emberek husával és vérével táplálkozik. A világháború leleplezte a telhetetlen, nagy Molochot s ha most a kényelemszerető türelmesek is meglátták, — bizonyára a háború után is szemmel fogják tartani.

Azt már mindenki megtanulta, hogy joga van az emberiségnek felszabadítania magát a politikai abszolutizmustól, — most abból veszünk leckét, hogy a pénzügyi abszolutizmus szolgasága alól is jogunk van szabadulni. Amilyen bátran hangoztatta az emberiség az elmúlt századokban a *politikai szabadság* jelszavát — ép olyan bátran és lelkesedéssel fogja hirdetni a XX. században a gazdasági-, a *társadalmi szabadságot!*

Tisztelt hallgatóim! Nemcsak az én gyarló szemeim előtt tárul fel ez a röviden vázolt hatalmas és izgató perspektíva Mindenki tudja, s ma már az iskolás gyermeket, a jövő küzdelmek növendék harcosát is figyelmeztetik az iskolákban arra, hogy nagy társadalmi átalakítások előestéjén állunk. A Tőke és Munka megkezdett harcza mind élesebbé válik. A XX. század nagy átalakításai, amint látszik e harcz jegyében fognak lefolyni. Hogy mik lesznek az új elhelyezkedés külső formái, az ez idő szerint az örök Isten titka. Egy bizonyos, s ez az, hogy mindenkinek részt kell vennie a munkából s teljesítenie a kor által megszabott feladatokat. Teljesítenie kell a protestantizmusnak is. A reformáció munkája nem szünetelhet és amint az elmúlt századokban kitartóan küzdött az *abszolút uralom* leghatalmasabb védőbástyája, a *római katholicizmus* ellen, ennek szelleme, tanai, intézményei ellen, — úgy a jövő századok reformációjában folytonos

harcot kell viselnie, a zsarnoki *pénzuralom* tápláló ereje a *materialismus* s ennek szelleme, tanai, intézményei ellen. Elérkezett az idő, hogy bozzalásson a reformatori program egy másik részének megvalósításához és az *evangélium* kimeríthetetlen tárházából új fegyvereket ragadjon ama másik ellenség legyőzésére.

Az új idők harcaihoz új fegyverek kellene. Senkise álltassa magát. A XVI. század régi reformatori theológiája nem az a fegyver, amivel sikerrel lehessen szembeállani a XX. század materialisztikus áramlataival. A XVI. század hitvallási könyvei a kor lelke mélyén forrongó eszmék klasszikus kifejezései. Egy fél világot ráztak fel hajdan és állítottak harcha a szabadságért. A mai elmék mozgásban tartására hatástalanok, mert sok tekintetben avult nézeteket foglalnak magukban. Avult nézeteket egy felvilágosodottabb kor haladó nemzedéke előtt képviselni nem lehet. Ez a magafartás nem ritkán azt a látszatot kelti, mintha hatalmi érdekeket akarnánk képviselni az új idők szabad, demokratikus népközössége előtt.

A reformatori theologia egész készlete és berendezése, iránya és tendenciája mind a római katholicizmus ellen való támadás, illetőleg a vele szemben való védekezés céljait szolgálja. Dehát szükséges e még ma is theologiai készenlétben állanunk a katholicizmussal szemben? Nem, hiszen a katholicizmus elveit és tanait maga a XX. század-beli felvilágosodott, katholicus társadalom is rég tulhaldottaknak tekinti és a mi a vele való harcunkat illeti, — ezzel a specifikus ellenfelünkkel való leszámolás az újabb időben, a theologiai harcmezőről a társadalmi harcmezőre terelődött át. Ma a klerikális kérdést sem lehet többé theologiai uton megoldani. A régi *theologiai* tevékenység szerepét mindinkább egy társadalmi munka veszi át. Ebbe a társadalmi munkába kell a protestantizmusnak belemélyednie!

A kitaposott régi ösvényt elhagyni és új csapásra térni mindig nagyon nehéz. De végre is meg kell tenni az első lépéseket, mert a sokáig tartó habozás helyrehozhatatlan mulasztásokat vonhat maga után. A protestantizmus már is érzi, hogy mulasztott. Az elmaradottság yád-

jával kezdi illetni önmagát-és új reformáció után áhitozik. És mégis nehezen mozdul. Úgy áll itt a mindenfelé megindult társadalmi küzdelmek kellős közepén, mintha nem ismerné fel a reá váró új feladatokat, mintha nem tudná kezébe venni a reformáció folytatásának munkáját; nem tudna élére állani a kor társadalmi mozgalmainak. Itt áll, kezében az örök evangéliummal, de mintha nem tudna vele egyebet csinálni, mint a múlt századok theologusai. Itt áll az örök élet forrása előtt, de mintha nem merne belőle maga meríteni; még mindig azzal táplálja magát, amit a régiek kimerítettek belőle. A reformátorok által szerkesztett evangéliumi theologia tételeit ismételve; a régi szabású hitelveket próbálja az újkor testéhez átszabni; sőt olykor az új idők embereit szeretné századokkal hátrább vinni. *Igehirdetése* — mondják — hatástalan, mert még mindig theologia, legfeljebb még a hagyományos elemi ethika, a múlt század ünnepélyes szónoklatainak megszokott frazeológiájával. *Új gondolatot nem termel*, mert hát a XX. század által termelt új gondolatok elől elzárkózik. *Nincs ereje*, mert hiszen megszakította az erütközést a nép lelkével; nem akar tudomást szerezni a XX. századbeli nép lelkének mélyében forrongó indulatokról, vágyakról, törekvésekről.

Mit tegyen hát a protestantizmus, hogy nagyobb hatással vehessen részt a kor munkájában és sikerrel birkózhasson meg az új reformációnak reá váró feladataival? *Nézzon bele mélyebben az evangéliumba!* Megtalálja ott az útmutatást a jelenkor küzdelmeihez, ép úgy, mint a reformátorok megtalálták a saját koruk küzdelmeihez. Engedje el egyelőre a régi theologia járszajagát és bizza magát ismét csak az evangéliumra. Az evangélium egy gazdag kincses bányája. Nem merítette ki azt az elmúlt évszázadok reformációja. Az ezután következő évszázadok folytonos reformációjának is bő anyaggal szolgál. Minden időknak és koroknak szól az evangélium! Keressük és hozzuk felszínre azokat az igazságokat, amelyek a mi időnknek, a mi korunknak szólnak. Ha a korábbi reformáció megtalálta a neki szóló *theologiai* igazságokat, mi is megtaláljuk benne a nekünk szóló *társadalmi* igazsá-

gokat. Mélyedjünk bele az evangélium eme társadalmi vagy *szociális* tanaiba. Műveljük, magyarázzuk, rendszerezük. És ha a XVI. század reformációja megteremtette az *evangeliumi theológiát*, mint a kor érzésének és gondolkodásának kifejezését, a XX. század teremtsen egy *evangeliumi szociológiát*, amely a mi korunk nyelvén beszélő irányítója és utmutatója legyen annak a társadalmi munkának, annak az *evangeliumi szocializmusnak*, melynek feladata az evangélium szociális elveit bevinni a gyakorlati életbe, de nem a régi theologia mintájára szerkesztett tömegkonfessziókban, hanem az egyesek lelkét megtermékenyítő jézusi életelvekben.

A magam részéről ezekben látom a folytonos reformációnak a mi korunk számára megszabott legsürgösebb feladatait.

A reformáció nem valami bevégzett történelmi tény, hanem állandó történelmi folyamat, kitartó munka és folytonos előhaladás, melyben a protestantizmusnak vezető szerepet kell vinnie. Erről a vezető szerepről a protestantizmusnak nem szabad lemondani soha. Nem szabad megállania az idők változásai között. Át kell törnie az elébe tornyosuló akadályokon s a meglepő történelmi fordulatok, viharok, földrengések, háboruságok és forrongások zürzavarain is át kell vezetnie az emberiséget az evangélium magasra emelt zászlajával s irányt mutatnia a tévelygőknek a béke és boldogság hazája felé.

A protestantizmus az átélt négyszáz esztendő alatt mindig annak a történelmi erőnek bizonyította magát, mely a rendkívüli idők akadályait is leküzdte. Ez az erő nem fog csökkenni a jövőben sem s ha a múlt századok reformációja megtudta szabadítani az emberiséget egyik legnagyobb ellenségétől, a következő századok reformációja a többit is elfogja háritani az emberi előhaladás útjából.

Hiszünk a protestantizmus hivatásában.

Hiszünk a reformátori program megvalósításában.

Hisszük, hogy a folytonos reformáció megépíti egykor az evangéliumi alapon álló emberi társadalmat, melyben nem leszünk többé szolgálói sem Császárnak, sem Mammonnak, hanem egyedül „*a Mi Urunk Jézus Krisztusnak, mindörökké!*“

HARSÁNYI ISTVÁN

A REFORMÁCIÓ HATÁSA A MAGYAR
KÖZMŰVELŐDÉSRE.

Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim!
Nemes Tanuló-iffjúság!

A reformáció, az emberi léleknek ez a diadalmas és eredményeiben leghatalmasabb szabadságharca, ama kimondhatatlan áldásainál fogva, amelyekben az egyetemes emberiséget a szellemi és erkölcsi élet összes mezőin részeltette s amelyekkel a népek közművelődését oly nagy lendülettel fokozta és így hatásával és jelentőségével korszakalkotóvá lett: méltán megérdemelné, hogy négyszázados emlékűnepe már az egész művelt világ ünnepe legyen. De ha még nem egyetemes ünnep is ez a nagy évforduló, mégis örvendetes jelenség, s ez nagy mértékben emeli ünneplésünk jelentőségét, hogy az emberiség nagy szellemei, elfogulatlan tudósai, történetírói, költői és írói, bármely más felekezethez tartoznak is, átérezve és elismerve a reformáció egyetemes nagy jelentőségét: lélekben velünk ünnepelnek.

A reformáció a maga diadalomra hivatott nagy elveinek: a lelkiismereti szabadságnak és a tudományos kutatás szabadságának érvényesítésével nemcsak az egyházi és vallási életet teremtette újjá, hanem új életet teremtett a közművelődés minden ágában, sőt a társadalmi és politikai életben is mindamaz országokban, amelyekben eszméi ismeretesekké váltak s meghódították az elméket és a szíveket.

Én ez alkalommal a reformáció ama termékenyítő hatását óhajtom halvány vonásokban a mélyen tisztelt hallgatósággal megismertetni, amelyet az a mi *magyar közművelődésünkre* gyakorolt.

1. A reformáció a *magyar irodalomra* nemcsak hogy hatással volt, de sőt annak úgyszólván a megalapítója, továbbfejlesztője, nagyanevelője. A magyar nemzeti irodalom a reformáció szülötte, a reformáció teremtménye. Külföldi egyetemeken tanult, apostoli lelkű és buzgalmú

magyar költői nemcsak arra törekednek, hogy a néppel a nép nyelvén ismertessék meg a nagy horderejű mozgalom magasztos elveit és nagy céljait s hogy az istentiszteleten az éneklés, imádkozás és prédikálás magyar nyelven történjék: hanem arra is, hogy magyar nyelven írott könyveket adjanak úgy a nép, mint a művelt osztály kezébe. És éppen e nemes törekvésük valóraváltásával lettek a magyar nemzeti irodalom megteremtői.

Az egész középkoron át az egyház révén elterjedt latinizmust elveti a reformáció s minden országban érvényre juttatja a nemzeti nyelvet. A latinizmus helyét hazánkban is a nemzeti nyelv foglalja el.

A reformáció újjászülő eszméi által teremtett közszükséglet hozta létre a legelső, nyomtatásban megjelent *bibliafordítást* (Komjáthy Benedek: Az Zent Pál levelei. Krakko, 1533.), mert ugyan mire lehetett volna égetőbb szüksége a reformáció szónokló, vitázó és író hajnokának, mint arra, hogy a hallgatói előtt hirdetett elvekről és igazságokról a magyar nyelvű szentírásból ők, maguk, személyesen, a maguk szemével, a maguk értelmével győződhessenek meg. Ugyan mi lehetett „égetőbb korszükség“, mint az, hogy a reformátori eszmék jogosultságának, helyességének igazolására és erősítésére ott legyenek a hallgatók és érdeklődők kezei között Pál apostol levelei, amelyekben egytől-egyig ott vannak a reformáció alapvető vezéreszméi: a hit által való megigazulás, a nemzeti nyelven való éneklés, imádkozás és prédikálás, a tudományos kutatás szabadsága stb. Nem a véletlen vagy az esetlegesség műve tehát az, hogy Szent Pál levelei indulnak nyomtatott könyv alakjában először hódító útra az új tanok érdekében.

És e pontnál lehetetlen hallgatással mellőznöm a magyar tudományos bűvárkodásnak amaz egyik legújabb és igen érdekes eredményét, hogy az erázmista és lutherista Komjáthy Benedek bibliafordításának gyökerei visszanyúlnak a legelső teljes magyar bibliafordításhoz: az eddig Weszprémi, Révai és Toldy által s utánuk az egész magyar irodalom által tévesen *Ferencziek bibliájának* (azaz a Ferencrendi szerzetesek bibliájának) nevezett magyar

Huszita bibliához. A fordítókat (Tamást és Bálintot) ugyanis tájékozatlanságból megtették ferencrendi szerzeteseknek, holott arról nem szól a forrásul szolgáló krónika, sőt (közvetve) annak ellene mond. Nem a Ferencrend tagjai és szelleme alkották a legrégebb magyar nyelvű bibliát, amely a Bécsi-, Münchener- és Apocodexekben maradt ránk, hanem Husz János előreformátor *magyar követői*. Így e huszita szellemből fakadt, magyar husziták írta bibliafordítás igazi neve: Huszita biblia. Évszázadokon keresztül, codex-irodalmunk egész tartama alatt, a könyvnyomtatás koráig ezt másolták és dolgozták át. A Döbrentei-, a Keszthelyi- és Kulcsár-codex forrása a Huszita-biblia volt.¹ A Komjáthy B bibliafordításának a Huszita-bibliához való viszonya beszélő bizonyosság arra nézve, hogy hazánkban a reformáció irodalmának fáklyája az előreformáció lüzén gyuladt meg.² A Szentírásnak a nép nyelvére való fordításában gyors egymásutánban tovább buzgólkodtak a reformáció lelkes apostolai. A Komjáthyé után 3 évvel (1536.) *Pesti Mizsér Gábor* kiadja magyar nyelven Bécsben a négy evangéliomot. Alig telik el öt év, már ismét új bibliafordító igyekszik az Isten ígéje után vágyakozók lelkiszükségletét kielégíteni. Megjelenik a teljes Ujszövetség *Erdösi Szilveszter János* fordításában 1541-ben Ujszigeten.

Rendkívül érdekes jelenség, hogy az első két bibliafordítót (Komjáthyt és Pestit), nyilván Toldy Ferenc tekintélye alatt, még a Beöthy—Badics féle nagy képes irodalomtörténet első kiadásában (1896.) is róm. katolikusnak tartja Kardos Albert, de a 3-ik kiadásban már (1906.) töredelmesen beismeri, hogy „tévedés volt őket az ó-egyház híveihez sorozni s még nagyobb tévedés fordításaikban katolikus egyházi munkákat látni.“ (225. l.) Elfogult r. kath. írók azonban nemcsak Komjáthyról és Pestiről állítják, hogy róm. kath. bibliafordítók — tehát a

¹ (E nyelvemlékek közül az 1522-ből való Keszthelyi-codex 1764–1779-ig a sárospataki könyvtár tulajdona volt. A főiskola tanári kara gróf Festetics Pálnak, Maria Terézia egyik legbizalmasabb tanácsosának ajándékozta. Jelenleg a Festetics-könyvtár tulajdona s őrzési helyéről Keszthelyi-codexnek nevezetlik.)

² V. ö. *Mészöly G.* Legrégebb bibliafordításainkról, Magyar Nyelv, 1917. 36., 71. l.

r. kath. egyháze a dicsőség a bibliának a nép részére történt lefordításában — hanem még Erdösi Szilveszter Jánosról is. Így pl. Dankó József (Joh. Szilvester Pannoni-
 us. Wien, 1871.), Varjú János (1903.), Gerő János, A kath. magyar bibliafordítások története c. 1901-ben Buda-
 pesten megjelent doktori dissertációjában. A Szilveszter Ujtestamentoma után 7 évvel, 1548-ban *Székely István*
 adja ki Zsoltárkönyvét; ezt követőleg 3 évvel (1551.) pedig megjelenik a *Heltai* Gáspár és társai által tervbevett teljes biblia első része; 1565-ig hét kötet hagyja el belőle a sajtót, de a teljes bibliával legjobb igyekezetük mellett sem tudták a nemzetet megajándékozni. (Hiányzik a 3 ik rész, vagyis a Krónikák, Esdrás, Nehémiás, Tóbiás, Jób és Eszter könyve). A kolozsvári tudósokkal egyidejűleg dolgozott bibliafordításán *Meliusz Péter*. (Két Sám. és Királyi könyvek. Debr. 1565. A Szent Jób. Várad, 1565. Ujtestamentoma, Szeged, 1567. elveszett.) *Félegyházi Tamás* pedig 1586-ban az Ujtestamentomot bocsátja közre lapszéli magyarázatokkal. Ezt követi a csepregi luth. kollégium 1589-iki Ujtestamentoma, de ebből egy példány sem maradt ránk. Ezután jön a legelső nyomtatásban megjelent teljes magyar Szentírás: *Károlyi Gáspár* bibliája (Vizsoly, 1590.), amely aztán sok sok kiadásban a protestáns magyar nép ma is olvasott bibliája lett.

A biblia valódi értékét és becsét a reformáció ismertette meg a világ népeivel és nemzeteivel; így a magyaral is. A világirodalom e legértékesebb könyvét igazi népkönyvvé a reformáció tette. A nép izzó érdeklődéssel, várva-várta a biblia bármely részének magyar fordítását, hogy maga, személyesen győződjön meg arról, vajjon csakugyan az-e az igaz, amit a reformátorok hirdetnek?

A biblia minden szava, minden ígéje fegyver volt reformátoraink ajakán és tollán az új eszmék diadalra juttatásában s az ó-egyház híveivel való hadakozásban. A „hájas breviárok“ helyét a biblia foglalja el. Ott van a mágnások könyvespolcain épenúgy, mint a legszegényebb ember szalmafüdeles házának mestergerejében. Utja diadalmas; ereje, hatása meglepő. *Erdösi Szilveszter* lelkét mennyei öröm s paradicsomi boldogság tölti el, mikor

Ujtestamentomával elkészül s e lelkesült szavakkal bocsátja útjára :

Az ki zsidóul és görögül és vigre diákul
Szól vala rigen, szól néked az itt magyarul . . .
Itt vagy on az rejtek kincs, itt vagy on az kifolyó viz
Itt vagy on az tudomány, mely örök fletet ad.

A magyar bibliának a magyar nemzeti irodalom úgyszólván minden ágára gyakorolt termékenyítő hatása a XVI. és XVII. században, valamint ezután is, egészen a mai napig, igen jelentékeny, úgyhogy még a történeti munkák sem mentek a bibliai szellem átható lehelletétől.¹ Alig van költő és író, aki akár földolgozandó tárgyát, akár gondolatait, kifejezéseit, szöfűzéseit, képeit és hasonlatait ne a bibliából és főleg annak ótestamentomi részeiből kölcsönözné. Igéi, velős mondásai ott maradnak a nép ajkán, a köznapi beszédben is. Irodalomtörténetünk egyik jeles munkása a magyar irodalom második korszakát (a protestáns kort) a biblia nagy hatása alapján „*a bibliás stílus kialakulásának kora*“ címmel jelöli.

Rendkívül jellemző, hogy míg a XVI. században a reformáció megindulása óta *kilenc* protestáns tudós — Heltai és Károlyi munkatársakkal együtt — fáradozik a szentírás magyarra fordításában: addig ez idő alatt a r. katolikusok közt *egyetlen egy író sem akad*, aki az előttük elrejtett, olvasni szigorúan tiltott bibliát, vagy annak valamely részletét *magyarra* fordítaná. Csak akkor fordítja le Káldy s adja ki 1626-ban bibliafordítását, mikor a Szilveszter fordítása már másodszer, a Károlyi-biblia már 1608-ban szintén másodszer, 1612-ben harmadszer s Félégyházi Ujtestamentoma másodszer (1609.) is megjelenik. De erre az első kath. bibliafordítás elkészítésére és kiadására is a reformáció *kényszerítette* Káldyt. Második kiadást csak 106 év múlva (1732. Nagyszombat) ért.

2. A reformáció teremtette meg a közkincesé telt magyar biblián kívül a magyar nemzeti nyelvű *énekes*.

¹ Lásd *Herzog Manó dr.*: A biblia befolyása a magyar irodalomra a XVI. és XVII. században. Bpest, 1885.

könyvet is. Együtt váltak hatalmas erősségeivé, oszlopaiva a magyar nemzeti irodalomnak. Az énekeskönyv lett a magyar nép második bibliájává. Nem is forgott közkezen a nép között, a biblia után, oly igen nagy példányszámban egyetlen könyv sem, mint a magyar énekeskönyv. Megállapított igazság, hogy a magyar reformáció leghódítóbb fegyvere, az ige fegyverén kívül a magyar nemzeti nyelven való éneklés s így a magyar *énekes-könyv* volt. A reformáció a nemzeti nyelven való éneklést az istentisztelet fontos részének tekintette. Amint Németországban szállóige volt, hogy „a nép beleénekelte magát a Luther vallásába“ (Das Volk singt sich in Luthers Lehre hinein) úgy volt ez Magyarországon is. A Sztáray Mihály története s fényes sikere hathatósan igazolja, hogy a nép nálunk is hamarosan beleénekelte magát az új vallásos eszmékbe. A Cantus Catholici c. r. kath. énekeskönyv 3-ik kiadásának (Kassa, 1674.) előszava is bizonyítja ezt, mikor így panaszodik: „*A hívek nagyobb részét a római szentséktől az éneklésbeli zengéseknek édesgetése vonta vala el.*“ A protestantizmus énekeiből, himnuszaiból, zsoltár átdolgozásaiból nemcsak a vallásos érzés és szellem sugárzik ki, hanem a hazafiui reménység vagy bánat is

A reformáció teremtette legelső magyar protestáns, kótás énekeskönyv a *Gálszécsi István*, gálszécsi iskola-mesteré (Krakkó, 1536.). Eddig csupán csak az első ívét fedezték fel Perényi Péternek, Abaujvármegye örökös főispánjának, a sárospalaki főiskola megalapítójának van ajánlva.

Itt sem hagyhatom említés nélkül, hogy a magyar irodalomtörténet atyja: *Toldy Ferenc*, Szabó Károly híres könyvtészeti kézikönyvének megjelenése után (1879.) is kétségbe vonta Gálszécsi Énekeskönyvének létezését, mert egy oly korán, 1536-ban megjelent s kétségtelenül protestáns énekeskönyv megzavarta volna teoriáját. Ő ugyanis szinte lehetetlennek tartotta, hogy 1536-ban már a reformáció szülte új magyar nyelvű énekek csendüljenek meg a nép ajkán. Az általa, ismert 1556—1563-ból való Battányi-codexet és a két sárospataki graduált (a Patay- és

Csáti-códexet) ō még rómi. kath. karkönyveknek tartotta.¹ Toldy tévedését, az ő nagy tekintélye alatt, 1883-ig nem vette észre az irodalmi köztudat. Ekkor azonban hitelesen megállapítottatott (Kálmán Farkas, Volf György, Szathmáry József, Horváth Cyrill), hogy úgy a Batthyányi-hymnáríum, mint a sárospataki, a Batthyányi-codexszel azonos tartalmú, szintén a XVI. sz. 2 ik feléből való két, ivrétű, festett iniciálisokkal ékeskedő s hangjegyekkel ellátott kézíratos gradual minden ízében protestáns, pontosabban: *református gradual*.

A Gálszécsi Énekeskönyvét két év múlva (1538.) követték *Benczédi Székely István* Istenes énekei. Ez is Perényi Peternek van ajánlva. Azután jön a gazdag sorozat (Kálmáncschié, Huszár Gálé, Szegedi Gergelyé, Bornemisza Péteré, Bejtheé, Gönczi Györgyé, Szenczi Molnáré stb.), melyben 1607-től Szenczi Molnár Albert zsol-tárai veszik át a vezető szerepet Az irodalomtörténet megállapította, hogy a magyar protestáns egyházi énekügy legrégibb állapotát a Batthyányi-codex és társai, a Huszár Gál graduálja (1560., 1574.) és az Öreg Gradual (1636.) tüntetik fel leghitelesebben. A prot. istenitisztelel módja a XVI. és XVII. században hasonlított a r. kath. istentiszteleti szertartáshoz. Erdélyi Pál kimutatta, hogy a XVI—XVII. században 149 egyházi jellegű énekeskönyv-kiadás, 31 világi, 43 kézíratos egyházi és 33 kézíratos világi — összesen 256 — énekeskönyv jelent meg, illetőleg volt forgalomban, amelyek között alig akad 8—10 r. katolikus jellegű; a többi mind *protestáns*, a legtöbb köztük éppen *református* jellegű. És míg a különböző prot. énekeskönyvek 1651-ig 67 különféle kiadásban forognak közkézen: addig az első magyar r. kath. istentiszteletre rendelt hivatalos énekeskönyv, (a Cantus Catholici) 1651-ben jelenik meg.

E pontnál meg kell emlékeznem arról, hogy Bogisich Mihály budai r. kath. püspök, a M. Tud. Akadémiában 1881-ben tartott székfoglalójában (Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból) azt állítja, hogy a reformáció

¹ Toldy: A magyar költészet története, 2. Kiadás. 1867. 179., '82. I. V. o. Magyar Könyvszemle. 1890. 48—49. l.

korában a magyar protestánsok „az ősi magyar énekeket,“ tehát a himnuszokat és zsoltárokat a róm. kath. egyháztól vették át. „Dévai Bíró Mátyásnak — úgymond — mint egykori buzgó szerzetesnek fülében édesen csengtek az ősi magyar énekek, melyek a kath. templomokban visszhangoztak.“ Szerinte a magyar protestánsok „minél közelebb állottak a katholicismushoz, annál több s szebb magyar nemzeti éneket énekeltek templomaikban. Minél jobban távoztak el a hittételekben a katholicismustól, annál inkább fogyott a nemzeti énekek száma.“ Jóllehet, az elfogult Bogisich tévedéseit, [— t. i. hogy a magyar nemzeti nyelvű énekeinket a róm. katolikusoktól vettük át —] tudósaink (Kardos, Horváth Cyrill, Szügyi József) már helyreigazították: a róm. katolikus írók körében még mindig akadnak követői (pl Bartha József, 1901). Szükségesnek tartom azért Bogisich csal szemben e helyen is hangsúlyozni, hogy Dévai Bíró Mátyás a 16. század elején ősi magyar énekeket nem hallhatott zengeni a r. kath. templomokban azon egyszerű oknál fogva, mert a róm. kath. templomokban a nemzeti nyelvű éneklés akkor még nem volt megengedve. Nem hozhattunk magunkkal onnan nemzeti énekeket, ahol ilyenek egyáltalán nem voltak. Az valóság, hogy a protestánsok kezdetben fölhasználták a róm. kath. egyházi költészet termékeit — mint közös forrást — de nem szolgálilag másolva s fordítva a latin himnuszokat, hanem rendszeren a prot. hitelvekhez alkalmazva, értelmét, gondolatmenetét változtatva, átdolgozva. (Sp. Füzetek. 1904. : 56., 60. l.) Éppen megfordítva áll a dolog, mint ahogyan Bogisich mondja, t. i. a róm. katolikusok vettek át sok éneket a protestánsoktól énekeskönyveikbe.

Hogy a reformáció-korabeli prot. énekek mily nagy hódítást tettek nemcsak a róm. kath. nép, hanem még a hivatalos róm. katolikus egyének körében is, arra legyen elég bizonyosságul fölhozni, hogy a róm. kath. templomokban époly buzgósággal énekeltek a Sztáray Mihály, Szegedy Gergely, Batizi András, Skaricza Máté, Huszar Gál és más reformátorok énekeit, mint a Mária tiszteletére, vagy az oltári szentség imáadására írott róm. kath. énekeket,

Már a legelső hivatalos róm. kath. közénekeskönyvben, az 1651-iki Cantus Catholici-ban is van néhány protestáns eredetű ének. (157. l. Adjunk halát mindnyájan; 159. l. Jövel Szentlélek Úristen; 173 l. Mint a szép hives patakra; 175. l. Szent Dávid próféta (Sztárayé), 179. l. Dicsőült helyeken mennyei paradicsomban; 156. l. Könyörögjünk az Istennek szent lelkének, stb.). De sokkal több van *Kájoni János* ferencrendi szerzetesnek 1676-ban megjelent Énekeskönyvében. Ebben ugyanis 150-nél is több olyan ének van, amely protestáns szerzőé. És pedig közülök 14 a Sztáray Mihályé, 5 a Szegedy Gergelyé, 5 a Batizi Andrásé, 4 a Skaricza Mátéé, 2 a Huszár Gálé, 2—2 a Tuba Mihályé, a Sidérius Jánosé, a Németi Ferencé, a Berekiusé; 1—1 énekkel szerepelnek: Szegedi Lőrinc, Szerémi Illés, Dési András, Harsányi Imre, István deák, Miklós deák, Mágócsi Gáspár, Vég Kecskeméti Mihály, Nagybánkai Mátyás, Zeleméri László, Valentinus, Pathai István, Szentgrahian István, Catharina, Szenczi Molnár Albert, Szegedi Kiss István. Kájoni a maga énekesébe a Gönczy György ref. énekeskönyvének 1654-iki löcsei kiadásából 144 éneket, ugyanezen énekes 1654-iki váradi kiadásából 4 éneket vett át. Ezekon kívül a ma már ismeretlen forrásokból átvett énekek között mintegy 10 szintén prot. szerzőtől való. Kájoni Jánost († 1687.) azért a merész cselekedeteért, hogy énekesébe annyi sok prot. szerző énekét átvette, **eretnekséggel** vádolták meg s Balás Ágoston részint, hogy igazolja Kájonit, részint pedig, hogy azokat a részeket javítsa, amellyek miatt az eretnekség vádjával illették, 1719-ben újból kiadta Kájoni Énekeskönyvét. (Sárosp. Ref. Lapok. 1917. 94. lap.)

3. A reformáció hatása igen szembeütő a XVI. és XVII. századi magyar *költők és írók* szellemi termékein. És ez egészen természetes, mert a reformátorokkal egy és ugyanazon személyek, akik míg egyfelől élő szóval predikálnak, izgatnak, vitáznak a reformáció diadalomra hivatott eszméi mellett: addig másfelől frott lírai, epikai és drámai műveikkel is diadalra segíteni igyekeznek a nagy és szent ügyet, melynek zászlójára felesküdtek. Költői műveikkel is a reformáció szolgálatában állanak s

együttal a nemzeti nyelv művelői, feljesztői, a nemzeti, a hazafias érzület ápolói és nevelői. Mint tükörben, úgy lehet látni műveikben a szerzők lelkét mozgató és uraló eszmék hatását s érezni lehet a bennök lobogó lelkesedést az új eszmék győzedelméért. A reformáció legjellegzetesebb vezéreszméi közül pl. Dévai Bíró Mátyás a hit által való megigazulásnak egy 57 soros vallásos költeményt szentel, melyben kifejti, hogy

Az hit nélkül senki sem idvözülhet

Mint az virág nap nélkül nem zöldülhet. (R. M. K. T. II. 127.)

Valkai Kelemen is egyenesen azért írja az Isten előtt való igazulásról szóló énekét,

Hogy embörök ne bizzanak az ő érdemökben

Csak bizzanak erős hittel Krisztus érdemében. (II. 274.)

Ugyanezt hangsúlyozzák *Farkas András* és mások is.

Sztáray M. Az igaz papság tüköre c. drámájában ezt mondatja Tamással a pápának:

„Az Úr Istennek igéjét ellopjátok és diákul mondjátok, avagy hamisan predikáljátok. Az oltári szentségnek is felét ellopjátok és a szegény községnek csak felét adjátok. Az Úr Istennek szent testét és szent vérét pénzért áruljátok, mikor pénzért nagy sok misét mondotok.“ (V. aktus).

Szkárosi Horváth András a Pál érsek levelére való feleletben (1548.) így tesz szemrehányást:

Lám azt irod, hogy nagy szentség az igaz házasság,

Miért nem jó hát az papnak szentséges házasság?

Ha nem érted az mit irtál lássad, hogy csak vakság.

(R. M. K. T. II. 219.)

Az misének az neve sincs sehol szentírásban,

De az pápák foldozgatták csak gondolatjokban. (U. o.)

A reformáció, különösen annak radikálisabb iránya: a kálvinizmus csak azt fogadván el, ami a szentírásban megvan: még *énekeit* is onnan vette, t. i. a zsoltárokból. Olyan verses formában fordítgatták őket, hogy dallamszerűen mondhatók legyenek. A zsoltárirók a legnagyobb részben maguk a reformátorok voltak, de az istenes munkában részt vettek a világi költők is, mint pl. a XVI.

század legnagyobb lírikusa: *Balassi Bálint* is. Hogy milyen bámulatosan termékenyítő hatással volt a reformáció a XVI. századi költői irodalomra, arra nézve legyen elég csak annyit említenem, hogy a M. Tud. Akadémia egyik kitünő vállalatában, a RMKT-ában a XVI. századbeli magyar költők műveit hat kötet foglalja magában¹ s e 6 kötetben 87 költő műve van összegyűjtve s a 87 költő között alig van 10 r. kath.; a többi mind protestáns, főleg református. (Az első kötetben, mely 21 költő műveit tartalmazza, csak kettő r. kath.; 19 a reformáció lelkes bajnoka.)

Erősebb nyugateurópai hatások a reformációig, kivált a költészetben, nem érezhetők irodalmunkban. A magyar és a külföldi irodalom között a gyakoribb és jelentékenyebb összeköttetést a reformáció teremti meg az által, hogy a prot. ifjak seregestől keresik fel a külföldi egyetemeket (egyedül Wittenbergben a reformáció kezdetétől 100 év alatt több mint 500 magyar ifjú tanult) s értékes irodalmi és tudományos képzettséggel térnek vissza. Ott szerzett ismereteiket idehaza aztán értékesíteni igyekeznek. Az iskoladráma s az első magyar szonett (illetőleg szonett féle költemény. 1677. Miklós deák verse. E. Ph. K. 1910: 739.) is külföldi hatás után jött át irodalmunkba.

A XVI. század utolsó 70 esztendejében 275 vallási vonatkozású könyv jelent meg Magyarországon s ezen számból 244 származik protestáns és csak 31 kath. írótól. (Fraknoi: Pázmány P. 29. l.) Ugyanez az arány a többi szakbéli műveknél is. Az 1711-ig megjelent magyar nyelvű nyomtatványok száma az 1912 iki könyvészeti adataink szerint 2241; a nem magyar nyelvű hazai nyomtatványoké pedig 2733. A magyar nyelvű könyvek legnagyobb része protestáns, főleg református szerzőktől való; megfordított az arány a nem magyar nyelvűeknél. Hazai nyomtatványaink száma még jó ideig növekedni fog, mert ezután is fognak még olyan régi magyar és másnyelvű hazai nyomtatványokat felfedezni, melyek most még rejtekhelyükön lappanganak. Csupán a sárospataki Rákóczi-könyvtár

¹ A vállalat 2—7 kötetel.

katalogusa egymaga 10 olyan részben magyar, részben latin nyelvű magyar szerzőtől való nyomtatványnak a címét őrizte meg, amelyekből ma már egy példány sem ismeretes.

Hogy mi mindent adott nekünk a magyar nemzeti irodalmat megteremtő reformáció, amink addig nem volt, annak feltüntetésére legyen elég a következő, idevágó néhány adatot megemlítenem:

a) *A legelső nyomtatott magyar szöveg* a legelső magyar reformátorok egyikének: *Szilveszter János*nak buzgólkodásából lát napvilágot Krakkóban, 1527. (Hegendorf: Rudimenta. Heyden Sebald: Puerilium colloqu. . . .) Meg kell itt jegyezni, hogy az az állítólagos magyar ének és imádság, amely Szent István király jobbjáról szól s amely Bartalis Antal jegyei előőrs szerint 1484-ben Nürnbergben nyomtatott volna: soha nem létezett, mert az a négy soros ének nem egyéb, mint egy 1771-ben Faludi Ferenc vagy Szerdahelyi József által írt ének első négy sorának mesterséges, rosszul sikerült régiesítése, átírása. A R. M. K. T. I. kötetének sajtó alatt levő 2-ik kiadása már ezt az én álláspontomat (M. Könyvszemle. 1912. 316.) fogja érvényre juttatni.

b) *A legelső tisztán magyar nyelvű nyomtatvány* (Komjáthy: Azzent Pál levelei, 1533. Krakkó.).

c) *A legelső magyar szótár* (a Murnelius-féle, 1533-ból) valószínűleg Komjáthytól, Krakkóban.

d) Az első nyomtatott magyar vitairat (1535, Ozoraié).

e) *A legelső nyomtatott magyar kalendárium*. Krakkó, 1538. Székely Istvántól. Ebben jelent meg először nyomtatásban a magyar ezüztűz, amely mintája lett a hazánkban később megjelent e nemű termékeknek.

f) *A legelső magyar nyelvtan* (1539. Szilvesztertől); az újszögleti nyomtatás első terméke.

g) *A legelső magyar nyelvű kitérő distichonok* (1541.), amelyeket a XVIII. századig nem tudtak utolérni.

h) *A legelső magyarországi magyar könyv*. (Szilveszter: Ujtestam, 1541.)

i) *A legelső magyar drámai költemény is az ő alkotása.*

j) *A legelső magyar világtörténelem* (1559. Székely Istvántól.).

k) A magyar nép számára magyarul írt *legelső krónika* sth. (Heltaié, 1575.)

l) Mikor 1585-ben a tudományos világ részéről az a nagy tisztesség éri a reformáció irodalmán szépen fejlődő magyar nyelvünket, hogy befogadjak a művelt nyelvek akkori egyetlen nagy kincsesházába: Caeplinus híres tisznyelvű szótárába: nem Szántó Arató István jezsuita, mint 1913-ig hitték, s a magyar szöveg és értelmezés tolmácsolója, hanem — mint Szily Kálmán hitelesen kimutatta — *egy református pap*: Laskai Csókás Péter, marosvásárhelyi iskolamester, majd fogarasi pap, ki korának legtudósabb férfiai közé számított. (M. Nyelv. 1913. 49. és köv. l.)

4. A reformációnak saját céljai érdekében teremtett egyik leghatalmasabb és legeredményesebb fegyvere volt a

sajtó; és pedig a vándor és az egyhelyen működő sajtó. Reformátoraink jól ismerték azt a tapasztalat által is szentesített igazságot, amit Köleséri Sámuel debreceni híres kálvinista pap is szívére kötött Debrecen város tanácsának, t. i., hogy „*A könyvnyomtató betűk, noha némák, de mégis hangosabban kiálthatnak az Isten népének füleiben a leghangosabban kiáltó tanítóknál.*” (Arany alma. 1673. Ajánlás.) A reformáció eszméi a nyomdák néma s mégis hangosan beszélő betűi nélkül nem bódították volna meg oly gyorsan az elméket és a szíveket s viszont a nyomdák egész sorozata létre nem jön a reformáció diadalra szelő mozgalma nélkül. Így lettek hazánkban a reformáció és a sajtó ikertestvérek. A legelső magyar nyomtatványok, amelyek egyszersmind a magyar reformáció legelső termékei, Lengyelországban, Krakkóban jelentek meg. [A reformáció korabeli legelső nyomda, a brassói (1529.) nem nyomtatott magyar könyveket] *Az első magyarországi nyomda* Ujszigeten 1539-ben kezdett működni, Abádi Benedek vezetése mellett, aki azelőtt a krakkói egyetem hallgatója volt.

A XVI. században Magyarországon működő 30 nyomda közül 29 protestáns és csupán csak egy r. kath. Ez a 29 protestáns nyomda természetesen mind a reformáció érdekében dolgozott s gyors egymásutánban termelte a magyar könyveket. A kevés számú r. kath. író külföldön, főleg Bécsben nyomatta munkáit. Ritka eset volt, ha kath. író (pl. Szilvási János) prot. nyomdát vett igénybe. (Pintér II. 8. Ballagi, A magy. nyomdászat, 66. l.) A nyomdák mellett könyvkötő műhely is volt. A nyomdászok — többen külföldön tanult emberek — sokszor maguk voltak az írók és elárusítók is. Járják a vásárokat, sátorokban árulják könyveiket, melyek közül legkapósabbak a feltűnést kellett legújabb vitairatok, a magyar énekeskönyvek és szentírásfordítások.

Az 1711-ig megjelent 1789 magyar nyomtatvány közül Kolozsváron megjelent 327, Debrecenben 262, Lőcsén 238, Nagyszombathán 144, Bártfán 74, Kassán 72, Váradon 65, Sárospatakon (1650—1671) 60, Pozsonyban 46, stb.

5. A reformáció, hasonlóképp a saját nagy céljainak elérésére teremtette meg a *népiskolákat* és a *felsőbb isko-*

lákat. Az elemi oktatás általánosítása s a népiskola megteremtése a reformáció legnagyobb jelentőségű reformja a magyar nemzeti művelődés történetében.

Ha a reformátorok célul tűzték ki azt, hogy a néphez a nép nyelvén szóljanak s hogy a nép a szentírást és az énekeskönyvet a saját nyelvén olvassa: múlhatatlanul gondoskodniok kellett arról is, hogy iskolákat állítsanak fel, amelyekben a gyermekekkel, az egyház leendő tagjaival, az íráson, olvasáson és számoláson kívül megismertessék hitelveiket, vallásos nézeteiket, hogy így tanítás és nevelés által biztosítsák a protestantizmus számára a jövőt. „A népiskola — ellentétben a magasabb latin iskolával — nemzeti iskola volt, mert a néplélekhez csak a nemzeti nyelv útján lehet hozzáférni.“ (Dóczy I.)

Az iskoláknak „az Isten drágalátos plántás kertjeinek“ felállításával megindul a magyar nemzeti nyelv fejlesztése, ápolása és művelése is. És valóban ebben rejtett a protestantizmus gyors terjedésére és megerősödésére nézve a helyzett igazi titka.

Gálszécsi István (1538.), *B. Székely István* (1538., 1544.) magyar ABC-t írnak hittani iskolai tankönyvecskéik elé, hogy a gyermekeket ezek szerint vezessék be a magyar írás és olvasás elemeibe. B. Székely István 1538. előtt még az első magyar örökös naptárt is azért írja, hogy „a magyarul olvasó gyermekeknek valamit használjon.“ *Dévai Btró Mátyás* a gyermekek tanítására szánt *nyelvtani* kis kézikönyvét (Orth Ung.) is kifejezetten azért írja (1538.), hogy hívei a *Szentírást* jobban megérthessék (lt. I. 166.). A nemzeti nyelvek grammatikáit a reformáció teremti meg. Így volt ez nálunk is. *Erdösi Szilveszter János*, mielőtt magyar Ujtestamentomát kiadná, megírja 1536-ban s kiadja 1539-ben Ujszigeten az *első magyar nyelvtant* és pedig, mint az előszóban mondja, azért, hogy e nyelvtan nemsokára megjelenendő bibliafordításához *előkészítöl* szolgáljon. Ugyanő alkalmazta 1527-ben a Heyden Sebald-féle gyermeki beszélgetések c. iskolai gyakorlókönyvet és a Hegendorf féle Rudimentát a magyar viszonyokhoz.

Érdekes jelenség, hogy *Károlyi Gáspár* gönci paróchiáján biblia fordításának idején közte és munkatársai közt

nyelvészeti vitatkozások folytak s *Szenczi Molnár Albert* is a Károlyi bibliájának megjobbításával egyidejűleg írta nyelvтанát s *Misztótfalusi Kis Miklós* is a biblia javítása közben tett nyelvészeti megfigyeléseket. (Dézsi: Misztótfalusi Kis M. 162—163. l.)

A reformáció az egyház nyelvét a nép nyelvét, a nemzeti nyelvet tevéen: annak fejlesztésére, művelésére kiváló gondot fordított. A magyar reformátorok által nagy lendülettel megindított odaadó munka bámulatos eredményt ért el. Városon és falun, ahol csak reformált egyházközség alakul, a reformátori program értelmében a templom mellé legott *iskola is épül*.

A XVII. sz. végeig a prot. közép- és felsőbbiskolákat rendszerint nem az egyházi testületek vagy hatóságok állították s tartották fenn és kormányozták, hanem vagy az illető fejedelmek, főurak és nemesek, vagy pedig a városok és községek. (Molnár A.: A közokt. tört. 6. l.) A nagyobb kollégiumok (a sárospataki, debreceni, gyulafejérvári, kolozsvári, nagyvárad) főiskolákul tekintettek, amelyekhez több alsóbb fokú iskola tartozott, mint partikula, a melyeknek a főiskolák küldtek időről-időre tanítókat és tantervet. Ezekben a partikulákban nemcsak az írást, olvasást, számolást tanították, hanem a latin nyelvet is, hogy azok a növendékek, akik tovább akarták folytatni tanulmányaikat, a kollégiumokba mehessenek.

Egyik-másik tanintézetben külföldről hozott hírneves tanárok működnek. Alstedt, Piscator, Basirius, Opitz, korának első német költője, Bisterfeld a gyulafejérvári kollégiumban tanítottak. Comenius pedig, a világhírű tudós és korának első paedagogusa Sárospatakon, a sárospataki collégiumi ifjúság számára írja nagyírű tankönyveit, a melyek innen indulnak világhódító újtokra. A sárospataki, debreceni és gyulafejérvári ref. iskolák mintaiskolák voltak.

Fraknói Vilmos kimutatta, hogy a XVI. században Magyarországon összesen 168 iskola volt, amelyeknek legnagyobb része a reformáció mozgalmában, a mohácsi vész után 1530-tól következő 50 év alatt keletkezett. És e 168 tanintézet közül 134 a protestánsoké s így csupán csak 34 volt r. kath. Méginkább szaporodtak az iskolák a

vallás szabad gyakorlatát biztosító 1606-iki bécsi béke után. Erdélyben a XVII. században közel 20 prot. középiskola működött. A XVII. század második felében azonban, az ellenreformáció s az üldöztetések korában, nagyon megapad a prot. iskolák száma. (1670-ben már csak 17 ref. és 11 ág. ev. iskola működik.) Csak a XVIII. században kelnek ismét új életre a prot. tanintézetek. (Prot. Szemle 1894. 415.)¹

A külföldi leghíresebb tanintézetek mintájára berendezett magyar prot. iskolák voltak a magyar nemzeti szellem, a magyar nemzeti eszme és hazafias érzület, valamint a magyar nemzeti függetlenség és alkotmányosság megalapítói, ápolói, fejlesztői, nevelőintézetei.

Amily mértékben virágzanak a prot. iskolák: olyan mértékben hat és lüktet a nemzet fiainak lelkében *a magyar nemzeti szellem*. „És amily mértékben virágzik a magyar nemzeti irodalom a protestantizmus fénykorában: épen úgy hanyatlak az a protestantizmus alábukásával az ellenreformáció (és az üldöztetések) korában és feléled helyette a *latin* nyelvű irodalom.“ „A jezsuiták a tudomány elleni merényletnek tartották, ha valaki *a barbár magyar nyelven próbálkozott írni*.“ (Pokoly: A protestantizmus hatása. 404., 440. lap.) Báthory Zsófia, mikor férjének II. Rákóczy György erdélyi fejedelemnek 1660-ban történt halála után a r. kath. vallásra vissza akart térni, a püspöktől, Szelepcsényi Györgytől *magyar* imádságos könyvet kért. A püspök azonban nem tudott hamarjában r. kath. magyar imádságos könyvre szert tenni s *latinnal* volt kénytelen az özvegy fejedelemnőnek szolgálni. (Acsády: Széchi M. 190.)

A latin nyelvű irodalom feléledése az ellenreformáció diadalának bizonyossága volt. Nem is a latinul gondolkozó, latinul beszélő és miséző, latinul író r. kath. egyház fejlesztette virágzóvá, tette zengzetessé s őrizte, mentette meg a magyar nyelvet s tette naggyá, tekintélyessé a magyar irodalmat: hanem a *magyarul* gondolkozó, *magyarul* prédí-

¹ A *sárospataki* főiskola növendékeinek száma 1765-ben már 1270; öt év múlva, 1770-ben pedig már 1346.

káló, magyarul író és éneklő *szinmagyar kálvinizmus*. „Ahol elhallgattak a kálvinista zsolnárok: ott elnémult az édesen csengő magyar nyelv.” (V. ö. Rákosi: Elnémult harangok.) Megvolt ennek igazságáról győződve a magyar nemzeti irodalom ujjászületésének vezére: *Bessenyei György* is, aki *A természet világa* c. művében (273. l.) azt írja, hogy: „*Magyar nyelvünknek megmaradását, nagy erejét nagy részben a reformátusoknak köszönhetjük: az az vallásuknak.*“

Kiválóan nagy és áldásos szerepet töltött be e tekintetben is a magyar nemzeti művelődésben a magyar kálvinizmus.

6. A reformáció teremtetle *iskolai nevelés* nagyban különbözött a r. kath. szerzetes iskolák nevelésétől, valamint a prot. iskolák által terjesztett közművelődés is a jezsuita iskolák által terjesztettől. A protestantizmus a hit által való megigazulás a lelkiismereti szabadság és a tudományos kutatás szabadságának nagy elvét érvényre emelvén: szabad teret nyitott az *egyéni ségek* kifejlődésének és érvényesülésének az iskolai nevelés terén is.

A prot. iskola, a reformáció szellemében *önállóságra, önálló személyes meggyőződés irányította gondolkodásra nevel*; ezzel szemben a r. kath. szerzetes iskolai nevelés *egyetlen* alapgondolata a föltétlen, a *vak engedelmesség*. Míg ez a tekintély elvén nyugszik s az önálló, személyes meggyőződésen alapuló tudásnak nem enged teret és érvényesülést: addig amaz éppen ellenkezőleg ezt fejleszti, ezt segíti elő, ezt istápolja. Mert a protestantizmus nagy elve szerint a ker. ember *szabad*, senkinek sem szolgálja, de mégis mindenkinek szolgál (Luther.). Emberi tekintély, emberi hatalom nem teheti szolgává a ker. embert. A prot. iskola azt mondja a tanítványainak: lássatok a magatok szemével, gondolkodjatok a magatok fejével. A prot. iskolák növendékei önálló gondolkodásra neveltetvén, irodalmi, tudományos működésükben is nagyobb eredményeket voltak képesek fölmutatni, mint a r. kath. iskolákéi, amelyekben a növendékek nem az önálló gondolkodás elsajájtására, hanem a tekintélyek előtt való föltétlen engedelmes-ségre, a boncoló bírálás jogáról való lemondásra voltak

szoktatva és nevelve. Nem is tettek a szerzetes-iskolák soha annyi szolgálatot *a magyar nemzeti eszme fejlesztése, erősítése és ápolása* érdekében, mint a prot. iskolák, amelyek e mellett még a *szigorú erkölcsiségre* is nagy súlyt helyeztek.

A protestáns, különösen a kálvinista iskolák hagyományos szelleme éppen az önálló gondolkodású, meg nem alkuvó, a maguk erejére támaszkodó egyéniségekben öltött testet. A magyar nemzet története igazolja, hogy a r. kath. szerzetes-iskoláknak a mindenkori felsőbbség iránti vak engedelmességre nevelt növendékei mindig hűséges támogatói voltak az abszolutizmusra törekvő dinasztianak és r. kath. főpapok által vezetett kormányhatalmoknak — a magyar nemzeti érdekek rovására is. Nem is csoda, mert a magyarországi jezsuita kollegiumok tanárai bécsi irányítás alatt állottak, amennyiben közvetlen parancsolójuk a *bécsi* provincialis volt. (Kármán: Közoktatásügyi tanulm. II. Bp. 1911. 25. l.) A magyar r. kath. klérus és egyház különben sem volt sohasem szilárd bástyája a magyar alkotmánynak, mert annak legerősebb támaszai *mindig* (még akkor is, mikor számra nézve nem ők voltak többségben e hazában) *a protestánsok voltak*.

7. A magyar protestantizmus és a magyar alkotmány a XVI. és XVII. században karöltve jártak, mert az alkotmányos és lelkiismereti szabadság a protestantizmus szülötte. Egyiket a másiktól elválasztani lehetetlen volt. Összeforrtak. Egyikük a másik nélkül nem is élhetett. Ha meg volt támadva a magyar nemzet régi törvényeken nyugvó alkotmánya: meg volt támadva a protestantizmus is; viszont, ha az abszolút hatalom a protestantizmus megbuktatására törekedett: vele együtt akarta megsemmisíteni a magyar nemzet ősi alkotmányát is. A protestantizmus mintegy vérében összeforrt a nemzettel; a r. katholicizmus pedig mindig azt figyelte, hogy miképen gondolkozik a r. kath. főpapoktól irányított dinasztia. Az udvarnak és a r. kath. egyháznak a XVI. és XVII. században egy és ugyanazon célja volt: *a protestánsok és ezzel a magyar nemzeti alkotmány megsemmisítése*. A XVII. sz. végén „*a protestantizmus hanyatlásának igazi oka az, hogy a haza alkot-*

mányos szabadságával, önállóságával és a nemzeti eszmével állott elválaszthatatlan kapcsolatban“ (Pókoly.).

Történelmi tény, hogy a r. kath. klérus mindig készséggel hajlandó volt beleegyezni abba, hogy Magyarország, az abszolút hatalom törekvése szerint, az osztrák ház örökös tartományai közé olvasztassék be. A magyar protestantizmus hívei mindig önérzetesen hangsúlyozták, hogy: *először vagyok magyar* s csak azután tartozom valamely felekezethez. Nem így gondolkoztak ám a r. kath. egyház jezsuitái. Ők *először* r. katolikusok s csak aztán *magyarok*. Első szerintük a *felekezeti érdek* s csak azután következik a *nemzeti*. Sajnos, még ma is ezt vallják és tanítják a jezsuiták. Szerintük nem a nemzet „a haza minden előtt“, hanem az *egyház*. Baugha Béla jezsuita szerint (M. Kultúra, 1917. 7—8. sz.) legelső a r. kath. egyház érdeke s csak azután jön a hazáé. Szerinte azt a háromszáz milliót, amit a r. kath. hazafias főpapok a veszedelemben levő haza védelmére kölcsönadtak: inkább *jeszuita sajtó* megteremtésére kellett volna fordítani. Szerinte ugyanis az egyházi vagyonnak még a *haza védelménél* is sajátabb és sürgetőbb rendeltetése, hogy „mindenekelőtt“ (tehát a haza ügye előtt is!) a *r. kath. egyház* ügyét védelmezze. Náluk az irodalom, a tanügy, a nevelés elsősorban az *egyház* érdekét szolgálja és nem a nemzetét. A protestánsoknál ez éppen megfordítva van.

A reformáció eszméinek hatása a magyar nemzeti közművelődésre még nem záródott le, mert a reformáció eszméi még nem végezték be világtörténelmi hivatásukat. A protestantizmus megmutatta a múltban, megmutatja a jelenben, hogy milyen hatalmas tényező a magyar nemzeti kultúra kiépítésében. Mert nem a véletlen vagy esetlegesség munkája az, hogy a magyar nemzeti irodalom legkiválóbb férfiai (Szilveszter, Sztáray, Balassi, Szenczi Molnár Albert, Apáczai, Gyöngyösi, Bessenyei, Kazinczy, Tompa, Petöfi, Arany, Gyulai Pál, Szilády Áron, Beöthy Zsolt, Thaly K., Szaboleska M., Csánki Dezső stb.) tudósai, költői a prot. egyház szülöttei és a prot. iskolák neveltjei s hogy a protestánsok hazánk szellemi, társadalmi és politikai életének vezetésében aránylag sokkal nagyobb szerepet visz-

nek, mint a jóval többen levő r. katolikusok, hanem egynesen a *prot. nemzeti nevelés eredménye*. A Magyar Tud. Akadémiát nem egyszer vádolták azzal, hogy kálvinisták uralkodnak benne, mert kálvinisták viszik benne a főszerepet. E vád a legnagyobb elismerés ránk nézve.

Ha Magyarország a reformáció századában a maga egészében kálvinista országgá lehetett volna s az is maradt volna: akkor ma a kulturális fejlődésnek magasabb fokán állana s nem e rettenetes világháborúnak hatása alatt kellene megvalósítani azokat a demokratikus reformokat, amelyeket a kálvini reformáció a maga zászlójára írt.

Higyjük és reméljük jó lélekkel, hogy a reformáció eszméinek hatása az idők végéig érezhető, tapasztalható lesz — s óh legyen is — a magyar nemzeti közművelődésen!

DR MAKKAI SÁNDOR

A KÁLVINIZMUS
ÉS A MAGYAR LÉLEK.

Nincs reánk nézve korszerűbb és égetőbb kérdés annál, hogy *mi a kálvinizmus?* Négy száz esztendőn keresztül használtuk ezt a nevet, éltünk és visszaéltünk vele. Hordoztuk büszkén, makacsul, szenvedve és ünnepelve, örömben és gyászban; majd hordoztuk úgy is, mint reánk hagyott örökséget, megszokottan és közönyösen. Századok folyamán aztán a kálvinizmusunk, amely a lelkünk maga volt, élet és igazság, — ruhává lett; mint ruha, aztán megkopott, színét veszlette s immár ott vagyunk, hogy rongyos köpenyegünket vagy idegen foltokkal tarkázzuk ki, vagy lehányjuk magunkról. A reformáció négyszázados fordulója a magyar kálvinizmust a legnagyobb határozatlanságban találta a saját lényege felől. Se kedvem, se időm nincsen afelett vitatkozni, hogy *mi nem* a kálvinizmus? Röviden bár, vázolni szeretném azt, hogy *mi*; hogy mi a lelke, a lényege. A ki és ebben nem ért egyet velem, majd elfogja dönteni a vitát önmagában.

A kálvinizmus: *vallás*. A vallás pedig lényegében *Istennel való lelki közösség*. Ennek a lelki közösségnek vannak előzményei és következményei. A vallásos élményben két nagy mozzanat van: az első a *küzdelem Istenért*, a második a *küzdelem Istennel*. A kettő találkozó pontja, drámai csattanója Isten *megtalálása*, az egyesülés szent mystériuma, amelyben elcsitúl az Istent kereső élet lihegő tusája, hogy aztán kiinduljon belőle a megtalált Istennel együtt vivandó életküzdelem diadalmas offenzívája. Ezek a mozzanatok minden vallásban közösek. Ez a vallás lényege. Még a legprimitívebb vallásban is feltalálható ez a közös váz, amely aztán a pozitív vallásformákban különböző színű és értékű tartalom végtelen sokféleségével telik meg. Az ember, *az örök* ember itt találja magát bezárva a véges világban, nyomva és szorongattatva a testi és lelki hiányok légióitól, a bűn és a halál karmai közt. A testi és lelki haláltól való szabadulás ősi ösztöne, a végjelenség és tökéletesség kiirthatatlan vágya, fejlettségének

megfelelő formában, kitör az emberből és hajtja, kergeti, hogy *megváltást*, szabadulást keressen e világból. Ezt a szabadulást, ezt a megváltást akkor éri el, amikor megtalálja Istent, a végtelen és tökéletes élet ideálját és vele egyesül. A tudomány és az élet ezt az egyesülést *hitnek* nevezi. Hit által váltatunk meg, hit által találjuk meg Istent, azaz győződünk meg életünk romolhatatlanságáról, isteni hivatásáról és méltóságáról. A hitben megoldatik sorsunk nagy problémája s szívünk vergődése elnyúgszik Istenben. Augusztinus így sóhajtott fel örök emberi sóhajtással: Uram, a magad számára teremtetted és nyugtalan a mi szívünk, amíg Tebenned meg nem nyugszik. Ez a küzdelem Istenért és megnyugvás Istenben a vallás drámájának első felvonása, amely a nagy beteljesedéssel végződik. De itt a vallásnak nincs vége. Ez a vallás *emberi* fele, ha szabad így szólanom, mert hiszen a vallás végtől-végig Isten munkája. De mégis, ebben a mozzanatában az *ember* keresi és találja meg Istenét. Most jön a második: Isten eszközévé teszi a hívőt a maga nagy harcában, amelyet a világ üdvösségéért folytat, vagy a maga dicsőséges uralmáért a világ felett, ami egyre megy.

A vallás ezen második mozzanata nem egyéb, mint a hit *megvalósulása*, kivételése az élet síkjaiba. Az ember felismeri a maga sorsában *Isten kegyelmét*, megérzi *elválasztását*, meglátja a *célt*, amelynek eszközéül elhivatott, s amely Isten uralma és dicsősége. Belátja, hogy az ő egyesülése Istennel csak egy mozzanat, de nem végcél az életben, belátja, hogy egyedül Isten élete a végcél az egész világra nézve s most beletagolódik öntudatos, hősies elszárással ebbe az isteni életbe: munkatársa, katonája, fegyvere lett Istennek abban az eget-földet, multat-jelent-jövőt betöltő küzdelemben, amelyet Isten a hűm ellen folytat, de a hűmösök üdvösségéért s amely épen ezért kegyelem és szeretet harca.

Most már az egyes vallásformák értékét, jelentőségét az dönti el, hogy Istennel való egyesülésük, tehát hitük mennyire valóságos, mélységes, igazi? De van-e a hitnek mértéke? Van. A hit ugyanis testet ölt, kiábrázolódik abban a *képben*, amelyet Istenről alkot. Ez a kép kétségtelenül

az emberi szellem műve s Isten lényegének csak többé-kevésbé, de sohasem teljesen bír megfelelni. Minél fejlettebb, értékesebb az Istenkereső szellem, annál igazabb, annál életteljesebb, annál tökéletesebb a kép, amelyet a Szentségesről alkot, de akkor annál mélyebb és igazabb a hit is, amely ebben a képen testesül meg. Istenről alkotott képünkben az élet legmagasabb, legszentebb vágyai szövődnek össze jelentéssé, — hitünkben pedig ezek a vágyak nyernek kielégülést. Milyenek a vágyaink, ideáljaink, mi az, amit legdrágábbnak tartunk magunkra nézve: mi az, ami után, mint életünk koronája után sóvárgunk; ez a döntő kérdés, mert ettől függ, hogy mit vagyunk képesek Istenből hitünkkel megragadni? Ezért van az, hogy nem minden vallás tökéletes vallás, nem minden vallás képes véglegesen megnyugtatni és betölteni a lelket: vagyis hogy a hit *fejlődő* képeség lévén, az emberiség életében *vallásos fejlődés* van. Végtelen és tökéletes élet! ez közös ideál, ez közös cél. Ámde a primitív ember ezalatt csak végtelen evés-ivást és élvezetet ért. Ezért van az, hogy mikor Istenével egyesülni akar, tésztából kigyúrja alakját és megeszi. Ezért van az, hogy vallása csak a fizikai lét akadályainak leküzdését célozza: varázslás és áldozatok által. Ezért van, hogy Istenében emberi indulatokat lát és kiengesztelni vagy kormányozni akarja akaratát. Ezért van az, hogy az összes primitív vallások hitele megdől, ha a lélek az örök pogányság önző légköréből valahol kiemelkedett. Jól jegyezzük meg, hogy mindezek a formák kétségtelenül a *vallás* valóságos formái, mert bennük annak első mozzanata: *Isten keresése* folyik; a világtól, a végességtől, a büntől való szabadulás, a haláltól való menekülés primitív, érzeki, önző, de emberi mivoltában *megrázó*, küzdelme. És sohasem felejtjük el, hogy ezeket a primitív küzdelmeket *mi magunk is*, minden ember, hacsak átmenetileg is, de átéli, mert a pogányság nem egy letűnt történeti jelenség, hanem emberi lényünk érzeki alapszövedéke. Igazi megnyugvást, igazi, állandó békességet és bizonyosságot azonban ezek a küzdelmek sohasem adhatnak, mert a lélek ezen a fokon Istent, az igazi tökéletességet meg nem ragadhatja, vele nem egyesülhet. Figyeljük már most.

meg, hogy az örök pogányság, akkor is, ha a keresztyén lélekben jelentkezik, mindig megáll a vallás első lépésénél, az Isten keresésénél, vagyis mindig csak *küzdelem Istenért*. Ideig-óráig megpihen egy-egy látszólagos, átmeneti megtalálásban, de aztán hite összeomlik s a küzdelem megújul. Fetisek, bálványok, szobrok, képek, szertartások, cselekmények a vallástörténetben mind egy egy Isten találás emlékei és jelei: hitnek kiabrázolásai, melyekben megtalálni vélte a lélek szabadulását és üdvösségét: aztán kiabrándúlt belőlük, mert hamis istenek voltak, összetörte őket s küzdött tovább. Az lesz az igazi vallás, amelyben az emberi élet nemes tartalma, az igazság, a jóság, a szépség, a szabadság és a szeretet találja meg a maga örökkévaló forrását és biztosítékát Istenben, amelyben a hit az örökkévaló szellemi kincsek és értékek boldogító és tökéletes, szentséges foglalatjával olvad össze, midőn Istenét megragadja. A melyben valóban az „ige“ lesz testté: a szellem. És ez a Jézus Krisztusban testesült meg, aki az igazi hit, az igazi vallás örökkévaló incarnációja. titokzatos egyesülése, találkozása az embernek az istenével, minden hívőnek üdvösségére. Maga a *hit* ő. örök typos és symbolum — de örök valóság és élet is. Aki ő beléje olvad, Istenbe olvad az, aki az ő életét éli, Isten életét éli az s meg van váltva és meg van mentve az az örök élet számára. A Krisztusban hívőket „*keresztyéneknek*“ nevezik. S ezért a keresztyénséget absolut, tökéletes vallásnak tartják. Eszmei valóságban nincs is más vallás, csak a keresztyénség. De a valóságban a keresztyénséget catholicizmusnak, lutheranizmusnak, kalvinizmusnak és sok egyébnek nevezik, ami épen azt jelenti, hogy maga a keresztyénség nem egy vallás, nem *a* vallás, hanem különböző értékű lörekvések foglalatja *a* vallás felé. Nem fogjuk őket most értékelni. Isten elvégzi ezt az idők folyamán helyettünk. De a keresztyénséget igazi vallássá az teszi, hogy benne a vallás teljesen megvalósul. Nem áll meg tehát az első mozzanatnál, nemcsak *küzdelem Istenért*, nemcsak a lélek viaskodása az Istenben való elpihenésért s az egyéni üdv boldog és tétlen élvezéséért, hanem a megváltásból, az üdv bizonyosságából kifakad a vallás másik, nagy mozzanata benne: *küzdelem Istennel*,

a világért, a bűn ellen, a bűnösök üdvösségeért, az Isten uralmaért, az Isten egyedüli dicsőségéért. A mely hitből nem fakad fel a szeretetnek és a szolgálatnak ez az isteni harca: az még nem keresztyénség.

Most már meghatározhatjuk, hogy mi a kálvinizmus? A kálvinizmus: a keresztyénség, az igazi keresztyénség. A vallás. Az a vallás, amely egyfelől egyesülés Istennel a hit által és másfelől küzdelem az Istennel a világért. A kálvinizmus alaptétele az, hogy egyetlen valóság és igazság van és ez az Isten. Egyetlen hatalom és törvény létezik: és ez az Isten akarata. Mi hát a világ? Az a küzdő tér, amelyen ez a valóság és ez az akarat érvényesül. Hol folyik le Isten hódító harca? Az emberi lelkekben. Az emberi lélek a világ lényege, a világ lelke. Benne csúcsosodik ki a teremtettség. Benne kell tehát Istennek győznie és uralkodnia. Az ember ebben a harcban cselekszik és szenved. Szenvedni önmagában a bűn halálát és a végeesség szerteomlását Isten diadalmas előrenyomulásával szemben. És cselekszi is ezt egyúttal, mert akarhatja és elősegítheti önmagában és másokban. A kálvinizmus a szabad akaratnak csak egyetlenegy formáját ismeri: szabad az embernek önmagát meglagadva, megöldökölve, Isten szolgálatába dobni életét, szabad küzdenie Isten akaratának uralmaért a földi élet minden viszonylatában, szabad az életével hirdetni egyedül Isten dicsőségét. Az, hogy ezt szabad tennie, Isten *kegyelméből* következik, aki erre a szabadságra őt kiválasztja és elhívja. Ime a predestináció botrányköve! Pedig a dolog nagyon természetes. Az, hogy én akarok isteni életet élni, akarok Istennek szolgálni, akarom, hogy egyedül Isten akarata uralkodjék e földön, akarok a szeretet, a jóság, az igazság hőse lenni: ez ugyanakkor jelenti azt is, hogy Isten kiválasztott és hív engem a küzdelemre. Aki akar istené lenni és érte, vele élni: annak nem kérdése az, hogy fog-e üdvözülni, mert ezen akaratában az üdvösség záloga van, ez Isten kegyelmének jele, aki megragadta őt, hogy bűneim át, halálán át beleolvassza az ő dicsőséges életébe. Aki pedig nem akarja mindezt: nos, annak a predestináció nem problémája. Mikor tagadja, akkor meg is erősíti. Ime, a kálvinizmus lényege. Egyetlen

szó: *Isten*. És ebben benne van az élet minden gazdagsága. Benne van minden emberi hatalom és dicsőség tagadása, benne van az élvezetek és a testiség itélete, benne van az önzés minden formájának halálos kárhoztatása, benne van az emberi hivatás és méltóság büszke vallástétele, benne van az üdvösség bizonyossága. Benne van életünk oka, lényege és célja. *Mert kálvinista az, akinek sorsa az Isten*. Megvallom, az igazi kálvinisták csodabogarak ebben a világban. Minden dolog, jelenség, érték és irányzat megítéléséhez csak egy mértékük van: az evangélium, az Isten akarata. Legyen az politika, tudomány, művészet, társadalmi kérdés, életpálya, történelmi, vagy aspiráció, legyen az kicsi vagy nagy: ők csodalatos elfogultsággal mi dezt a Krisztus kereszttel mérik s nem átallják kijelenteni, hogy ezzel a kereszttel az egész világ felett uralkodni akarnak, mert a kereszt Isten akarata, kegyelme, szeretete és dicsősége. Így van és ezen nem lehet változtatni.

A másik kérdésünk az, hogy ez a vallás, ez a kálvinista keresztyénség hogyan érvényesült s hogyan érvényesül a magyar földön? A múlttal könnyen számolhatunk, épen azért, mert tiszta, nagy és dicsőséges. A múltban a kálvinizmus kiérdemelte azt a jelzöt, hogy *magyar vallás*. Kálvinizmus és magyarság egyet jelentett, mert akkor magyarnak lenni a szabadságért és az Istenért való küzdelmet jelentette, ez pedig azonos a kálvinizmussal. Méltán dicsekedhetünk vele, hogy a múltban a kálvinizmus tökéletes megfeleljét a magyar lélekben megtalálta. A múlt nagy öröksége tehát *a nemzeti kálvinizmus*. És ez azért nagy és dicső örökség, mert benne az az örökké igaz jelentés rejlik, hogy a kálvinizmus természeténél fogva nemzeti eszmény, vagyis az egész tartalmát a nemzeti élet kereteiben éli meg. Az igazi kálvinizmus célja mindig az, hogy a nemzeti lélek Krisztus lelkének tükre, a nemzet élete Krisztus életének organuma, a haza földje Isten országának talaja legyen. De viszont az is a kálvinizmus természetében fekszik, hogy a nemzetet addig és annyiban azonosítja magával, amíg és amennyiben ennek az isteni programnak hordozója. Egészen végzetesnek kell hát tekin-

tenünk ennek a nemzeti jellegnek azt a *politikai elhajlását*, mely többé nem a keresztyénségre, hanem kizárólag és tisztán a *vastagnyakú fajmagyarságra* tekint. Immár csak elfajulásnak tekinthetjük a kálvinizmusban azt, amikor kálvinizmus alatt negyvennyolccasságot értenek. Hogy negyvennyolccasság mennyiben kálvinistaság, az lehet kérdés tárgya, de hogy a kálvinizmus nem az, az bizonyos. A politikai tendencia, nemzeti életünk nehéz körülményei között túlnőtt és felfalta a kálvinizmusban a vallást. Az kétségtelen, hogy igazi kálvinista ember csak szívvel-lélekkel magyar ember lehet, nemzeti érzület, öntudat, eszmény és program nélkül a kálvinizmus elveszti a talajt lába alól; haszontalanná válik, sőt Istentelenné. *Mert* kálvinista, magyarrá kell lennie; de nem kálvinista azért, *mert* magyar. Hiszen akkor minden katolikus atyánkfia hazaáruló lenne. Sokáig ez a tendencia uralta a magyar kálvinizmust; ennek nevében élt és mozgott, ezért szerették és ezért üldözték. De a legújabb időkben egy másik tendencia került felül. Figyeljük meg, hogy a magyar kálvinizmust a legújabb időkben olyan elemek kezdték fegyvertársuknak tekinteni, a melyek nem a magyarságával rokonszenveztek, hanem az *ésszerűségével és liberalizmusával*. Hogy ne sokat kerteljünk, kijelenthetjük, hogy ezek a „radikális“ elemek az ésszerűség alatt *hitetlenséget*, a liberalizmus alatt *erkölcsi közönyt* értenek. Honnan tapadhattak eféle szimpáthiak, amelyek a legerősebb vádak gyanánt hangzanak, ha meztelenre vetköztetjük őket, mi hozzánk? Nagyon messziről és nagyon régi időtől fogva. Mikor a protestantizmus megszületett, úgy jött a világra, mint tisztító forgószél a vallásos élet világában. Ez is volt az egyedüli célja. De természeténél fogva megindított a vallásos élet körén *kívül* is egy sereg mozgalmat. Tőle indultak ki a lökések a nemzeti élet, a tudomány, a művészet felszabadítására. Hangsúlyozom, hogy a modern nemzeti állam, a modern tudomány, a modern sociális mozgalom első lökései a protestantizmusból indultak ki. De maga a protestantizmus nem egy ezekkel; a protestantizmus egész tartalmát a vallásos életben élte meg s *innen* kellett volna kiterjednie a többi mezőkre. Nem így lett. A protestáns vallásosság

dogmává és háborúvá lett s másfélszázados út után kiabrándúlt belőle az egész Európa. Annál népszerűbbek lettek a tőle megindított filozófiai, tudományos, humanisztikus alapelvek. Ezek az alapelvek az emberi ész egyedüli tekintélyének jelszava alatt kivetették a vallást az életből, a helyére telepedtek s nacionalizmus, humanizmus, liberalizmus nevek alatt hódították meg a világot. Vallástalan-ságuk materializmusra, ez pedig erkölcsi léhaságra vezetett. Tudjuk, hogy ezek az irányzatok mint hatoltak be magába a prot. egyházba is, hogy akarták ésszerűsíteni s hogy sorvasztották el a kálvinizmus életerét, a vallásos mély-séget. Hogy ölték ki igehirdetéséből a lelket s hogy tették politikává és liberalizmussá a magyar kálvinizmust. Kétség telen dolog, hogy *ma* a magyar kálvinizmusból két jellemvonás hiányzik: a speciális *hit*, a vallásos mag és az *erkölcsi komolyság*, az a bizonyos puritánizmus. Mi maradt? A vastag nyak, a józan, önző morál s a liberalizmusnak nevezett erkölcsi ingadozás a katholicizmus és a zsidóság között. Ez pedig, Istenemre, minden egyéb, csak nem kálvinizmus. Súlyos vád, oh bárcsak igaz ne lenne! Ám próbáljuk megcáfolni. Hol keressük a magyar kálvinizmust? Ah, kínálkozik egy kellemes felelet, amelyben olyan jó lenne megnyugodni: hát a *népnél*, az egyszerű, romlatlan, tiszta kálvinista népnél! Ah, de hogyan keressünk kereszt-yén hitet, kálvinista világnézetet, Istenért, Istennek szentelt öntudatos hősiességet annál a népnél, amely a *mi* ige hirdetéseinkből táplálkozott, amely igehirdetés legmagasabbban akkor szárnyalt, amikor a templomban a szőlőművelésre, az egészségtanra, a sikeres gazdálkodásra, a józan érvényesülésre oktatót. Istenem, mit tud a magyar nép a Krisztus keresztjének törvényéről? És sajnos, én már tapasztalásból nem tenném tűzbe a kezemet a magyar nép erkölcsi puritánságáért. Falusi lelkipásztor voltam a háború alatt és láttam, a többi szolgatársammal együtt az iszonyatos földhőztapadást, láttam a léhaság vetésének aratását és kénytelen vagyok elhallgatni, amikor dicsérem kelleme az ősi erényeket. Nem, nem vagyok reménytelen a néppel szemben: törhetetlen hittel várom lelkének nemes kivirágzását és hiszem és vallom, hogy ez a néplélek méltó lenne

és azzá is lesz, hogy Isten arcát tükrözze valaha. De kin fordul meg ez? A nemzet nevelőinek, a magyar *intelligenciának* önfeláldozó szeretetén, amellyel a népet fölkarolja. És hol van ez az önfeláldozó intelligencia? Ott láttam őket csapatostul annak a tudománynak aranyborjúja előtt görnyedezni, amelyik azt hirdette, hogy nincs egyéb, csak anyag és gazdasági erők, hogy az erkölcsöt az ember találja ki s azért meg is változtathatja, le is hanyhatja magáról, mint a rongyot. Ott láttam őket olvadozni azoknak a modern magyar írónak könyvei mellett, akik a képzelet aranyfüstjébe bürkolva oda állították eléjük a test és az érzékek kultuszát, hogy imádja azokat; ott láttam őket tapsolni a színházakban, amikor Lyon Leát adták; ott láttam őket fölényes mosollyal bizonyítgatni itt és ott, hogy minden vallás jó, mert egyik se igaz, mindenik megbocsátható, mert mindenik tévedés. Ah, ég felé törő hit, üdvbizonyosság, elrendelgetés, keresztyén alázat, hősiesség, önfeláldozás, térdrehúllás az Egyetlen előtt, a ki a keresztről uralkodik a világ felett? Hol? Hol vannak ezek a magyar urak és nők, fejedelmi férfiak és asszonyok utódai? Mi magunk mondtuk ki magunk felett az ítéletet: Méltó a halálra.

„Ime ezt mondom: gazdag vagyok és meggazdagodtam és semmire sincs szükségem és nem tudod, hogy te vagy a nyomorúlt és a nyavalyás és szegény és vak és mezítelen.“ Mi a mi betegségünk oka? Igen, a történelem, visszatekintve az elmúlt évtizedekre, meg fogja állapítani: *a gyávaság*. Kálvinistának lenni nehéz dolog, mert önfeláldozást, hősiességet kíván; egyébnek lenni könnyebb, mert értéktelenebb is és mi tunyák voltunk arra, hogy hősök legyünk s gyáván beadtuk a derekunkat annak a sehonnai, nemzetközi léhaságnak, amelyik mint a dudva, ellepte Magyarországot s megfertőztette világnézetünk és erkölcsi felfogásunk tiszta légkörét.

Van-e gyógyulás? Közelebb van, mint hinnők. Adjunk hálát Istennek, hogy *magyaroknak* teremtett bennünket. És imádkozzunk, hogy még egyszer *magyarok* lehessünk, lehányva magunkról a tőlünk idegen s a mi fajtánknál ezerszerre értéktelenebb nemzetközi mázt, ami nem méltó

a magyar lélekhez. *Mert a magyar lélek Isten által a nemességre van teremtve.* Választott nép vagyunk, úgy van a lelkünk megalkotva, hogy az egész világ számára kialakítsa és hordozza, mint a lét drága gyémántját, a nemes, a világtól szabad, de az ideálok előtt térdre hulló jellemet. *A magyar lélek és a kálvinizmus egymás számára vannak teremtve.* Mert milyen lelket kíván a kálvinizmus? Olyan lelket, amely nem merül el ennek a világnak gyönyörűségeiben és élvezetében, amelyet nem az ösztönök és a vér kormányoznak. Olyan lelket, amelyet nem elégít ki ez a világ az ő képeivel, tűnő jelenségeivel, hanem amely lélek áttör a látszatok, a tünemények kergén és szenvedélyes sóvárgással a valót, az igazságot szomjúhozza. Olyan lelket, amelyet nem elégít ki földi kincsek bírása, nem vakít el és nem ejt meg földi hatalom és dicsőség, mert nem elégszik meg az emberrel, az emberivel. Magasabbra tör: eszmények felé. Olyan lelket, amelyik undorodik a szennytől és imádja a tisztaságot; olyan lelket, amelyik nem akar megnyugodni addig, amíg körülötte a világ és az élet meg nem tisztul és át nem nemesedik. És a magyar lélek, ez a lélek, amelyik sohasem volt élvhajhász, sohasem volt parázna, sohasem volt ösztöneinek buta rabja; a magyar lélek, amelyik mindig szerette az igazságot és soha nem takargatta a valóságot szép hazugságok kendőibe; a magyar lélek, ez a nyílt, őszinte, mindenekfelett komoly és férfias lélek még asszonyaiban is, — a melyik soha meg nem részegedett önző hatalom borától és a maga dicsőségéért soha el nem lángolt: ez az igazán intelligenciától sugárzó, erős, okos, nemesen érző lélek: ez ilyen, ez kálvinista lélek. Még romlott mivoltában is tele nemességgel és komolysággal: nagyravágyásának nemes önértetével. Valóban, a magyar lélekből hiányzik a lazaság, hiányzik az elfáradt, egészségtelen nyugati kultúra beteg perverzítése; a magyar lélek képtelen a természetellenességre, lehet az számára mulatság, szeszély, megtévelyedés, de lényeg és állandó vonás soha. Lehet-e tehát az Isten világában nép és lehet-e nemzeti lélek, amely annyira *predestinálva* lenne az élet örökkévaló javainak hordozására, mint a magyar nép és a magyar lélek?

Az erkölcsi nemesség a magyar lélek ősi jegye, isteni pecsét, amellyel ezt a nemzetet Isten kiválasztotta és eljegyezte magának, hogy általa valósítsa meg életét és ragyogtassa dicsőségét a három hegy és négy folyó között. Csak egy, csak egyetlenegy lépésre van szüksége a magyar léleknek, hogy önmagát s önmagában Istent, s Istenben örök hivatását valóban és végleg megtalálja. És íme Isten a háború irtózatos pörölyével töri szét az utolsó kérget a szívünkön, amely még elválaszt tőle. Az a nemzet, amelynek lelke természetből kapta nemességét és drága, kemény szerkezetét, az a nemzet, amelynek minden jellemvonása egy-egy mennyei figyelmeztető kézvonás valami még rejtőző, még ki nem alakult isteni arculatra: az a nemzet, amelyet Isten a maga szolgálatára alkotott, nem állhat sokáig és végleg ellent a saját jobb lényegének, a saját élete igazi lehetőségének. Az a lépés van hátra, hogy a magyar lélek az imádság menyasszonyi köntösében, amelyet vér és könnyhullás, bűnbánat és önvád között ölt magára, odaadja egész életét fenntartás nélkül az ő mennyei völegényének, a Krisztusnak. Hogy mikor nemes természetét követve, meg fogja építeni a romokon az új Magyarországot, legyen hátorsága és hite, azt öntudatos erővel az evangelium fundamentumára építeni s Isten országának nevezni. Hogy mikor leghensőbb, őseitől örökölt ösztönének engedve maga elé az igazságot, a jóságot, a szépet, a szeretetet és a szabadságot tüzi ki vezércsillagainak koszorújául, legyen szeme és szíve arra, hogy kibetűzve és boldogan hirdesse e csillagok betűiből kialakuló egyetlenegy igaz, jó, szép és szent nevet: *Isten*.

A magyar lélek és a kálvinizmus ebben az ujjongó felkiáltásban lesz örökkön-örökké tartó, soha el nem téphető, a végső diadalomig diadalmas szent egységgé.

DR. BUZA LÁSZLÓ

A REFORMATIO TÁRSADALMI ÉS
POLITIKAI JELENTŐSÉGE.

A négy és fél év óta tartó háború első sorban Angliának és Németországnak a küzdelme. Minden esetre voltak egyéb céljai is ennek a háborúnak. Franciaország részéről az 1871-ben elvesztett tartományok visszafoglalása, Oroszország és Olaszország részéről pedig a terjeszkedés a mi gyengének képzelt monarchiánk rovására. De a főcél mégis a német hatalom megtörése volt és pedig — ha az entente-hatalmagnál nem is volt ez tudatos törekvés — az angol világhatalom érdekében.

A két hatalmi csoport mindegyikének élén tehát egy-egy protestáns állam áll. Most, a reformatió négyszázados évfordulóján akaratlanul is felmerül a kérdés, hogy ez egyszerűen a véletlen mű ikája-e vagy esetleg mélyebben fekvő okai vannak? Mi azt hisszük, hogy nem a véletlen műve. Természetesen nem gondolunk arra, hogy ezeknek a nemzeteknek a vallását állítsuk be a háború közvetlen oka gyanánt, de az nézetünk szerint bizonyos, hogy a protestantizmus egy igen hatalmas tényező volt éppen társadalmi és politikai hatásai révén Anglia és a Németbirodalom világhatalmának kifejlesztésénél. Már pedig éppen ez a világhatalmi állás volt az, amely e két államot a mostani szörnyű mérkőzésben egymással szembe állította.

Nézzünk körül s azt látjuk, hogy a katolikus államok vagy elveszítették nagy hatalmi állásukat vagy csak másodrendű nagy hatalmak, s a világesemények irányításánál nem játszanak vezető szerepet. Spanyolország egykori világhatalma teljesen megszűnt, hasonlóképen aláhanyatlott Ausztria hatalmi állása is. Olaszország, amelyet a reá nézve kedvező politikai események a nagyhatalmak sorába emeltek fel, amint a háború tapasztalatai is megmutatták, nagyon messze van attól, hogy világhatalom legyen. Kétségtelen decadentiában van Franciaország is. Pedig ez az állam, ha nem fogadta is el a reformatiót, betogadott egy azzal sok tekintetben azonos, bár más forrásból eredő szellemét s e révén, egyidőben vezető nemzete volt Európának,

A háború a maga teljességében felszínre hozta a nem protestáns Oroszország belső gyengeségét is, a protestáns Németország és a protestáns Anglia erejét viszont imponáló módon bebizonyította.

A reformatio egy vallási mozgalom. A reformátorok bizonyos egyházi és vallási reformokra törekedtek s kezdetben még új egyház alapítására sem gondoltak. A reformátoroknak társadalmi és politikai programjuk tulajdonképpen nincs is. De a reformatio nagyjelentőségű társadalmi és politikai hatása azért elvitázhatalan.

A reformatio egyik leghatalmasabb tényezője volt a demokratia megteremtésének. A reformátorok fellépése a rendi állam idejére esik, amikor az egyes társadalmi osztályok, mint rendek különböző jogszabályok hatálya alatt állanak. Mikor még nincsenek állampolgárok, kiknek közjogi és magánjogi helyzetét ugyanazok a törvények állapítanak meg, hanem minden egyes egyén jogi helyzete rendi állása szerint igazodik. A társadalmi osztályok erősen el vannak egymástól zárva. A gazdasági és politikai hatalom a kis számú előkelők kezében van s velük szemben áll a jogtalanok s gazdaságilag függő helyzetben lévők tömege.

A katolikus egyházalkotmány ugyanabból az eszmeköréből veszi alapelveit, mint a rendi állam alkotmánya. A klerus és a laikusok szembeállításának elvén épül fel. A klerus kezében van az egyház hatalom. Az ordinatio következtében a papok olyan különös lelki képesség birtokában vannak, mellyel a laikusok nem rendelkeznek. Itt is ugyanaz a helyzet, mint a rendi állam közjogában: élesen el van választva a hatalom birtokosainak és a hatalomból kirekesztetteknek a csoportja.

Ilyen körülmények között valósítja meg a reformatio az emberek egyenlőségének krisztusi gondolatát. Elveti a hívőknek két rendre: a klerus és a laikusok rendjére való elkülönítését s az egyetemes papság eszméjét proklamálja. Nincsenek különös lelki képességgel felruházott papok, a hívők mindnyájan egyenlő képességgel bírnak az egyház hatalom gyakorlásában való részvételre.

A reformatio egy új elvet tesz az egyház közjogi berendezésének alapjává: a demokratia elvét. Hogy ez a példa

nem maradhatott hatás nélkül az államjog fejlődésére sem, az természetes. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a reformatio nem az egyházalkotmányban nyújtott példával gyakorolt döntő befolyását arra, hogy a demokratikus eszmék a modern alkotmányjogokban tért foglaljanak. Ez a közvetlen hatás aránylag jelentéktelen, hiszen a rendi állam még nagyon sokáig fenáll a reformatio után. A demokratikus eszmék a kontinentális államok közjogában csak jóval később s behizonyíthatólag a francia forradalom közvetlen hatása alatt válnak uralkodókká.

Sokkal nagyobb jelentőségű a reformatio közvetett hatása ebben a tekintetben: társadalmi téren készítette elő a demokráciát s ezen az úton vezetett a demokratikus eszméknek a politikai életben való uralkodóvá tételéhez.

A reformatio nemcsak elfogadta egyházalkotmányában a jogegyenlőség elvét, hanem ennek a jogegyenlőségnek a reális előfeltételeit is megteremtette. A demokráciát a törvényhozó parancsszava sohasem teremtheti meg. Nagy tévedés azt hinni, hogy a politikai jogok általánossá tétele egy országot már demokratikussá tesz. Ha nincsenek meg a demokráciának társadalmi és gazdasági előfeltételei, a jogegyenlőség csak a papiroson marad. A politikai hatalom továbbra is az előkelők kezében lesz, s a nagy tömeg, ha politikai joggal felruházzák is, a hatalomból tényleg ki lesz zárva. Viszont, ha egy társadalomban az alsó osztályok megerősödnek s a demokrácia társadalmi és gazdasági előfeltételei fenforognak, akkor szükségképen demokratikussá kell válnia az államjognak is, mert hiszen az alkotmány mindig a társadalmi állapotok kifejezője.

A reformationak abban áll a politikai és társadalmi jelentősége, hogy felemelte az alsóbb társadalmi osztályokat. Egy társadalmi osztály politikai súlyának két fő tényezője van; a műveltség és a gazdasági erő. A reformatio épen ebben a két irányban gyakorolt döntő jelentőségű befolyást az alsóbb társadalmi osztályok helyzetére.

Az általános népoktatás gondolatát a reformatio vetette fel és valószínűsítette meg. A reformatio tanaival együtt terjed az írni-olvasni tudás s általában a népműveltség. Hasonló a helyzet a magasabb iskolákra vonatkozólag is. A protes-

táns iskolák első sorban mindig a szegények iskolái voltak, amelyek a nép fiait juttatták a tudással együtt járó hatalomhoz. A reformatiót megelőzően az iskolák az előkelők intézetei, amelyek a társadalmi osztálykülönbségeket nem mérsékelik, hanem ellenkezően fentartják és megerősítik. A protestáns iskolák ezzel szemben azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy kiegyenlítsék az egyes társadalmi osztályok műveltsége közötti különbséget, hogy a tudás ne legyen egyesek monopoliuma s ne legyen olyan fegyver, amely csak a hatalmon lévők rendelkezésére áll.

A reformatio mindenütt fellendítette a nemzeti nyelvet és a nemzeti irodalmat. Ezzel szintén a népműveltség ügyét mozdította elő. Amíg a tudománynak és az irodalomnak a nyelve más, mint a népé, addig nem válhatik a műveltség általánossá. A holt nyelvű tudomány csak kevesekhez szól s csak ezeknek a keveseknek szellemi niveauját emeli még magasabbra az alsóbb társadalmi osztályok rovására.

Demokratikus irányban hatott a reformatio a közgazdasági élet alakulására is. Az új kor elején csak a földbirtok jelent gazdasági erőt. Az iparnak és kereskedelemnek csak a külön életet élő városokban van jelentősége. A földbirtok pedig kevesek kezében van. A nagy tömeg mint jobbagy gazdaságilag függő helyzetben van a földes urakkal szemben. A reformátorok felismerik a munkának, mint termelési tényezőnek a nagy jelentőségét. A középkori katolikus egyházi atyák erénynek tartják a szegénységet s bűnnek a vagyongyűjtést, mert szerintük a vagyon csak pazarlásra és kicsapongásra vezet. Ez a felfogás szükségképpen olyan életmódot eredményez, amely csak a régi, megszokott szükségletek kielégítésére törekszik. Eltiltják a kamatszédést, mert annak az erkölcsi szabálynak a megsértését látják benne, hogy segíts a szűkölködőkön. Ez a felfogás megakadályozza a tőkegyűjtést, mert lehetetlenné teszi a tőke gyümölcseinek élvezését.

Ezzel szemben a reformatio és pedig főleg a kálvinizmus olyan életmódot eredményez, amelyet a tőkegyűjtés, a kapitalizmus szelleme hat át. Kálvinnak a munkáról és a munka jelentőségéről szóló tanítása következtében a református ember többet dolgozik, mint a mennyivel minden-

napi szükségleteit kielégítheti. Főlöszleg keletkezik, melyet a kálvini ethika szigorú elvei szerint nem fényüzésre vagy pazarlásra fordítanak. Az összegyűjtött vagyont új javak termelésére használják fel s ezzel előáll a töke, az a nagy töke, amely forradalmi módon átalakította az egész közgazdasági életet. A földbirtok megszűnik kizárólagos gazdasági erő lenni. A rendi állam jogrendszere megkötötte a földbirtokot s ezzel az egyetlen gazdasági erőt lefoglalta és biztosította a hatalmon lévők számára. Azzal, hogy a töke a közgazdasági élet fontos tényezőjévé vált, mindenkinek meg lett adva a lehetőség, hogy vagyongyűjtés útján gazdasági hatalomra tegyen szert s ezzel megtört az uralmon lévők kizárólagos gazdasági ereje. Hogy ennek a modern gazdasági élettel együttjáró hatásnak az előidézésénél a kálvinizmus játszott döntő szerepet, azt nagyon világosan bizonyítja az a körülmény, hogy a modern gazdasági élet a Kálvin tanítait követő protestáns államokban, Angliában, Hollandiában és az E. A. Egyesült Államokban alakult ki legelőször.

A protestántizmusnak a munka jelentőségéről táplált felfogása nyilatkozik meg ebben is, hogy az alamizsnálkodás helyébe a munkaadással való segítés elvét lépteti. Az alamizsnálkodás meghagyja a koldust a porban, a bová talán önhibáján kívül jutott s még élesebbé teszi azt az osztálykülönbséget, amely a szerencsétlen nyomorultat a nagylelkű alamizsnálkodótól örökre elválasztja. A munkaadással a segítő kéz a segélyre szorultat felemeli önmagához. Ez a protestáns elv tehát szintén az osztálykülönbségeket mérsékeli.

A reformatiónak az a hatása, hogy felemelte és megerősítette az alsóbb osztályokat, nem egy felvett társadalmi program, nem egy mellékes és esetleges kísérő jelenség, hanem szükségszerű folyománya a protestantizmus lényegének. A katholicizmus az egyént teljes passivitásban tartja. Az egyház hatalom a klerusé, mely állandó gyámködést gyakorol a hivek felett. A reformatio felállítja a hit által való megigazulás tanát, amely szerint az ember nem a pap cselekményei, hanem a saját hite által üdvözü. Ezzel kiragadja az egyént a passivitásból, a hitéletnek és az egyházi

életnek aktiv alanyaivá teszi. A reformatio nem társadalmi és politikai hatásokat akart előidézni azzal, hogy az egyén jelentőségét és súlyát fokozta, ez lényegének szükségszerű, szinte öntudatlan eredményét képezi.

A protestántizmusnak ez a társadalmi és politikai szerepe még távolról sem ért véget. Nem ért végett különösen nálunk, Magyarországon, amely épen most áll egy demokratikusnak nevezelt átalakulás küszöbén. A parlamenti választói jog nagyarányú kiterjesztése a nemzet új rétegeit ruházza fel a politikai életben való részvétel jogával, de ez egymagában még nem teremti meg azt a demokratikus Magyarországot, amely ma kétségkívül hiányzik. Nálunk a választói jog kiterjesztését a politikai helyzet hozta napirendre. Olyan időpontban, amikor a demokratikus átalakulás reális előfeltételei még hiányzanak. Az általános választói jognak csak ott van létjogosultsága, ahol minden egyes egyénnek öntudatos politikai véleménye van, ahol az egyesek elegendő műveltséggel és gazdasági erővel rendelkeznek ahhoz, hogy az állam nagy kérdéseiben véleményt alkossanak s ezt a véleményt szabadon kifejezésre is juttassák, vagyis ott, ahol megvannak a demokratia társadalmi előfeltételei. Az általános választói jog sohasem volna szabad, hogy eszköz legyen a demokratia megteremtésénél, annak csak a már megteremtett demokratia következményének szabad lennie. Ahol nem így történik, ott az általános választói jog komoly zavarokat idézhet elő az állami életben. Az általános választói jog nem fogja demokratikussá tenni Magyarországot sem, sőt a nem elég művelt s nem elég független tömegeknek politikai jogokkal való felruházása igen könnyen antidemokratikus hatásokat idézhet elő.

Az kétségtelen, hogy a demokratia az egyetlen út, melyen át egy nemzet nagygyá és hatalmassá lehet. Sőt csak a demokratia biztosíthatja a népek nagy versenyében a nemzet fennmaradását is, mert csak ez teszi lehetővé a nemzetben rejlő összes erők teljes kifejtését. Meg kell tehát kezdeni és pedig a választói jog kiterjesztésétől függetlenül, Magyarország demokratikussá tételét. Ezen a téren vár fontos szerep a protestántizmusra. Feladata traditioihoz híven

az alsóbb társadalmi osztályok emelése kulturális és gazdasági tekintetben, hogy ez osztályhoz tartozók is a nemzet önludatos tagjai legyenek.

E cél a protestáns világnézet uralkodóvá tétele útján érhető el.

Hogy Magyarország eddig nem lett demokratikussá, az nem kis mértékben épen azzal a körülménnyel van összefüggésben, hogy ilt nem tudott uralkodóvá válni a reformatio szelleme. A protestáns világnézet uralkodóvá tételének két főtényezője van: az iskola és sajtó. Ezek révén idézheti elő a protestantizmus a kívánatos társadalmi és politikai hatásokat a jövőben.

Iskoláinkat nemcsak meg kell erősíteni, hanem gondoskodni kell arról is, hogy a protestáns szellem áradjon ki belőlük. Nem szabad megengedni, hogy protestáns iskoláink elveszítsék karakterüket. A mi iskoláinkból kikerült ifjaknak vallásfelekezetre való tekintet nélkül a protestáns világnézet harcosaiként kell kilépniök az életbe. Másodszor biztosítani kell, hogy iskoláink első sorban továbbra is a szegények iskolái legyenek, hogy a nép fiait emeljék fel a magasabb műveltséggel rendelkezők sorába, hogy ezek azután összekötő kapcsot képezzenek a különböző társadalmi osztályok között s általuk a szociális érzék és a nép szeretete jusson uralomra az állam és a társadalom vezetésénél.

A protestáns világnézet uralkodóvá tételének másik főfegyvere a *sajtó*. Tradícióinkat tagadjuk meg, ha e téren háttérbe engedjük szorítani magunkat. Nemcsak a napi sajtó útján kell törekednünk a protestáns világnézet terjesztésére, hanem a *szépirodalom* útján is. Gondoskodni kell egyrésztől népies iratokról, de gondoskodni kell másrésztől a művelt közönség szükségleteinek kielégítéséről is, hogy kiszorítsuk az olvasó lelkét megméltelyező u. n. „modern“ irodalmat. A modernnekél a nép, vezérével a kálvinista pappal együtt, egy különös és ellen-szenves figura. A prot. szépirodalomnak fel kell ébreszteni a művelt közönség lelkében a magyar nép szeretetét. A magyar nép egyszerű és nemes alakjai kell, hogy elfoglalják az olvasó lelkében azt a helyet, amelyet a „modern“

szépirodalom a házasságtörő asszonyok és a szédületes karriert megfutó, erkölcstelen licsurok utálatos, de rokonszenvesse beállított alakjai számára foglalt le. A protestáns szépirodalomnak az a hivatása, hogy egyrészt emelje a nép kulturális niveauját, másrészt oda hasson, hogy a magasabb társadalmi osztályok megismerjék és megszeressék a népet, lehajoljanak érte és közel engedjék magukhoz. A szépirodalmi munkák apró betűi mindennél nagyobb erővel egyengethetik a demokratikus Magyarország útját.

A négyszáz éves protestantizmusnak eddig is erős hatása volt a magyar állam társadalmi és politikai életére, de az igazi, nagy feladat most vár rá: a protestantizmusnak kell élő valósággá tenni azt a demokratikus Magyarországot, amelynek a törvényhozó mesterségesen csak az üres kereteit tudja felállítani. A protestantizmusra Magyarországon a nemzet megtartó erő szerepe vár.

ROHOSKA JÓZSEF

A KÁLVINIZMUS.

Tisztelt Hallgatóim!

Egyik reformáció-ünnepi beszédemben volt alkalmam részletesebben fejtegetni azt a tételemet, hogy a XVI. században megindult reformáció lényegében véve nem egyéb, mint az emberiség nagyarányú és egyetemes hatású szabadságmozgalma az abszolutisztikus, monarchikus hatalom megtörésére. Folytatása és pedig — amint ma már megállapíthatjuk — teljes sikerű folytatása ez annak a mozgalomnak, melyet az öskeresztyén apostoli misszió kezdeményezett; mely a maga akciójának minden erejével a császárkultusz és a római birodalmi imperializmus ellen fordult.

Amaz első mozgalmat vérbe fojtották. A keresztyénség üldözése abban a pillanatban kezdődik, midőn az abszolút hatalom észreveszi, hogy az evangélium nem valami plátói elmélet többé, mely a földi nyomorúságban megfáradt és megterhelt lelkeket egy ragyogó eszmevilág felső régióiba hívogatja pihenésre, hanem erő és akarat a szolgaság igájából való szabadulásra; kihívás és elszántság az emberi szabadság kiküzdésére.

„*Jézus az Úr!*“ Az öskeresztyének eme hitvallásának mély értelmét akkor vagyunk képesek felfogni, ha tudjuk, hogy a császári birodalom alattvalóinak hivatalos konfeszziója így hangzott: „*A császár az Úr!*“

Aki Krisztus szolgájának mondotta magát, az ezzel azt bizonyította, hogy nem szolgálja többé a császárnak.

Szenvedni a Krisztusért annyi, mint szenvedni a szabadságért. Meghalni a Krisztusért, — meghalni a szabadságért.

Az evangéliumi szabadság tiszta elve a római imperializmussal egybeolvadt katolicizmus theologiai transzformációiban elhomályosult. Az életelveket hitelvek váltották fel, a szabadságra való törekvést a túlvilágba való vágyakozás érzései szorították ki az emberek lelkéből. A refor-

mációval kezdődik ismét az evangéliumi szabadság elvének felújítása s a gyakorlati életben való megvalósítása.

„Vissza az apostolokhoz!” — ez a jelszó, ami azt teszi, hogy vissza ahoz a munkához, amit az apostolok megkezdettek, vissza azokhoz a harcokhoz, azokhoz a küzdelmekhez, amelyek célja az emberiségnek az elnyomó hatalmak szolgaságából való kiszabadítása.

Megindul a reformátori munka és az abszolút hatalmak érzékeny seismografja földmozgást jelez. Semmi sem bizonyítja jobban azt, hogy a reformátori mozgalom a monarchikus hatalom ellen irányult, mint az, hogy azok az uralkodók, akiknek hatalmi szférájában a mozgalom megindult, azonnal a legkérlelhetlenebbül igyekeztek azt már csírájában elfojtani. Az ő szempontjukból véve ez nagyon is indokolt volt. Protestantizmus és monarchia összeférhetetlennek látszott. Persze ma már tudjuk, hogy nem összeférhetetlen, ha t. i. egyik is, másik is enged valamit a magáéból.

Az az elvi ellentét, ami az egymásután kialakult protestáns felekezetek és a monarchikus hatalmak közt megvolt — hiába is akarnánk előtte szemet hűnyni — a történelem folyamán többé-kevésbé érezhető még a más-különben legtiszteletreméltóbb uralkodói alkotmányosság, illetve legmélyebb alattvalói loyális világában is. Az autonomia evangéliumi elvén megizmosodott protestáns szellem nem a monarchiát tartja az alkotmányfejlődés csúcspontjának.

A protestantizmus egyes irányzatai között legtipikusabb képviselője ennek a szellemnek a *kálvinizmus*, nem szólva itt külön az unitarizmusról és más szektákról, amelyek tulajdonképpen a kálvinizmus naprendszerének kisebb-nagyobb bolygói közé tartoznak.

A kálvinizmus az evangéliumi szabadság elvének gyakorlati megvalósításában a *legmesszebbre elment*, már t. i. amennyire a megindult szabadságmozgalom sikerének veszélyeztetése s a protestantizmus létének kockára vetése nélkül elmehetett. Felszokták itt említeni azt a történelmi tényet, hogy voltak a XVI. századbéli protestantizmusnak a kálvinizmusnál is liberálisabb árnyalatai, — olyanok,

amelyeknek tanában és berendezkedésében még messzebb menő konzequenciái fedezhetők fel az evangéliumi szabadság elvének. Semmi esetre sem alaptalan észrevétel. De ne feledjük, hogy pl. az unitarizmus és más antitrinitarius denominációk vagy az anabaptizmus és rokon árnyalatai a maguk radikalizmusával, annak az időnek polgári társadalmában nagyon is időszerűtlen socialisztikus s részben anarchisztikus tendenciákat képviseltek. Már pedig arról volt szó, hogy az evangéliumi szabadság vívmányait, a protestáns autonómiát, a társadalmi rendet *konzolidálni* kell és *megmenteni* a jövő számára.

Az emberiség történetében minden szabadságmozgalom szinte törvényszerűen produkálja a hasonló radikális vagy szélsőséges árnyalatokat. Ezek mindenesetre sok értékes elvi és eszmei elemmel járulnak hozzá a közös indító erők folytán keletkezett mozgalmak vívmányaihoz, de mikor e vívmányok megmentéséről van szó, akkor természet-szerűleg háttérbe szorúlnak, majd részben végképen letűnnek. Tipikus adat erre vonatkozólag az a tény, hogy pl. a francia forradalom vívmányait *császárság* mentette meg. A most szemünk előtt lejátszódó orosz forradalom szabadság-vívmányait is aligha az u. n. „bolsevik“-párt fogja a jövő számára megmenteni.

A reformációban a kálvinizmus volt az a konzolidáló és fixáló erő, mely a protestantizmus szabadságvívmányait megmentette s az autonomikus rendszert a következő századokban oly nagy erővel fellépő ellenhatások visszanyomásával teljesen megszilárdította. A lutheri systema több ponton olyan *közelállást* örzött meg a katholicizmushoz, amely nem zárta ki egyszersmindenkorra a visszafejlődésnek minden lehetőségét. Gyakorlati bizonyítékai ennek a XVI. század folyamán, a német lutheri egyházban itt ott feltűnedező hábozások és ingadozások, melyek Róma előtt sem maradtak titokban s a tridenti zsinat vezetését is biztatták egyszer az uniónak egy pillanatnyi reménységével. De talán még hangosabban beszél állításunk mellett az a megfigyelés, hogy Németországban ma sem tartják még, legalább elvileg, végképen kizárt dolognak a katholicus-protestáns uniót. A jelenkori német protestantizmus irányító

zsenije, a világháború folyamán imperialista-militarista érzelmeiről több ízben bizonyoságot tett Harnack professor nemrégiben fejtegette egy nagyobb publicitású német egyházi lap hasábjain egy ilyen egyesülés elvi lehetőségét. Ki van zárva, hogy a kálvinizmusban ilyen gondolat megszülessen vagy épen napvilágot lásson. De a lutherizmusban is csak Németországban támadhatott ilyen idea, ott, ahol a protestáns egyház ma is kész az imperialista politika támogatására.

A kálvinizmus határozott és végleges szakítást jelent a katholicizmussal. Republikánus talajban gyökerezik. Örök ellenzékévé válik az abszolút monarchiának. A legszerencsésebb formáját fejleszti ki az önkormányzatnak s a népek, melyeknek körében elterjed, lerázzák magukról az abszolút hatalom igáját, de egyúttal meg tudnak menekülni az emberi szabadság másik, nem kevésbé veszedelmes ellenségétől, az anarchiától. Ebben rejlik a kálvinizmusnak népeket szabadító és népeket nevelő nagy hatása. Óh igen, és ha valaki azt kívánná tőlem, hogy fejezzem ki egyetlen szóval a kálvinizmus lényegét, — én habozás nélkül ezt felelném: *autonomia*.

Tisztelt Hallgatóim! Csupán csak embertől, zsarnoktól, elnyomó osztálytól való szabadság — még nem szabadság! Szabadság bizonyos elvektől, előítéletektől, szokásoktól, divattól, külső kényszertől: ez a szabadság. Szabadság önmagamtól, saját testemtől, saját szenvedélyemtől; magam függetlenítése a saját konok állati énemtől: ez a szabadság. Olyan magasztos dolog ez, amit eddig csak a vallások mertek követelni. A vallások ugyan végeredményben nem sokat követelnek az emberektől, mégis oly kevesen vannak, akik e követelményeket teljesíteni igyekeznek. Eszményeket tűznek az emberek elé s azt kívánják, hogy azok irányában haladjanak. De ehhez erő kell.

A szabadság eszménye ott van a hit által való megigazulás evangéliumi tanában, amelyből a reformáció kiindult s amelyet a kálvinizmus közelített meg legjobban az autonómiában. Ez evangéliumi tan tétele ez: ne külső tekintély vagy törvény szabályozza cselekedeteimet, hanem a bennem levő erkölcsi erő, amit az evangélium *πιστις* nek

nevez. Ez új szövetségi görög szó jelentése = állhatatosság, kitartás, vagyis *erkölcsi erő*. Tehát a külső tekintély, a törvény által való megigazulás tanáival szemben a saját erkölcsi erőm által való megigazulás tanát hirdeti az apostoli keresztyénség.

Hogy ez a hit későbbben a Jézus Krisztusban való hitté vált, az a dolog lényegén nem változtat. Mert a Jézus Krisztusban való hit csak más, mondjuk: teológiai formája a fenti tételnek s azt fejezi ki, hogy nem földi tekintély vagy törvény szabályozza cselekedeteimet, hanem a *bennem élő Krisztus*. A „bennem élő Krisztus“ kifejezés alatt, természetesen megint csak ama fenséges erkölcsi erőt értem, mely jóra indít, nemes elhatározásokra készítet és tiszta élet folytatására ösztönöz, nem pedig valami természetfeletti úton belém szállott szellemi substantiát a régi daemologia értelmében.

Míg a régi judaisztikus megigazulásban azt jelenti, hogy: „légy jó, mert megbüntetnek“, addig az evangéliumi megigazulásban azt teszi, hogy ne a törvény hajtson engem a jóra, hanem ama bennem élő Krisztus vagy ama bennem levő *erkölcsi erő*.

A hit által való megigazulás tana felszabadítja az embert a törvény-, a külső tekintély alól. De ezzel nem elégszik meg. A saját erkölcsi erő szigorú kormányzata alá, önkormányzat, autonomia alá állítja az embert.

Nagy tévedés volna azt állítani, hogy ez az evangéliumi tan a törvénytől mentes *anarchiát* jelenti. Ellenkezőleg az a tendenciája, hogy az autonom egyén a törvénytől is szigorúbb fegyelmezője legyen önmagának. A törvénynek hézagai vannak. De a tiszta autonom ember önfegyelme semmiféle kibúvót nem enged meg. A bennünk élő hit sokkal szigorúbb megkötése önmagunknak, mint a törvény, mely kívülről jövő megkötést jelent. Az autonomia keményebb, mint a heteronomia. De arra, hogy az én Uram a Jézus Krisztus, azaz nekem nem a császár parancsol: meg kell érni.

A reformáció is ép úgy, mint az ő, apostoli keresztyénség ezt a jelmondatot írja zászlajára: Hadat üzen a tekintélynek. Szabaddá teszi az embert,

Luther hatalmas agitátorává lesz e szabadságnak. Lángoló szavával milliók szívében gyújtja fel a szabadság tüzét. Magasan lobog a láng, de egyszer csak mindent felgyújtással fenyeget. Wittenbergben a szabadság féktelenséggé, zabolátlansággá fajul. Az értékes vívmányok veszedelemben forognak.

Kalvin csodás erejű realizálójává lesz ez elvnek. Törhetetlen akaraterejével és rettenthetetlen bátorságával egy nagyszerűen működő autonomkormányzatot teremt néhány év alatt a régi abszolutisztikus uralom helyén. De egyszer csak Genfben is minden felborul. A szabadosság féktelensége és az erkölcstelenség lazasága veszik át a jó rend és erkölcsi szigor birodalmát. A reformáció vívmányai itt is veszedelembé jutottak.

A szabadság megszüli a túlzásokat. A még éretlen elemek nem értik a szabadságot. Nem tudják, hogy a szabadság nem szabadalom a saját állati én vágyainak kielégítésére, hanem *önfékezés*.

A wittenbergi és genfi zavargásokért a reformációt vonták felelősségre. De ez, ép úgy, mint más hasonló felelősségrevonás nagy tévedés. A zavargásoknak is meg van a maguk törvényszerűsége. Az új szabadságjogok hirtelen életbeléptetésével, a hirtelen való jogkiterjesztésekkel mindig együtt járt a hullámverések szennyes tajtéka, a szabadosság, féktelenség, az értelmetlen tömegek zabolátlansága.

Ugyanaz a tömegpsychikai tünet ez, a mi az egyéni psychénát pl. a felszabadított rabszolgának vagy elbocsátott cselédnek volt ura iránt hirtelen megváltozott magatartásában jut kifejezésre. A szolgálai fegyelemtől való szabadulás az éretlen elemeknél nem szabadságot jelent, hanem fegyelmetlenséget. Ez a szabadulás csak ott válik szabadsággá, ahol megszületik az önfegyelem; ha a heteronomiát autonomia váltja fel. — Ehez mindenesetre nagyobb fokú érettség szükséges. Ez az érettség azt jelenti, hogy ha kell, még szigorúbban uralkodjunk magunkon, mint ahogy a parancsnok vagy a zsarnok uralkodott rajtunk. De magunk! és magunkon!

Valamely társadalom vagy szervezet akkor mutatja meg az autonomiára való érettségét, ha a szabadságmoz-

galmában támadt kavarodást, felfordulást saját maga, minden abszolutisztikus, erőszakos külső beavatkozás nélkül heveri ki. — Mit látunk Wittenbergben? A wittenbergi zavarokat rendbehozza a fejedelem. A fejedelem külső tekintélye és a rendelkezésre álló fizikai erő. Luther e felől nyugodtan lehet. — De mi lesz ott, ahol nincs fejedelem? Mi lesz Genfben? — Wittenbergben a fejedelmi hatalom és tekintély vonja le a szabadság elvének gyakorlati konsekvenciáit. Megfékezi a féktelenséget. — De kire vár ez a munka ott, ahol nincs fejedelem? Kire vár Genfben? Vissza kellett volna talán hívni a zsarnok savoyai herceget és kísérelő árnyékát a genfi püspököt, hogy teremtsenek rendet? — Bizony egy ízben azon a ponton állott ott a kálvinizmus, hogy mindent elveszít, amit megnyert — De nem került rá a sor. Maga az autonóm közösség hozta rendbe önmagát!

Amott elegendő a fejedelem, elegendő a palástja. Nem kell valami nagy erőfeszítés sem. Nem kell túlságos szigor.

Emitt kiméletlen szigor kell. A társadalomnak kemény szigora önmaga ellen. A fejedelem szigoránál is keményebb szigora: de önmagáé önmagával szemben! A magamagát megfékező szigor.

És ezt a fékezést a fejedelem nélküli kálvinizmus meg tudja cselekedni. Nagy erőfeszítésekkel ugyan, de mégis megtudja cselekedni. Felső tüneménye a történelemnek ez az önfékezés. Első tünemény. Első és örök példa. A fejedelem karddal húzza meg a szabadság határvonalát. Eddig és ne tovább! Az autonóm kálvini népközösség maga jut el e belátásra. Arra a belátásra, hogy a szabadság önfegyelmzés. — A fejedelem által korlátozott szabadság — nem szabadság. — Az önmagunk korlátozása a szabadság. — Ezt a szabadságot teremti meg a kálvinizmus. Önmagával való hosszas vívódás után Önmagával való kemény belső harc után, — de megteremti.

Nagyon természetes, hogy ez a szabadság, amely nem tart többé igényt a monarchikus hatalomnak sem fegyelmző, sem oltalmazó jogára, amely — hogy úgy mondjam — kinőtt már a monarchikus hatalom gyámsága alól: sehol sem szívesen látott vendég a monarchikus

államokban. Amint az ilyen államokban a kálvinizmus a maga autonomiájával megjelenik: nyomban a legkiméletlenebb üldözést hívja ki maga ellen. Félreismerhetetlen republikánus jellege és a monarchikus systema határozottan összeférhetetlenek. — Németországban éppen ezért nem erősödhetett meg, sőt ami megerősödött belőle, az is legyengült a protestáns unióval a praedomináns lutheri elem nyomása alatt. A Németországban terjedni kezdő schweitzzi reformációt, mint „sacramentarius“ eretnokséget üldözték és pedig különös hévvel éppen a lutheránusok. Miért? A látszat szerint eltérő urvacsora tana miatt. Historiailag azonban nem elég ennyit mondani. — Minden bizonnyal azért, mert általuk, tehát: a republikánus kálvinizmus és a fejedelmi lutherismus által a republikánus és monarchikus szellem jutott heves összeütközésbe egymással Hasonlókép Magyarországon is. Nálunk a Habsburg uralom által megszállva tartott területeken, ott, ahol a lutheri irány már türelmet élvezett: a kálvinizmus nem verhetett gyökeret — mind e mai napig. Ép így nem nyert bebocsátást a többi abszolút monarchiába: Spanyolországba, Franciaországba sem.

Hol terjedt hát el a reformáció kálvini iránya? és miért terjedt el ott, ahol elterjedt? Én azt hiszem, hogy lemondhatunk a kérdésnek olyan megoldási módjáról, a minővel különösen a múlt század folyamán gyakran találkozunk s aminővel pl. a skót Froud is kísérletezett, midőn a kálvinizmusnak Skócziában való elterjedését a skót jellemmel hozta összeköttetésbe. Mindenegetre van a dologban valami, de az a „jellem“ egy kissé tág fogalom, eltekintve attól, hogy ugyanazt minden nemzetbeli kálvinizmusra lehet alkalmazni. A kálvinizmus ilyenformán megfelelne nemcsak a skót nép jellemének, hanem a schweitzzi francia, schweitzzi német, a magyar stb. nép jellemének.

Alkalmasabb kiindulásponttúl kínálkozik már az illető népek által alkotott állami közösség konstitucionális formája. Egészen a legújabb korig, ott, ahol a vallásközösség nélkülözhetetlen államfenntartó tényező gyanánt szerepel, ennek szervezeti formája mindig az állami közösség szervezeti formájához igazodik. — Az u. n. theokratikus

államokban a kettő természetesen, szervesen összeforrott. De erről itt most nem beszélünk. A keresztyénség történetében — és itt elég, ha csak nyugateurópai példákra hivatkozunk — az abszolút monarchia vallása a római katholicismus. Ott, ahol a reformáció szabadságmozgalmai az abszolutizmust megdöntik, az egyes protestáns felekezetek szintén mindenütt az állami kormányzati formákhoz simúlnak. Így lesz a német fejedelemségek és az északi alkotmányos monarchiák vallása a lutheránismus, a köztársasági jellegű népek vallása a kálvinizmus. — Ha már most feltesszük a reánk nézve mindig nagy érdekű kérdést, hogy mi az oka annak, hogy a fajmagyarság körében a reformációnak kálvini iránya terjedt el? — az én feleletem az, hogy egyszerűen azért, mert a fajmagyarság által lakott országrészek népe épen a reformáció megindulásának és elterjedésének idején a gyakorlatban de facto köztársasági életet élt. A török hódoltság magyarsága, az erdélyi fejedelemség lakossága körében csakis a republikánus jellegű kálvinizmus terjedhetett el és nem a fejedelmi monarchikus lutheri irányzat, mely utóbbi meg viszont a Habsburg uralom monarchikus hatalmi szférájában honosodhatott meg.

A kálvinizmus mindenütt megtartotta a maga republikánus jellegét, ami egyebek közt abban áll, hogy nem ismeri a monarchikus systema jellegzetes exposituráját a püspöki hivatalt. A magyar kálvinizmus e tekintetben egy idő óta kivétel. A régi superintendensek utódai hivatalosan és törvényesen is püspököknek neveztetnek. Azt mondják, hogy a név nem határoz. Hát hiszen nem határoz, ha ezzel aztán megállapodunk. De jól tudjuk, hogy a névhez apródonként sok minden hozzátapad. Először a magyar ref. püspököknek részletekben folyósított közjogi méltóság, majd, ami most útban van: a méltóságnak megfelelő püspöki javadalom. De ott van — hogy többet már ne is említsek — az életfogytiglan való választás. — Ez nem olyan jelentéktelen dolog, mint amilyennek a legtöbbben gondolják. Csak egy példával óhajtom megvilágosítani a dolgot. Képzeld el akárki, hogy mi lenne, ha pl. az északamerikai egyesült államok köztársasági elnökét élet-

fogytiglan választanak? Egy olyan abszolútismussá válnék a névleges republika, amely bátran vetekedhetnék a középkori császárságokkal. Az életfogytiglan való választás az autonomia legnagyobb sérelme. Ezért van, hogy sehol a világon semmiféle autonómia nem türi. Nem türi a kálvini autonomia sem, mert az legyengülést jelent a monarchikus és sok esetben az autokratikus rendszer felé.

Azt hiszem, t. hallg.! — hogy, aki az emberi haladás egyik legdrágább kincsét, a reformáció legértékesebb vívmányát, a kalvinista autonómiát felti — már pedig melyikünk ne féltene — annak az aggodalma legalább is tiszteltetreméltó. Minden legkisebb symptomát, mely ez autonomia gyengülését vagy homályosodását jelzi — a legnagyobb bizalmatlansággal kell fogadnunk. Amennyivel gyengül az autonomia, annyival lép hátra a kálvinizmus és az általa képviselt világnézet, azon az úton, mely a szabad államok legszabadabb egyházát ismét a monarchikus hatalom szolgátságába vezeti.

Az államtól való teljes szabadság egyszer már elért eredmény. Vívmány, mely sok vérbe került. — Négyezredes múltunknak, hithőseink szellemének tartozunk vele, ha féltve őrizzük és mindenféle ellenkező szelek fuvallatától óvni igyekezünk.

A kálvinizmus autonómiájában mindenkor biztos menedéket talált az autonom-független ember. Legelszántabb védelmezője volt az mindenütt a világon az egyéni szabadságnak, a szólásszabadságnak, a gondolatszabadságnak, a politikai szabadságnak. — Vigyázzunk, hogy megtarthassuk eredeti tisztaságában, erejében, üdeségében!

MARTON JÁNOS

A PROFÉTAI ELEM KÁLVINNÁL.

A reformáció ünnepét a Luther tettéhez, a wittenbergi nap évfordulójához fűzzük. Azonban a négyszázados évforduló ünnepén meglep, hogy ami az ünneplésből annak lelkeként, mint élő igazság csap ki, az már majdnem csak kálvinizmus; természetesen nem annak betűje, megaggott szava, hanem a szelleme. Úgy látszik, hogy Luther őseredeti nagyságának érintetlen hagyása mellett, a protestantizmus, mint élethalakító hatalom, mint világmegszentelő erő, a maga életét csak a kálvinizmus formájában élheti. A kálvinizmus vonala világszerte emelkedőben, programja ma aktuálisabb, mint valaha. Ezzel szemben a hivatkozás Kálvinra csekély; sőt az ő megítélése körül a pártos elfogultság tüze még ma sem aludt ki s míg Kálvin szinte személytelenül terjed be a történelembe s alakja a fenség hegyeként állja századok múlását, sokan mint rémre emlékeznek rá s a személyes ellenség érzésével hadakoznak ellene.

Még a komoly történetírás sem mindig találja el azt a szempontot, amely megértetné velünk az erőnek és a hatásnak azt a rendkívüliségét, amelyet Kálvin hozott a világba. S ha halljuk, hogy Kálvin a protestantizmus Aristotelese s Institutio-ja a legérettebb sziszthematikai mű, melyet a reformáció kora fel tud mutatni; hogy írásmagyarázata egyenlő értékű a Lutherével, ha ugyan azt felül nem múlja. Mindez a megállapítás, azonkívül, hogy az a veszély fenyeget, mintha Kálvin valami filozófikus fő volna, vagy a tudomány embere, pedig mi sem áll távolabb tőle, alig mond egyebet, mint hogy Kálvin a protestantizmus egyik nagy tanítója, tudós theologus, sziszthematikus és exegeta. Ezek azonban tudvalevőleg theologiai iskolákat alapítanak, vagy sok könyvet írnak, de nem csinálnak világtörténetet. Ha rámutatnak azokra a hatásokra, amelyek tett Kálvinra Luther és Melancthon, Bucer és a strassburgi tartózkodás, továbbá Augustinus és Pál, bár-

mennyire értékes az a törekvés, mely egy historiai személyt a történeti összefüggésbe akar beállítani, a kiélezett eklekticizmus a személy és gondolkozás egységét veszélyezteti annál a Kálvinnál, aki elsősorban éles, jellegzetes személyiség, még szélsőségben is önmagának a túlhajtása.¹ Hogy pedig Kálvin epigon, amint Harnack és a német theologia egy része gondolja, ez a felfogás, Kálvin egyházszervező munkáját és felelmes erkölcsi szigorát tekintetbe véve is, magyarázatlanul hagyja azt, hogy ettől az epigontól lelket nyertek, hogy ez teremtett: kálvinista életet és gondolkozásmódot. Lentebb kell tehát ázni, hogy megtaláljuk a Kálvin lelkének termő mélyét.

Nagy nehézséget okoz, hogy Kálvin időileg tényleg a reformáció második nemzedékéhez tartozik. Nyolc éves akkor, amikor Luther a vallás kérdését egy világ érdeklődésének középpontjába helyezte s a reformációt valóban elhozta. S még nem lépett a nyilvánosság elé, amikor Zwingli 1531-ben már meghalt a reformáció olyan alakjáért, amely különbözött a Lutherétól. S közben a protestantizmus szelleme jellegzetes szisztematikai művekben (Melanchthon Loci-ja, Zwingli Commentarius) és klasszikus értékű hitvallásokban juttatta magát kifejezésre s a vallási forrongás szélsőséges irányai is megtalálták képviselőiket.

A másik nehézség pedig az, hogy Kálvin, aki nem lyrai természet, fejlődését tekintve tartózkodó szeméremmel rejti el pillantásunk elől lelkét, amelyben pedig az elhatározóan nagy történt; az, hogy a hatalmas eszű és ijesztően komoly ifjút, aki hihetetlen munkába merüléssel, megfeledkezve olykor az evésről és az alvásról is,² tört a saját nagysága, a tudás-nagyság felé, valószínűleg 1533-ban, 24 éves korában, a vallásos válságokra szokásos huszas években megragadta az élő Isten és pályájából kilendítette.

¹ Túlozza Kálvin eklekticizmusát és szétejti gondolkozása egységét Zoványi Jenő is, amikor azt írja: Kálvin „csupán eklektikus. rendszerének jellemző sajátosságai mind máshonnan vannak kölcsönözve: praedestinatio-tana Augustinustól, illetőleg Pál apostoltól, urvaesorai tana Durandus Vilmostól és Wessel Jánostól, presbyteri egyházkormányzata Bucertől, illetőleg a strassburgi egyháztól, szertartási radicalismusa pedig Zwinglitől.“ *Kiseb dolgozatok* . . . 1910, 250 l.

² *Kampfhulte*, I. Calvin, seine Kirche und Staat in Genf, I, 227. l.

Abog Dante volt a pokolban, tarsusi Pál a damaszkuszi úton találkozott a megdicsőült Urral és az assisi nagy koldus testében viselte a Megfeszített sebeit, Kálvin istenlátó, akit a velök oszlásáig tölt be a mindenható és szent Isten világfeletti fensége, Isten abszolút szuverenitása. Kálvin látja az akaratistent, aki minden emberi várankozás, terv, szándék és gondolat fölött csodálatosan végrehajtja azt, amit elkezdett; földi lámaszainkat elszedi, erősségeinket összetöri, hogy ne maradjon csak Ő: az ő ereje, segítsége, ítélete és igazsága, karja, végtelen dicsősége s szíve mélyén kegyelme és szeretete azokhoz, akiket magának öröktől elválasztott. S a nagy látó, akiben semmi nincs a keresőből, még tétovázhat, habozhat, Jakóbbirkózása még tarthat, az ő sorsa kész. Ő Isten harcosa a világon. Elválasztott, akinek vállán Isten ügye, Isten jogának védelme, igazságának harca, az ő szent törvényében megadott örök rend megoltalmazása. Szolgálatának alapja a félelem, alázat és engedelmeskedés, de a halálos hűség a szolgálatban mi volna más, mint Istenszeretet.

Kálvin egész életének megrendítő súlyt ez a vallási élménye ad; az, ahogy ő látja Istent és amit kíván tőle az ellenállhatatlan Isten parancsszava. Megtérése, amelyet „hirteleni“-nek mond,¹ nem erkölcsi változást jelent nála, amire a közönséges felfogás szerint nem volt szüksége; nem is jelenti pusztá megismerését a lutheri reformációnak, hanem a katolikus múltjával való gyökeres szakítás mellett, míg az életszükséglet erejével és állandóságával veti rá magát élete tartalma elméleti átfogására, jelenti megragadását a saját missziójának, annak, aminek teljes tartalma ugyan lassan bomlik ki, hogy többé nem önmagáé, hanem Istené; — szívemet áldozatul Istennek adom², mondja egyik levelének gyönyörű vallomása, — hogy minden önző, egyéni céltól ment élete által győzzön a világon a megcsúfolt Isten igazsága, a visszaállított, örök evangéliom, Krisztus királysága. „Isten felvett azoknak sorába, akiknek működése által a tiszta evangéliumi tudo-

¹ Opera (Corp. Ref.) XXXI. 21. 1.

² Op. XI. 100. 1.

mányt visszaadja a világnak“¹, írja elhivatottsága tudatában az angol király gyámjának, Sommerset hercegnek.

Érdekes, hogy míg fölötte elhivatásának isteni kénysége s érzi, amit Ámos mond: ordít az oroszlán, ki ne rettegne, Uram, a Jehova szólt, ki ne profétálna s mint Izráel hadba induló népének a kürtszó, neki is folyton fülében zeng a mennyei harsona szava: énjének kettősége folyton elő-előtünik. Többször említi, hogy félénk, aki nem szereti a közéleti szereplést. Isten úgy vonta ki a magányból, mint Dávidot az ő nyája mellől.² A genfi első első látogatáskor az eléje toppant feladattól húzódozik, csak akkor marad, amikor a Farel rettentő fenyegetése alatt úgy érzi, mintha Isten a mennyből vetné rá hatalmas kezét.³ Terhei alatt roskadozik, majd a halált kívánja. „Mivel ebben a zavaros helyzetben tanácstalan vagyok, kívánom, bárcsak venné el Isten életemet. Balga kívánság — mondod. De mit mondott Mózes, a türelemnek ez a híres példányképe? Nem panaszkodott e ő is, hogy neki teher van a vállán.“⁴ „Bármit akarnék inkább, ha szabad választásom volna, mint állandóan nyögjek a súlyos teher alatt.“⁵ „Semmit se szeretnék jobban, mint a csendes, tudományos munkát, ha az, akinek parancsnoksága alatt harcolok, szabadságot adna.“⁶ Az meg egyenesen James nek való eset, ahogy Sommerset hercegnek beszél a „mintegy második élet“-ről, a melyet nyertünk, hogy Isten szolgálataira és dicsőítésére használjuk.⁷

De vonakodás, fáradság, teher, keresztelhordozás, gyöt-rődés ellenére elhivatása igáját, melyet Istentől veltnek ismer, lerázni nem meri,⁸ vígasztalja magát, hogy Mózes és a proféták ellen még gonoszabb támadások voltak,⁹ betölti az a tudat, hogy „Istennek engedelmeskedni több,

¹ Op. XIII. 18. l.

² Op. XXXI. 21. l.

³ Op. XXXI. 23. l.

⁴ Op. XII. 642. l.

⁵ Op. XIII. 536. l.

⁶ Op. XIV. 434. l.

⁷ Op. XIII. 530. l.

⁸ Op. XI. 91. l.

⁹ Op. XII. 562. l.

mint az élet“,¹ mikor körülötte minden összecomlani látszik, az ő álláspontja azonnal kész: „Én behunyom szemem a világnak és Istenre nézek.“²

Ez a mély, egyéni élmény az, amely prófétai jelleget ad a Kálvin személyének és vallásosságának. Azért legyen, hogy a lutheri vallásos tapasztalat alapján lép fel s hogy „a református egyház atyja von Haus aus lutheránus“,³ de ezt a kegyességet annyira maradék nélkül magába vette s Kálvin annyira egyéni viszonyba lépett Istennel, hogy az ő lelkének függetlensége Lutherrel szemben teljesen keresztülment s ő lelke erejét, bizonyosságát, életét közvetlenül Istentől merítette. Ha Luther azt mondja: „Az én lelkem az igazság birodalmában él“, Kálvin szuverén bizonyossággal jelentheti ki: „Ha én Krisztus szolgálója vagyok, lelkiismeretem bizonyossága több előttem, mint az egész földkerekségének tetszése.“⁴ Sőt a Kálvin élményében valami új jelent meg, ami előbb vitte a protestantizmust.

Ebből fakadt a kálvini élettypus. Mig a lutherizmus a megigazulás hitéhez ragaszkodva, beletörődik a világ viszonyaiba, a kálvinizmus hősi erőfeszítést tesz arra, hogy Istennek ereje: az evangélium az élet alakító és megszenlítő hatalma legyen Isten dicsőségére. „A keresztyén vitágnak bizonyára magasabbra kell emelkednie, minthogy mindenki a saját üdvösségét keresse és munkálja.“⁵ Itt nyílik meg a Kálvin világtörténeti jelentősége. Az ő világot átölelő szellemének letéteményesei isteni iniciativaként kezdik meg Európa erkölcsi regenerálásának, politikai, társadalmi, gazdasági átalakításának munkáját Isten szent orcája előtt az ő dicsőségére. Isten felsége a legmagasabb csúcsig emelkedett, de akaratának végrehajtója, dicsőségének szerszáma, munkatársa az ember. Azért joggal mondja Dilthey, hogy „soha az emberi sors fenségét úgy nem érezték és ki nem jelentették, mint Kálvin.“⁶ Maga Kálvin is a nagy misszionáriusok hitével Isten diadalát várva,

¹ Op. XII. 562. l.

² Op. XII. 524. l.

³ v. Schubert, Calvin, 9. l.

⁴ Op. XII. 13. l.

⁵ Sadoletus levele . . . Pápa 1907. 30. l.

⁶ Dilthey, Weltanschauung und Analyse des Menschen . . . 281. l.

tudatában volt annak, hogy a protestantizmus egész világhelyzetét irányító munkát végez s megírta Melanchthonnak: „Ha elismerem is és szívesen bevallom, hogy mélyen alattad állok, de tudom, hogy milyen jelentős szerephez juttatott Isten világa színpadján.“¹

Mindezek következménye, hogy az a rendszerező és szervező munka, melyet Kálvin óriási elméje és vasakarata végez, nem általában a protestáns gondolat kodifikációja és nem a meglevő gondozása, hanem az egyetemes keresztyénséggel és az általános protestantizmussal való összeköttetés fenntartása mellett elsősorban a saját vallási elményének tételes kifejtése és a saját élettypusának biztatása egyházszervezet, egyház- és erkölcsfegyelem által.

S kitűnik, hogy nem a dogma a jellegzetes nála. S a gloria Dei, praedestináció, u. n. urvacsorai tana nem dogmák, hanem leíró formulái annak, ahogy Kálvin Isten fenségét, az ő örök végzése és az emberi sorsok titokzatoságát és a Krisztussal való egyesülésének szent valóságát megélte.

És exegesise, bármilyen alázatos hűséggel tudakolja az írásban Isten akaratát, merőben gyakorlati. Kálvin magát építi Isten hőseinek lelkéből s a maga vallásához, a „heroizmus és aktivitás vallásához“² gyűjti a nagy tartó pilléreket; negatív pedig, nyíltan megmondja: „minden írásmagyarázat fegyvert ad az Antikrisztus támadására.“³

Bizonyos, hogy Kálvin egész gondolkozásmódja nagy összeütközések csiráit rejtette magában s sokan tudják, hogy Istennek ez a rettentetlen hőse olykor rettenetes is volt s hogy „Isten ügyéért ő nemcsak keresztet, de foltot is képes volt viselni,“⁴ de azt már kevesen tudják, hogy szinte 3 évtizeden át személye és műve forogván kockán, nem tudott másként eselekedni s amint Genfben megmentette a protestantizmust, ugyanaz a törhetetlen lélek, a vas és vér protestantizmusa lett az ellenreformáció borzalmas támadása idején az egész protestantizmus

¹ Op. XIV. 415. l.

² Troeltsch, Kultur der Gegenwart, Die christliche Religion, 309. l.

³ Op. XIV. 37. l.

⁴ Ravasz László, Látások, könyve 18. l.

megmentője. A Kálvin „zsarnok“ lelkéből hősök és vértanúk serege támadt. S Kálvin általában rendkívüli körültekintéssel, nyugodt megfontolással fékezte magát s könyörgött, hogy „Isten neveljen mindnyájunkat mértéktartásra.“¹

Istenben, Istenért élő lélek! — az a Kálvin megértésének titka. Ez az aranykulcs az ő hatalmas, tettetés- és álságnélküli, mindenféle viszonylatban megbízható és hű, üdítően őszinte, csodálatosan igaz, gazdagságát és erejét háttérbe szorító személyiségéhez. Erről tett meghitt valómást felesége is, egy egyszerű, kegyes nő, az igazmondások lélekbe markoló idején, a halál órájában. Ezt Kálvin így beszéli el. „Mivel (feleségem első házasságából született) gyermekeiről soha nem tett említést, féltem, hogy szívében aggódik érettök és szégyenelvén azt megmondani, ez a gond jobban gyötri, mint a betegség. Azért az atyafiak előtt kijelentettem neki, hogy gyermekeire éppen úgy gondom lesz, mintha az enyéim volnának. Feleségem azt felelte: Már Istennek ajánlottam őket. Mikor én erre azt mondtam: Ez nem akadályoz meg abban, hogy én is megtegyem a magamét, — így szólt: Tudom, hogy akiket Isten gondjaiba vett, Te azoknak ügyét szíveden hordod.“²

Ha azért Luther a nagy vívódó, aki megtalálta a Krisztusban kegyelmes Istent, Kálvin ráállva e tapasztalat alapjára, Isten hőroza, akiben testté lett Istentől vett evangéliuma: a világ megszentelése Isten dicsőségére s akiben prófétai szenvedéllyel égett Isten szolgálatának tüzes, szent szerelme.

¹ Op. XII. 317. l.

² Op. XIII. 229. l.

NAGY BÉLA

MEGIGAZÚLÁS ÉS ELVÁLASZTÁS.

(JUSTIFICATIO ÉS ELECTIO V. PRAEDESTINATIO.)

A civilizált emberiséget három nagy fölfedezés hozta át a középkorból az újkorba, t. i. Amerika fölfedeztetése Kolumbus által, aztán a könyvnyomtatás fölfedeztetése Gutenberg által és a keresztyén vallás újra való fölfedeztetése Luther által. A három közül az utolsó volt a legfontosabb: általánosan elfogadott meghatározás szerint a Luther föllépésével, 1517 tel kezdődik a világtörténelem újkora.

Valóban, a keresztyénség igazi lényege annyira elhomályosult a középkori egyházban, hogy újra föl kellett azt fedezni a ker. népek milliói számára. Prot. tudósok, régebben és újabban egyaránt, méltán beszélnek arról, hogy az újtestamentom szellemi vallása már az ókori, még inkább pedig a középkori ker. egyházban nagyon sok részben lesülyedt a zsidó és pogány vallás színvonalára; az igaz Istennek lélekben és igazságban való imádása helyére a varázslat határát érintő kultusz-gyakorlat (theurgia) lépett; az Istentől Krisztusban adományozott váltság helyére pedig az embernek önmegváltása, kegyes cselekedetek, u. n. érdemek által.

A két haj közül az utóbbi volt a súlyosabb, mivel ez közelebről érintette a ker. vallás erkölcsi természetét s e ponton a vallás megromlása az erkölcsiség leromlását is jelentette. Köztudomású dolog, hogy Luthert Tetzelnek a bűnhocsátó levelekkel vagy búcsúcédulákkal folytatott üzérkedése készítette amaz emlékezetes föllépésre 1517. okt. 31-én, mely üzérkedést ő méltán nemcsak a jámbor hivek üdvössége, hanem a ker. lelkiismeret, a ker. erkölcsiség szempontjából is végzetes és tőrhetetlen visszaélésnek látott és vallott.

Az ellentét, mely Luther és ellenfelei között tátongott, ama kérdés körül forgott: képes-e az ember a maga jó-cselekedeteivel érdemeket szerezni Isten előtt arra, hogy neki az üdvösséget méltó jutalomképen megadja? Luther ellenfelei e kérdésre igennel feleltek s az akkori egyházi

élet dívatja szerint különös melegséggel ajánlgatták a bűcsúcédulák vásárlását, mint kiválóan kegyes érdemszerző cselekedeteket, ami persze az egyháznak nagy anyagi hasznot jelentett; a reformátor pedig teljes határozottsággal nemmel felelt a kérdésre.

Érdekes dolog, hogy az ellentét nem volt ám új dolog a ker. egyház történetében; mert ez tulajdonképen csak megismétlődése volt — természetesen nem változások nélkül — annak az ellentétnek, mely az 5-ik század elején a híres Augustinust Pelagius-szal és még előbb, az apostoli korban, Pál apostolt a zsidó keresztyénnel, illetve a zsidókkal állította szembe. Az Augustinus és Pelagius közti harcban az isteni kegyelem és az emberi szabad akarat jelszavai fejezték ki az egymással szemben álló meggyőződéseket. — Augustinus mindent a kegyelemre vitt vissza és tagadta az emberi szabad-akaratot. Pelagius pedig hangsúlyozta ennek meglétét az emberben, kinek a kegyelem csak segítője lehet; Pál apostol és ellenfelei pedig a fölött vitáztak nagy szenvedelemmel, hogy a mózesi, ill. ótestamentumi törvény megtartása hűséges betöltése szerzi-e meg az ember számára az üdvösséget (ezt mondták a zsidók), vagy pedig a törvény be nem töltése esetén is, (mert hiszen a törvény *teljesen* nem is tölthető be senki által) Istennek Jézus Krisztusban megjelent kegyelme ajándékozta azt (ez volt a Pál apostol hite és tanításának veleje).

Luther, az Ágoston-rendi szerzetes, Augustinus iratainak odaadó tanulmányozása közben kezdte mind jobban jobban megérteni az isteni kegyelem fontosságát, majd Pál írataiba merülve, teljesen megértette annak lényegét. Valóban, a reformátori tan, ha jól megnézzük, nem egyéb, mint a Pál apostol tanításának fölelevenítése.

Luther, különböző írásaiban, Melanchthon, a híres „Loci communes“-ben, új meg új fordulatokkal fejtegetik a Pál szellemében, sokszor egyenesen az ő szavaival is, hogy miben áll a ker. ember üdvössége? Abban, hogy ha az ember az evangéliumban hirdetett Krisztust bizalommal megragadja, akkor Isten részelteti őt a bűnbocsánatban; Isten, Krisztusért, megigazítja, azaz: igaznak nyilvánítja őt,

holott valójában nem igaz (vagyis nem büntelen). Tehát a megigazulás lényegileg nem egyéb, mint Istennek ítélete, ennek indító oka Isten kegyelme, reális alapja Krisztus váltságmunkája vagy maga Krisztus, az ember részéről pedig szubjektív föltétele a hit. Kegyelemből, hit által! vagy rövidebben csak: pusztán hit által — sola fide! ez a reformátori jelszó; mellyel ellentétben a kath. egyház harcosai ezt hangoztatták: az isteni kegyelem segítség mellett, melyet az egyház közvetít, a maga jócselekedetei (érdemei) által üdvözülhet az ember.

Meg kell vallanunk, hogy a mai ember, ha csak ennyit hall a reformátori tanról, nem tudja azt kellőképen megérteni s eléggé méltányolni. A mai keresztyének legnagyobb része nem eléggé otthonos a Pál apostol irataiban s visszatetsző előtte az olyan bírónak a képe, aki a nem igaz (vagyis nem büntelen) embert igaznak nyilvánítja, vagyis olybá veszi, mintha büntelen lenne. De ha tudjuk azt, hogy ez a kép: a hűnösöket hűneik dacára igazakul elfogadó bíró, nem akar egyebet jelenteni, mint az a másik, kedvesebb kép, melyet Jézus használ a maga példázataiban, legmegragadóbban a tékozló fiúról szólóban, ahol arról a jóságos atyáról van szó, aki, mikor az ő megtévedt, hűnbe merült fia hozzá az atyai hajlékba visszatért, nem fogadja őt hidegen, feddő szóval, hanem örömmel fut elébe, nyakába borúl, lakomát rendez tiszteletére, szóval szíve szeint meghocsát neki, mert még távollétében sem szűnt meg őt mélységesen szeretni; — és ha tudjuk azt, hogy Pál apostol mennyit gyötörte magát hiába, hogy a törvény hűséges betöltéseért igaznak találtassék a tökéletes igaz bíró előtt; meg az ő nagy lelki rokona, méltó testvére, Luther, a kolostorban mennyit kinozta, sanyargatta magát, hiába, hogy elegendő érdemet szerezzen magának az üdvösségre: akkor már megértjük, hogy miről van szó; akkor már tudjuk méltányolni azt a nagy örvendezést, mellyel Pál apostol és Luther az Isten igazságosságát, vagyis az Isten által ingyen, kegyelemből ajándékozott megigazulást, bűnbocsánatot lelkéhez ölelte. Természetes, hogy a jelszavak mindég egyoldalúan hangsúlyozzák az igazságot; bizonyos, hogy a hit mellett a jócselekedet-

tek is szükségesek; a reformátorok eleitől fogva világosan megmondták azt, hogy a hitből oly természetes módba foly az igaz élet, a jó cselekedetekkel teljes ker. élet, mint a mifly természetesen termi a jó fa a jó gyümölcsöket De az is bizonyos, hogy azért ez a jelszó: sola fide! kifejezte a földolgot, a lényegét. Mert a vallásban csakugyan az a lényeg, hogy a sokat hányatott emberi szív megpihenhesen az ő mennyei atyjának kebelén

Luther még évek múlva is, mikor visszagondol a maga nagy küzdelmére, melyet üdvössége biztosításáért folytatott, újjongó örömmel emlegeti azt a holdog fölfedezést, mely az Isten által ajándékozott megigazulás gondolatában végre kielégítő feleletet adott az ő ajkának és lelkének ama kínzó kérdésére: wie kriege ich einen gnädigen Gott? hogyan nyerhetem el Isten kegyelmét? Kálvin, aki a reformáció eme főfő igazságának a legvilágosabb és legbiztosabb kifejtését adja az ő hires Institutio-jában, nem győzi eléggé hangsúlyozni ennek az igazságnak vigasztaló voltát.

Bizony nagy horderejű tantétel ez a prot. tan a kegyelemből, hit által való megigazulásról; nagy áldás volt a keresztyének millióira nézve annak a meggyőződésnek az elnyerése, hogy az ember üdvössége nem ő benne magában, hanem Istenben bírja fundamentomát, biztosítékát, mert csak így lehet az ember biztos a maga üdvössége felől. Kellett-e, lehetett-e ennél többet mondania a reformációnak?

Ami az üdvösség tartalmát illeti, valóban nem kellett, nem lehetett; mert az Istennel, a hünbocsánat által meghekélt ember csakugyan új, tisztább, holdogabb életre válttatott meg, ez az ember valóban elnyerte a fiúságot, birtokában van az üdvösségnek. De mikor az ember megigazulását, megválttatását, egy szóval: üdvözülését nemcsak úgy tekintették, mint egyéni holdog tapasztalatot, hanem annak az egyének, sőt a világnak és a történelemnek is fölötte álló örök összefüggéseit kutatták; mikor az üdvösség felőli bizonyosság végső indokait keresték: akkor szükségképen el kellett jutniok a reformátoroknak még egy másik tantételhez, mely a kegyelemből, hit által való meg-

igazulásnak logikai következménye, kiegészítése; melynek értelme az, hogy az ember üdvözülésének végső oka nem a Krisztus halála, nem is az ő elküldése, nem Istennek egy vagy más ténye, intézkedése a történelemben (hiszen, ami csak történelmi, az nem szükségképeni, megdönthetetlenül bizonyos; az esetleges, véletlen dolog is lehet); hanem az ő, minden időknek és változásoknak, történéseknek magasan fölötte álló örök akarata, örök végzése. Ez az u. n. isteni elválasztásról vagy elővégzésről, eleve elrendelésről vagy predestinációról szóló tan.

Hogy mennyire logikus és természetes folyamánya a predestináció-tan a hit általi megigazulásról szóló tanak, annak legmeggyőzőbb bizonyítékát szolgáltatja Kálvin, fő munkájának, az Institutio-nak III. könyvében, mely arról a módról szól, melyen Krisztus kegyelmét vesszük és arról, hogy ebből micsoda gyümölcsök származnak és micsoda eredmények következnek reánk nézve. Ebben a III. könyvben előbb azt fejt ki Kálvin, hogy amit Krisztus hirdetett az evangéliomban s amit ő tett és szenvedett az emberiségért, mindaz a szentlélek titkos működése folytán válik nekünk hasznunkra. A szentlélek ébreszti föl szívünkben — az Isten igéjének közvetítésével — a hitet. A hit nem annyi, mint: pusztá elhívése bizonyos nagy és szent dolgoknak, történelmi tényeknek, hanem biztos, erős meggyőződéssel társult bizakodás a kegyelmes Istenben és odaadó engedelmség a szentséges Isten iránt. A hit által lehetünk mi részeseivé Krisztus, illetőleg Isten ama nagy adományának, az üdvösségnek, melynek két mozzanata van, u. m. a bűnbánat (v. újjászületés életbeli megújulás) és a bűnbocsánat nyereség (megigazulás, ingyenes kiengesztelődés Istennel). Kálvin szép rajzát adja az Isten által Krisztusban megváltott ker. ember új életének. Ez szerinte a szentségre való őszinte törekvésben s a Krisztus példájának hűséges követésében áll; más fordulat szerint: az önmegtartóztatásban, főleg a keresztnek készséges hordozásában; vagy ismét más fordulat szerint abban, hogy az újjászületett ember már e földön az örökkévalóságnak él, a nélkül, hogy meggyüldölné e világot. — Erre következik a másik mozzanata: a megigazulásnak tárgyalása. A

megigazulásnál — úgymond Kálvin — két dologra kell nagy gondot fordítanunk: 1. hogy sértetlenül megmaradjon az Isten dicősége; 2. hogy a mi lelkiismeretünk csendes nyugalommal és derült békességgel állhasson meg az ő ítélőszéke előtt. Mindkét célt csak úgy érhetjük el, ha nem a saját cseledeiteink érdemének tulajdonítjuk a megigazulást, hanem úgy fogadjuk azt, mint Istennek ingyen ajándékát. Csak az Istennel így megbékélt ember lehet valóban bizonyos a maga üdvössége felől és csak az ilyen ember gyakorolhatja igazán az Isten gyermekeinek szabadságát, mely az Isten iránti önkéntes engedelmségben áll. Miután a reformátor így megvilágította a ker. üdv tartalmát s egy gyönyörű fejezetben (a 20-ikban) szólt az imádságról, mint a hit legfőbb gyakorlásáról, mellyel az Isten jótéteményeit a földi életben naponként elveszük, rátér az üdv földöntúli összefüggéseinek vizsgálatára. Már a 13 ik f-ben megmondja, hogy a szentlélek az elhívással (az evangéliom hirdetésével, ill. a ker. egyházba való beplántáltatásunkkal) s a hit által való ingyen megigazulással győz meg bennünket arról, hogy Isten fiai vagyunk s ezekben — az elhívásban és megigazulásban — van mintegy a középút, mely az örök elválasztástól a jövő dicsőségre vezet; de csak a 21-ik fejezetben — miután az üdvösségnek a földi életben való megvalósulását, annak föltételeit és eredményeit kifejtette — állítja be a kérdést igazán az örökkévalóság távlatába. Hogyan vetette meg Isten a mi üdvösségünknek fundamentomát már születésünk előtt, sőt minden időknek előtte. És hogyan fogja azt majd tökélyre vinni a jövőben, a boldog örökkévalóságban? Ezekre a kérdésekre felelnek a III. könyv utolsó fejezetei és pedig a 21—24. f.-ek az örök elválasztásról, a 25-ik pedig a feltámadásról.

Hogy az elválasztás v. eleve-elrendelés tanánál csakugyan elsőrendű vallásos érdekről van szó, nem pedig pusztán elméleti okoskodásról, az már a 21. f. elején nyilván meglátszik, ahol Kálvin erősen hangsúlyozza e tannak nemcsak hasznos voltát, hanem édes gyümölcsét is. „Oly világosan ugyanis — így szól a reformátor — amiut kellene, sohasem leszünk meggyőzve arról, hogy a mi üd-

vösségünk Isten ingyen kegyelemből való könyörületességének forrásából származik, ha csak tisztába nem jövünk az ő örök elválasztásával, mely Isten kegyelmét megvilágítja azzal az egybevetéssel, hogy nem fogad be különbség nélkül mindenkit az üdvösség reményébe, hanem némelyeknek megadja azt, amit másoktól megtagad. Hogy ennek a fő-fő igazságnak nem ismerése mennyit von el Istennek a dicsőségéből és az igazi alázatosságból, az mindenki előtt világos.“ — Magát az elválasztás vagy eleve-elrendelés lényegét így határozza meg Kálvin: „Eleve elrendelésnek Isten amaz örök elhatározását nevezzük, amelylyel önmagában elvégezte azt, hogy akarata szerint mi történjék minden egyes emberrel. Isten ugyanis nem egyforma állapotra teremt mindenkit, hanem némelyeket az örök életre, másokat pedig az örök kárhozatra rendelt már kezdettől fogva. Tehát a szerint, amint kiki egyik vagy másik célra rendeltetett, mondjuk azt, hogy az életre vagy a halálra van elválasztva.“ Azokat, akiket az életre vagy az üdvre választott Isten, arra is elrendelte, hogy szentül éljenek; azokon pedig, akiket kárhozatra vetett s akik mind kárhozatra méltó életet is élnek, igazságosságát gyakorolja. Saját érdemére azonban az üdvre elválasztottak közül sem hivatkozhatik senki sem, mert Isten szentségéhez képest a legkegyesebb ember élete is rakva van bűnökkel s méltó lenne Isten megsemmisítő ítéletére. Erre lett méltóvá már már az emberiség ösatyja, Ádám (s vele, benne, utána az egész emberiség), aki Isten akaratából esett ugyan el, de azért a saját hibája folytán esett el. — Kálvin maga elismeri, hogy Istennek eme végzése, mellyel az üdvösség és kárhozatal felől így rendelkezett, rettenetes dekrétum; azonban mégis meg van győződve arról, hogy a predestináció tana erősíti a hitet, a helyett, hogy megdöntené; csak helyesen kell azt felfogni. „Krisztus az a tükrő, melyben elválasztatásunkat szemlélnünk kell és csalatkozás nélkül lehet is szemlélni. Mivel ugyanis ő az, akiről az Atya azt határozta, hogy azokat, akiket öröktől fogva az övéivé akart tenni, az ő testébe oltja azért, hogy fiai legyenek mindazok, akiket tagjai közül valóknak ismert: elég erős bizonyossága ez annak, hogy mi, ha Krisztussal egyesülünk, be vagyunk írva az élet könyvébe.“

M. t. K! Én jól tudom azt, hogy a predestinációval sok olyan probléma van összekötve, melyeket nem lehet egy-két szóval elintézni, könnyen megoldani. Én ma itt ezekre a problémákra nem terjeszkedhetem ki sem a tanak igazán áldásos gyümölcseivel, a kálvinista jellemre gyakorolt nagyszerű hatásaival nem foglalkozhatom; csak két dolgot kívánok hangsúlyozni. Először azt, hogy a predestináció célja nem az elrettentés, hanem a vigasztalás; másodsor azt, hogy ez a cél mindjárt kitetszik a predestináció-tannak a megigazulás tanával való benső összefüggéséből is. Ez a szoros összefüggés — bátor vagyok remélni — az én szerény vázlatos előadásomból is kitűnt; a Kálvin Institutio-jának III. könyvéből pedig kétségbevonhatatlanul kiviláglik.

Méltán kérdezhetné valaki, hogy ha ily szoros az összefüggés a megigazulás és a predestináció tana közt, hogy egyik a másiknak kiegészítője (sőt a kettő bátran nevezhető egy egységes tantételnek): hogy lehet az, hogy a predestináció tétele mégis csak a kálvinista egyház, a kálvinista hittan specialitása lett? Erre az a felelet, hogy a predestináció ugyan kálvinista specialitássá lett, de eredetileg nem volt az. Az ingyen kegyelemből, hit által való üdvözülésről szóló egységes tantétel, melyben a megigazulás mellett a predestináció tana is ott szerepelt, sőt sokszor még amannál jobban is kidomborított, közös tana a reformáció első és legtermékenyebb, legfontosabb évtizedeiben *valamennyi* reformátornak, a reformatori korszak első-, másod-, sőt még alsóbb rendű íróinak is. Ime egy névsor (a világért sem teljes!) azokról a prof. theologusokról, akik a reformáció első évtizedeiben mindnyájan hiszik és vallják a predestinációt: Luther, Melanchthon, Karlstadt, Zwingli, Myconius, Cellarius, Bullinger, Pellicanus-Zwicker, Schuler, Alber, Kálvin. Sőt, hogy mennyire elterjedt, valóságos közmegegyezés volt a predestináció hite még a nem theologusok között is; hogy általánosan mennyire fontosnak, szükségesnek tartották annak hirdetését, erre érdekes példa Blaurer Tamásnak, Konstanz város polgármesterének, Zwingli egykori barátjának, egy 1535-ből való levele, melyben ezt írja: „Szeretném, hogy

manapság az isteni gondviselés kérdésében (melynek akkori felfogás szerint a predestináció lényeges alkatrésze volt) egyáltalában nem korlátoznók és nem szelidítenők a kifejezéseket. Avagy kell-e mérsékelnünk az írásnak szent igazságait azért, mert rossz emberek azokkal visszaélnék.“

Annak bizonyosságára, hogy a predestináció tana eredetileg közös reformátori tan volt, hadd adjam elő vázlatosan Luther és Zwingli egy-egy kiváló művének gondolatmenetét.

A) LUTHER: DE SERVO ARBITRIO.

Az isteni akaratnak, önmagán kívül nincs semmi szabálya vagy mértéke, mert nincs semmi hozzá hasonló vagy fölötte való, az maga minden dolognak szabálya. Amit Isten akar, nem azért helyes és jó, mert neki úgy kell akarnia, hanem azért helyes és jó, mert ő akarja. Ez a mindenható akarat nem csupán potenciális hatalom, hanem tevékeny, végtelen erő is, mely mindég és mindennütt munkás és mindent végez mindenben. Azért nincs hely a szabad akarat számára sem az embernél, sem más teremtménynél; Istennek korlátlan, szabad uralkodása megszünteti a mi akaratunknak minden szabadságát s a szükségnek rendel alá bennünket. — Ugyanehez az eredményhez jutunk az isteni előretudás vizsgálata által. Ez is örök és változhatatlan, minden pontosan ennek tartozik megfelelni, tehát semmi sem történik véletlenül, semmi sem függhet az ember szabad akaratától: minden szükségszerűleg történik s nyilvánvaló, hogy sem embernek, sem angyalnak, sem más teremtménynek nincsen szabad akarata.

Hogy Lutherre nézve a szabad akarat nem ethikai, illetőleg filozófiai probléma, hanem vallási kérdés, azt világosan mutatja ez a mondása: „Sokkal jobb volna egyáltalán nem használni ezt a szót: szabad akarat. Semmit nem tehetni a kegyelem nélkül és semmi szabad akarral nem bírni: ez a kettő teljesen egyet jelent!

Minthogy mindennütt, minden teremtményt Isten mozgat és ösztönöz cselekvésre, ezért bizonyos emberek meg-

lérese is, eleitől fogva, kizárólag a szentlélek munkája, azonban Isten ezt az üdvözítő munkáját az ő igéjéhez, az evangéliomhoz kötötte, mint eszközhöz, úgy, hogy az ige lehet üdvözítés nélkül, de az üdvözülés nem lehetséges ige nélkül.

Már az emberi nem bünesete, Adám elesése is határozottan tárgya volt az isteni elővézésnek. Isten rendelte az első emberek elesését, amennyiben megvonta tőlök a szentlelket és magokra hagyta őket, mi által az ő elesésök elkerülhetelenné vált. Az összüléssel együtt bünbe estek az ő utódaik is, mert Isten rossz magból csak rossz embereket hoz létre.

Tehát a természeti állapotban a mi akaratunk teljesen elfordult az isteni akarattól s csak a rosszra irányul, míg mi a saját erőinkre vagyunk hagyatva; a mi akaratunk nem szabadabb, mint a kő, mely önmagától lefelé esik és csak idegen erő által hajtatik fölfelé. Az egész ember a bűnnek rabszolgája, még a legjobb része sem egyéb, mint test s rá van szorúlva a megváltásra. A pogányok nemesebb cselekedetei sem valódi érények, hanem csak ragyogó vétkek; mert a rossz fa nem teremhet jó gyümölcsöket. Aki ezt az eredendő bűntől hozzánk tapadó rosszaságot kisebbíti, letagadja s az embernek valamelyes szabad akaratot tulajdonít, az fölöslegessé teszi a Krisztus váltáságát s mint a szabad akarat védelmezője, megvetője Krisztusnak.

Az emberi nemnek eme romlott tömegéből, melyet Isten minden igazságtalanság nélkül hagyhatott volna a romlásban, ő *öröktől fogva kiválasztott egy részt*, a végre, hogy Krisztus által üdvösségre vezérelje, anélkül, hogy Istent emez emberek érdemei indították volna erre (hisz érdemök nincs is egyáltalán); a másik részt pedig örök és változhatatlan gyűlölettel a kárhozatnak adta át. Ezt az üdvtervet Isten meghatározott rendben hajtja végre; valamint az elkárhozást gonoszul folytatott élet előzi meg, úgy az üdvözülést hit és cselekedetek előzik meg; ezeket azonban csak a szentlélek hozza létre a kiválasztottakban az ő érdemök nélkül; valamint a sátán, az Istentől neki átengedett hatalommal, a bűnt és büntetést munkálja az istentelenekben. Mivel Isten mindenható akarata meg nem

változtatható és előretudása nem csalatkozhatik, ezért az elválasztottak semmi módon nem veszíthetik el az üdvösséget s legalább haláluk előtt mindenesetre megtérnek. — Különbséget kell tenni szükségesség és kényszerítés között; mert valamint a sátán az elvetetteket nem kényszeríti rossz cselekedetekre, hanem azt műveli, hogy ők magok magoktól cselekszik azt, amit ő akar: úgy Isten is az elválasztottakat nem az ő akaratuk ellenére teszi kegyesekké s viszi az üdvösségre, hanem oda irányítja akaratukat, ahová neki tetszik.

Nyilvánvaló, hogy mily súlyosan tévednek azok, akik az ember akaratát a jó és rossz között középen állónak gondolják s annak képességet tulajdonítanak arra, hogy akár egyiket, akár másikat válasszák; mintha Isten és a Sátán nem volnának s az embernek szabadságot engednének arra, hogy maga-magát érvényesítse. Az emberi akarat Isten és a Sátán között áll, középen és engedi magát vezetni, hajltatni, mint egy ló, vagy más állat. A Sátán bírja a mi akaratunkat mindaddig, míg Isten, mint erősebb, át nem veszi tőle annak vezetését

Miért van az, hogy Isten az istentelenek gonosz akaratát, melyet ők magok nem tudnak megjavítani, nem változtatja át jóvá, mint a kegyesekét, ama kegyelem által, melynek senki nem képes ellenállani? Az az Isten, aki az evangyéliom szava által mindenkinek följánlja a kegyelmet, miért nem térít meg és szül újjá mindenkit a szentlélek által? Aki így beszél, gondolja meg, hogy nem illik az Isten titkait kifürkészni akarni. Mert nagy különbség van az Isten *rejtett* és *kijelentett* akarata között. A kijelentett Isten nem akarja a bűnös halálát, hanem bűnbánatra hívja, hogy mindenki üdvözüljön; a rejtett Isten pedig sok ember gonosz akaratát nem akarja megváltoztatni, hanem szándékosan elhagyja és elveti őket, hogy elveszenek; nem sajnálja s nem ellenzi a bűnösnek halálát, hanem munkálja az életet és halált és mindent mindenkiben. Miért nem javít meg némelyeket? miért juttatja kárhozatra azt, aki nem képes egyebet, mint a saját kárhozatát munkálni? ezt kérdezni vétek. Félelemmel tartozunk tisztelni az isteni fenség titkait és remélnünk kell, hogy azok egykor föl fognak fedetni előttünk.

Azt a súlyos problémát, hogy a mindenható gondviselés hogyan egyeztethető össze az emberi szabadsággal, Luther nagyon könnyen megoldja. Sehogy sem lehet a kettőt összeegyeztetni, úgymond; ezek úgy állanak egymással szemben, mint tűz és víz. A gondviselés létele döntő bizonyíték arra nézve, hogy nekünk nincs szabadságunk. Persze, ez kétségbeejtően kemény igazság, de — épen a kétségbeesés mögött van a kegyelem!

És a praedestinációról s az akarat szolgaságáról szóló eme tant — monja Luther — nem szabad eltitkolni, hanem, Krisztus és az apostolok mintájára, nyilvánosan prédikálni kell, mert különben elenyésznek az igazi vallásos ismeret. Nevetséges dolog azon aggódni, hogy az emberek abbahagyhatnák a jobbulásra való törekvést, ha azt hallják, hogy nem az ő szabad-akarata, hanem pusztán szükségesség határoz meg mindent, ami történik. Akiket Isten elválasztott, azokat ő ösztönzi is a jóra. Az ő hitök csak annál erősebb lesz, ha üdvösségüket nem a maguk, hanem Isten kezében látják biztosítva. Hogy pedig az elvetetteknek ez a tan kárukra válik, azzal senki sem fog törődni.

B) ZWINGLI: DE PROVIDENTIA.

Isten az abszolút legfőbb jó; ő igaz, egy, változhatatlan, egyszerű. Kell, hogy ő mindent tudjon és átlásson, különben nem volna tökéletes. Ő mindenre képes és minden doloz fölött hatalmas. — Különbség van az Isten bölcsesége és gondviselése között. A bölcsesség a legfőbb értelem képessége, a gondviselés pedig: minden dolognak állandó és változhatatlan kormányzása és gondozása. Állandó vagy örökkévaló e gondviselés, mert potentialiter nincs kezdete; változhatatlansága pedig azt jelenti, hogy nincs az embernek szabad akarata, mely az Isten gondviselésének szándékát megmásíthatná. Bölcsesség, jóság és erő, vagy: igazság, jóság és hatalom: ezek a gondviselés alkotó elemei. Minden dolog az Egytől (Istentől) ered; ő benne, ő tőle van mindennek a létele; ez az Egy a valódi oka mindennek: a közelebbi vagy másodlagos okok nem

egyebek, mint eszközök, melyek által az örökkévaló értelem munkálkodik. Ez azt jelenti, hogy semmi sem történik véletlenül, mert Isten mindent ismer, gondoz és vezérel. Ezt a gondviselést tagadni annyi lenne, mint magát Istent tagadni meg; mert eme gondviselés nélkül ő nem lehetne Isten. Ezt tanítja nemcsak a szentírás, hanem Plátó és Pythagorás is, akik szintén isteni forrásból merítették ezt az ismeretet. — Az ember mennyei és földi lény egyszerre; ő a legesodálatosabb teremtmény; több, mint az állatok, melyek szellem nélkül valók. Ő az árnyképe amaz egyesülésnek, melybe Isten a Fiú által akart lépni e világgal. Az ember az a világra nézve, ami Isten az emberre nézve. Minden az emberek javára teremtett, ő hordozza magában a dolgok számára az őket megértő tudatot. Az ember, teste révén, közösségben van a teremtett dolgokkal, lelke által pedig kimagaslik azok fölött. Az ember lelke szereti az igazságot és féli az Istent, akinek lényegével rokon, törekszik az igazságosságra és ártatlanságra, azonban teste lefelé vonja őt az anyagokhoz, elhomályosítja és tehetetlenné teszi benne a szellemet. Innen az állandó harc a lélek és a test között, melynek soha nincsen vége. — Miért teremtette Isten az embert oly boldogtalannak, hogy soha nincsen békesége? E kérdésre Zwingli azt feleli, amit Pál apostol: avagy nincsen-e a teremtőnek joga azt teremteni, amit ő akar? Arra a kérdésre pedig, hogy miért ítéltetik örök büntetésre a lélek, ha a test őt büntetésre ösztönözte? így felel Zwingli: azért, mert az ember a törvény ellen cselekedett; mert a törvény azért adatott, hogy semmi áthágás (vétek) ne történjék; s ahol törvény nincs, ott nincsenek is eltévelyedések, mint pl. az állatoknál. Az ember azonban méltán büntetetik, ha a törvény ellen vét; mert ő ismeri azt. Mi a törvény? Istennek örökkévaló akarata, érzülete, gondolata. Ha a törvény azt parancsolja: Szeresd az Istent! ez azt mutatja, hogy Isten maga is szeret; csak hogy ő úgy szeret, mint teremtő; mi pedig úgy, mint teremtmények. Ebből az is következik, hogy ami reánk nézve törvény, *nem* az ő reá nézve is; mert ki adhatna szabályt a legfőbb lénynek? Nekünk a szeretet parancsoltatik, neki

pedig természete. Ő tehát fölötté áll a törvénynek, mi pedig alatta. — Az a körülmény, hogy nekünk *adatott* a törvény, annak a jele, hogy mi Isten megismerésére és vele való közösségre hivatattunk, egyedül mi a földön; habár a többi teremtmények is mind ő benne élnek, mozognak és vannak. A test ama dolgok közé tartozik, melyek nem bírnak Isten-ismerettel; azért a test elfordul az isteni dolgoktól, míg a lélek azok felé fordul; mert mindkettőnek meghagyja Isten a maga jellegét és sajátosságát. Míg mi a lélek jellege szerint a törvényt meg akarók ragadni, ellenünk szegül egy másik törvény, mely a mi tagjainkban van, úgy, hogy mi nem azt cselekedszük, amit akarunk. Mivel úgy a test, mint a lélek Istentől nyeri erejét, elevenségét, így tehát Isten akarata és tudása szerint való a lélek és test ellenkezése? Így a törvény hiába adatott? Zwingli ilyenformán próbálja megoldani ezt a nehéz kérdést: A léleknek, hogy megmaradjon a maga életében, t. i. Isten ismeretében, ép úgy felülről kell hatásokat nyernie, mint a testnek, hogy megmaradjon és éljen. Tehát a léleknek szüksége van a törvényre, Isten akaratának ismeretére, habár abból a tettetnek semmi haszna nincs is; sőt mennél inkább ellenkezik a test a lélekkel s a törvénnyel, annál nagyobb szüksége van a léleknek erre a segítségre; máskülönben csak a test maradna életben s az ember pusztá állat lenne. Miként a testet Isten tartja fenn, úgy a lélek is onnan felülről tápláltatik. Ártatlanságot azonban ép oly kevéssé várhatunk az embertől, mint tisztaságot attól, akinek az iszapban kell ülnie. Mindaz, ami az embertől származik, mindig be van piszkolva; minden, ami emberi, testi és szellemi egyszerre, tévedés és igazság vegyesen. Krisztuson kívül még a legjobbak is emberiek maradnak ilyen értelemben.

Ujabb nehéz kérdések következnek. Miért teremtette a Gondviselés az embert és miért adta neki a törvényt, ha előre látta a bünesetet? Hogy illik össze Isten jóságával és bölcsességével, hogy ő a bünesetet meg nem akadályozta? — Ami a jóságot illeti, úgymond Zwingli, ez soha nem szünetelt, hanem megbizonyosodott a teremtett lények teremtésében és meggyógyításában. Magának a te-

remtésnek Isten jósága volt az ösztönzője, különösen az eszes teremtmények létrehozásának, mert ők arra voltak hivatva, hogy Isten jóságát megismerjék. Minthogy Isten jósága úgy az irgalmasságot, mint az igazságosságot magába foglalja, tehát mindkettőt meg kellett ismerni. De hogyan lehetne megismerni az igazságosságot, ha igazságtalanság nem volna? Nem tudnók, mi a jó, ha rossz nem lenne; mi az édes, ha keserű nem lenne. Minthogy az angyal és az ember arra volt rendelve, hogy megismerje az igazságosságot, azért mindketten vétkeztek és azonnal találkoztak az igazságossággal: az angyal akkor, mikor átadatott az örök tűznek; az ember, mikor kiűzetett a paradicsomból, de irgalmasságból megmentetett, hogy szolga legyen. Mindkét esetet Isten munkálta, de ösztönző eszköz által: az angyalnál a becsvágy, az embernél a démon és a test által, Istenre nézve ez nem volt igazságtalanság, mert ő nem áll a törvény alatt és soha nem cselekszik gonosz indulatból. — Tehát, mivel az angyal és az ember az igazságnak és igazságosságnak megismerésére teremtettek, ezért a hazugság és igazságtalanság létele szükséges volt reájok nézve; szerintök a saját javukra teremtettek úgy, hogy eleshettek. Az eset által jelentkezett a hazugság és igazságtalanság, melyek az igazság és igazságosság arcát fölfedik. Tehát Isten jóságából teremtette őket úgy, hogy eleshessenek. Ezért vannak nyomorultak is e világon, akik Isten igazságosságát félreismerik.

Az Isten jósága másodszor a gyógyításban mutatta meg magát; mert ő a Fiú által jóvá kívánta tenni az esetet, érdem nélkül váltva meg azokat, akiket érdem nélkül teremtett, azért, hogy lássuk: mily súlyos a bűn, ha annak meggyógyítására ilyen nagy gyógyítóeszköz szükséges. A gondviselés tehát már azért sem févedett, mert ő egyenlőképen öröktől fogva elhatározta az esetet és annak helyreállítását. Azért ne kérdezzük: miért teremtette úgy az Isten az embert vagy más egyebet, hanem gondoljuk meg: mert úgy van teremtve, úgy kell annak a legbölcsebben lennie. Ez a kedves és bölcs beszéd, míg amaz lázító és bűnös beszéd volna.

Az elválasztásnak, melyet a theologusok predestinációnak neveznek, Isten jósága a forrása, amely jóság magában foglalja az irgalmasságot és igazságosságot. Ha pedig az igazságosság szót tágabb értelemben vesszük, amint az a jóságot is magában foglalja, akkor azt is mondhatjuk, hogy az igazságosság a forrása a predestinációnak. De nincs-e igazuk azoknak, akik azt mondják, hogy aki mindent a Gondviselésnek tulajdonít, az a vétkeket igazságtalanul bünteteti? Nincs, mert egy és ugyanazon gonosztett, amennyiben annak Isten a szerzője, mozgatója, ösztönzője, nem véték; amennyiben pedig az emberé az a gonosztett, annyiban véték. Mert minden Istentől származik ugyan, minden az övé, de ő ment minden gonosz indulattól s neki nincs törvénye, tehát ő nem vétkezik. Ellenben az ember vétkezik, mert bűnös indulatnak van alávetve és szüksége van a törvényre, melynek áthágásáért bünhődik. Ugyanaz a cselekedet Istenre nézve dicsőséges, az emberre nézve pedig vétkez, tehát az ember igazságosan büntetetik érte.

Az elválasztás az isteni akaratnak *szabad* döntése az üdvözítendők felől (constitutio de beandis). Szabad, mert nem függ a mi diszpozíciónktól vagy elhatározásunktól s nem e szerint igazodik. Aquinói Tamás (és vele korábban Zwingli is) azt mondja, hogy Isten azután predestinálta az embert, miután előre látta, hogy milyen lesz. Ez a felfogás Istent lealacsonyítja egy emberi bíró színvonalára, aki megfontolás után határoz, aki csak vizsgálódás után tudja: mi a helyes és igaz? Ezzel veszélyeztetve van Isten jósága és mindenhatósága. A predestináció tehát Istennek szabad döntése, vagyis nem veszi figyelembe a mi jó vagy rossz cselekedeteinket. A döntés az akaratnak a dolga, nem a bölcseségé, noha Istenben amaz soha nincsen eme nélkül. Ez a döntés az üdvözítendőkre vonatkozik, úgy, hogy csak ezek neveztetnek elválasztottaknak, ámbár a többiekre nézve is van isteni határozat, t. i.: az elvelés, kárhözatra taszítás, azért, hogy ők példái legyenek az igazságosságnak.

Nyilvánvaló, hogy — mint már fentebb említve is volt — Zwingli szerint sincs az embernek szabad akarata,

Hogy is lehetne? Ha a mi létünk és életünk Istentől van, bizonyára ötle vannak képességeink s ezek munkái is. Így a hit is, mely nem egyéb, mint a léleknek fényes világossága, kétségtelen bizonyossága, erős meggyőződés a láthatatlan dolgok, vagyis a felséges Isten felől, akiben egyedül reménykedhetünk. Ezt a hitet Isten szabadon ajándékozta azoknak, akiknek akarja; azoknak, akik az életre választottak és rendeltettek, úgy, hogy a hit követi az elválasztást és annak jelképe. Aki hisz, az elválasztottnak tudja magát s minthogy az elválasztás üdvözít, tehát azok is üdvözülhetnek, akik ennek megismerése előtt halnak meg. A szentírás csak szócsere útján (synekdoché-val) köti az üdvösséget a hithez; ez csak azokra vonatkozik, akik az ígét hallják. Más emberek sorsáról nem ítélnünk, mert nem ismerjük az ő viszonyukat az elválasztáshoz: pogányok közt is lehetnek elválasztottak. „Én, úgymond Zwingli, inkább osztoznám egy Sokrates és Seneca sorsában, mint a pápáéban.“ A ker. gyermekek halála a legbiztosabb jele az ő elválasztatásuknak.

Zwingli vallásos determinizmusa nem csak az emberek életére és örök sorsára vonatkozik, hanem a mindenség egész életére, nagy és kis dolgokra egyaránt kiterjed. Nincs véletlenség, vakeset; mindazt, ami történik, Isten jelenvaló gondviselése munkálja, az eszes teremtményeknél nem kevésbé, mint az eszteleneknél. „Mily felséges dolog — mondja Luther elragadtatva — beletekinteni Istennek eme tükrébe! Hogy megoldódik itt minden rejtély!“

* * *

Ime, tehát nemcsak Kálvin, hanem Luther és Zwingli is határozottan hiszik és vallják a predestináció tanát. Azok a nyilatkozatok, melyek a fentebb ismertetett művekben a predestinációra vonatkoznak, végkép nem minősíthetők olyan alkalmi nyilatkozatoknak, melyeket ők talán később hajlandók lettek volna visszavonni, vagy amelyek-től idővel tényleg eltérő módon tanítottak volna. Elismert dolog, hogy a „de providentia“ c. könyv egyike Zwingli legátgondoltabb műveinek. Ez a könyv úgy jött létre, hogy Zwingli 1529. őszén Marburgban egyszer predikált a gond-

viselésről. Filip hesszeni tartomány-gróf is hallotta ezt a predikációt s később fölkérte a reformátort, hogy küldje meg neki annak szövegét. Ennek a fölkérésnek lett eleget Zwingli, több, mint félv év múlva, könyvének megírásával. Luther már 1520. előtt többször hangoztatja a predesztinációt, bár olyan alaposan és erőteljesen soha nem fejtette ki erre vonatkozó nézeteit, mint „de servo arbitrio“ c. művében, melyet 1525-ben nagy megfontolással írt, válaszul az ő világhírű ellenfelének, Rotterdami Erasmusnak „de libero arbitrio“ c. munkájára s amit ebben a könyvben írt, abból később sem vont soha semmit vissza a reformátor. 1537-ben, egy Capito-hoz intézett levelében, azt mondja, hogy összes munkái közül csak kettőben tudja örömét találni: a katekhizmusban és az akarat szolgálásáról írott könyvében. Mi lehet hát az oka annak, hogy a predesztináció tana néhány évtized múlva kiszorul a luth. dogmatikából; hogy már 1577-ben, a híres Formulae Concordiae, csak az üdvre való elválasztást acceptálja, elvetettkéről nem akar tudni; a század végén pedig végkép nincs fogékonyság a luth. egyház körében a predesztináció tétele iránt? Nem lehet és nem szabad ugyan általános luth. felfogásnak minősíteni a 16-ik század végéről a hirhedt Nicolai Filepnek, egy westfáliai luth. papnak, azt a hallatlan vádját, hogy a kálvinisták istene azonos a Sátánnal vagy valami pogány istennel; de bizonyára minősíthetjük azt a lutheránusok között a predesztináció tanával szemben általánosan elterjedt ellenszenv végletes kitörésének. A vádaskodóra oly szégyenletes vádat maguk a lutheránusok elítélték s Nicolait el is tiltották érte a szószéktől; de, hogy a luth. felfogás ennyire elhajlott a predesztináció tanától, az nem dicsősége a luth. egyháznak, sőt még reformátorainak sem. Melanchton, jelentékeny részben Erasmus kritikájának hatása alatt, kezdte mindjobban méltányolni az emberi szabadakarat értékét, fontosságát s kezdte mindinkább simítani, enyhíteni az ide vonatkozólag korábban megszokott erőteljes, sőt paradox kifejezéseket, már a Luther életében. És Luther eltűrte ezt. Nemcsak a Melanchton iránti kiméletről, hanem azért is, mert, bár soha nem vont vissza semmit a „de servo arbitrio“ tartalmából, bizonyos,

hogy életének utolsó szakában nem állott már nála előtérben a predestináció tana. Ennek pedig az az oka, hogy ő, a Zwinglivel s az anabaptistákkal folytatott viták, küzdelmek során, mind nagyobb mértékben kereste és, hite szerint, meg is találta az üdv bizonyosságának a garanciáját s sákramentomokban. Nos, ez pedig a luth. egyháznál is, magánál Luthernél is, lesiklás az igazi reformátori magaslatról; bár érthető, de semmikép nem menthető visszahajlás a katolicizmus felé. Megvallják ezt ma a nagy reformátorról az őt leghívebben tisztelő német theológusok is.

A hit általi megigazulásról s a kegyelemből elválásról szóló, lényegében egy tantétel olyan teljes, tökéletes kifejezése volt az ős protestantizmus szellemének, mikor ez a szellem a maga frissességében, eredeti tisztaságában nyilvánult meg, hogy ehhez fogható kifejező dogmája nem volt a középkori egyháznak. E klasszikus prot. tantételnek méltó párját csak az ő keresztyén egyházban találjuk, az isteni logosz emberréleléséről szóló dogmában, mely a maga idejében szintén tökéletes hűséggel fejezte ki a görög kultúra hatása alatt álló ker. egyház hitének a lényegét.

De az idő mindent megavít, ami emberi alkotás, elavúlt ez az őspostestáns tantétel is. A 17 ik, még inkább a 18 ik század folyamán egyre kevesebben értették már a prot. hívek közül, mindakét egyházban; a 18-ik század végére pedig úgyszólván általánosan hitelét veszttette az egész tantétel a korszak műveltjei körében. Azonban maga az a vallási igazság, mely e tantételben kifejezésre jutott, el nem avúlhat; ahoz újra meg újra visszatér a protestantizmus mindenha. Schleiermacher, aki a prot. theologia 19 ik századbéli gyönyörű renesszánszát oly hatalmasan megindította, ehhez az igazsághoz tért vissza, mikor a különböző tévedésekkel szemben megállapította, hogy a vallás lényege az Istenről való abszolút függés érzelmében van.

Álljunk meg ma egy pillanatra a Schleiermacher nevénel. Ez a férfiú nemcsak arról nevezetes, hogy a protestantizmusnak Kálvin óta legnagyobb theologusa volt, hanem egyebek mellett arról is, hogy 1817-ben lelkesen és nagy sikerrel dolgozott Németországban a luth. és ref. egyházak uniója érdekében. Gondviselés-szerű vezére volt

ő ennek a szép munkának, ő, akit neveltetése, felfogása úgy a Luther, mint a Kálvin szellemének méltó örökösévé tett. Nem hiába hivatkoznak rá ma is úgy a lutheri, mint a kálvinista dogmatikusok, mint az ő elődjükre, az ő egyházuk tanítójára (mindkét egyház méltán vindikálja őt a magáénak). — 1917-ben, külföldön is, nálunk is, csak kevesen emlegették azt, hogy a két testvér prot. selekezet uniójával kellene ünnepelnünk a nagy évfordulót. Akik hangoztatni próbálták ezt a gondolatot, nagyon gyöngé visszhangra találtak s ennek oka nemcsak a minden egyéb kérdést háttérbe szorító világháború volt. Egyébként sincs mostanában kellő megértés eme gondolat iránt. Én merem hinni, hogy az 5-ik százados évforduló alkalmával nagyobb megértéssel fog találkozni az unió eszméje. Hinnem kell ezt, mert nem kételkedhetem abban, hogy a protestantizmus fejlődését a jövőben mindég erőteljesebben fogják irányítani a tisztán szellemi tényezők; mert tudom, hogy a protestantizmus szellemének leghívebb kifejezése a hit általi megigazulás és kegyelemből elválasztás egységes tantétele közös kincse és alkotása volt a lutheri és kálvini reformációnak. És meg vagyok győződve arról, hogy e tantétel igazsága egészen megfelel az evangéliomi vallás szellemének, sőt általában a vallás legmélyebb notívumainak, legigazibb természetének. Mert végre is, a vallás nem az ember munkája Istenért, Isten előtt, nem az ember lelkének fölemelkedése Istenhez, hanem, elsősorban és főképen, magának Istennek aláhajlása az emberhez, Isten lelkének megmozdulása az emberben s az ember életének Isten által való vezéreltetése — ma és öröktől fogva mindörökké.

Repertórium. A fenti kérdéshez, a reformátorok művein kívül, nagy haszonnal tanulmányozhatók a következő művek: *Al. Schweizer*: Die prot. Centrallehren. *J. H. Scholten*: De Leer van de hervorm de kerk. *P. Tschackert*: Die Entstehung der luth. und ref. Kirchenlehre. *A. Harnack*: Lehrbuch der Dogmengeschichte. *Nagy Károly*: Kálvin, mint dogmatikus és ethikus (a M. P. I. T. 1909. évi Kálvin-emlék könyvében).

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó	3
Egyházi beszédek :	
Dr. Makkai Sándor: A protestáns szellem	7
Nagy Béla: Az élet könyve	23
Rohoska József: Új élet	33
Elekes Imre: Megigazulás	45
Előadások :	
Dr. Rác Lajos: A reformáció okai és előzményei	57
Rohoska József: A folytonos reformáció	85
Harsányi István: A reformáció hatása a magyar közművelődésre	99
Dr. Makkai Sándor: A kálvinizmus és a magyar lélek	121
Dr. Buza László: A reformáció társadalmi és politikai jelentősége	135
Rohoska József: A kálvinizmus	145
Marton János: A prófétai elem Kálvinnál	157
Nagy Béla: Megigazulás és praedestinatio	167

Úgy az egyházi beszédek, mint az előadásokat idői sorrendben közöltük. Dr. Makkai Sándor egyházi beszéde 1917. nov. 4-én, a Nagy Béláé 1917. nov. 11-én, a Rohoska Józsefé 1917. nov. 25-én, az Elekes Imréé 1917. dec. 2-án, az előadások közül a dr. Rác Lajosé 1917. okt. 28-án, a Rohoska Józsefé (A folytonos reformáció) 1917. nov. 4-én, a Harsányi Istváné és a dr. Makkai Sándoré 1917. dec. 9-én, a dr. Buza Lászlóé és a Rohoska Józsefé (A kálvinizmus) 1918. febr. 9-én, a Marton Jánosé és a Nagy Béláé 1918. febr. 24-én tartatott.

